

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВІСНИК

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Серія

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 1(1) (2022)

Вінниця
2022

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса, протокол № 4 від 29.11.2022 року.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: Вікторія Оверчук – доктор економічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Голова редакційної колегії: Оксана Ляц – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Наталія Афанасьєва – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (м. Харків, Україна)

Софія Березка – кандидат психологічних наук, доцент, психолог кар'єрного та консультативного центрів університету Масарика (м. Брно, Чехія)

Катерина Васюк – к. психол. н., доцент кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Оксана Вдовиченко – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики практичної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Ольга Ковальова – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя, Україна)

Анатолій Кононенко – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)

Альфред Лаурінавічус – доцент Інституту психології Вільнюського університету (м. Вільнюс, Литва)

Наталія Лапшова – к. психол. н., доцент кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Людмила Матохнюк – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (м. Вінниця, Україна).

В 53 Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки» / Гол. ред. проф. Вікторія Оверчук. Вінниця : Вид-во ДонНУ ім. Василя Стуса, 2022. Випуск 1(1). 114 с.

Засновник і видавець: Донецький національний університет імені Василя Стуса

Періодичність випусків збірника – двічі на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 25067–15007Р від 10.12.2021 р.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення Unicheck

Автори статей несуть всю повноту відповідальності за зміст статей, достовірність даних, фактів, цитат, рівень незалежності отриманих результатів

Адреса редакції:
вул. Академіка Янгеля, 4, Вінниця, Україна, 21007
e-mail: v.overchuk@donnu.edu.ua
<https://psy-donnu.net>

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAIN
VASYL' STUS DONETSK NATIONAL UNIVERSITY

BULLETIN

OF THE VASIL' STUS
DONETSK NATIONAL UNIVERSITY

Series

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Issue 1(1) (2022)

Vinnytsia
2022

Recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council
of Vasyl' Stus Donetsk National University, Minutes No. 4 of 29.11.2022

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief: Victoriia Overchuk – Doctor of Economics, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

Chair of the Editorial Board: Oksana Liashch – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Nataliia Afanasieva – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Social Economics at the Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics (Kharkiv, Ukraine)

Sofiiia Berezka – PhD in Psychology, Associate Professor, Psychologist at the Career and Counseling Center of Masaryk University (Brno, Czech Republic)

Kateryna Vasyuk – PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Vdovychenko – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

Olha Kovaleva – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology at Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

Anatolii Kononenko – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of General and Social Psychology, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Alfred Laurinavicius – Associate professor at the Institute of Psychology, Vilnius University (Vilnius, Lithuania);
Nataliia Lapshova – PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology at Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

Liudmyla Matokhniuk – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology of the Vinnytsia Academy of Continuing Education (Vinnytsia, Ukraine).

B 53 Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University. Series «Psychological sciences» / Editor-in-chief Prof. Viktoriia Overchuk. Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University, 2022. Issue 1(1). 114 p.

Founder and publisher: Vasyl' Stus Donetsk National University

Publication frequency. This journal publishes two issues per year

Certificate of state registration of the printed media, series KB No. 25067-15007P, dated 10.12.2021

Articles are checked for plagiarism using Unicheck software

The authors are responsible to ensure the content of the articles, the accuracy of data, facts, quotations, and the level of independence of the obtained results

Editorial address:

4 Akademika Yangelia St., Vinnytsia, Ukraine, 21007

e-mail: v.overchuk@donnu.edu.ua

<https://psy-donnu.net>

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
У СУСПІЛЬНО-КОРИСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....7

Н. І. Миропольцева

СХИЛЬНІСТЬ ДО АВТОРИТАРНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
З РІЗНИМ РІВНЕМ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ15

А. А. Дударенко, Ю. В. Кушнір

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ,
ЯКА СТИКАЄТЬСЯ З ПОЗИТИВНИМИ АБО НЕГАТИВНИМИ
НАСЛІДКАМИ ПРОКРАСТИНАЦІЇ24

Ю.В. Рудоманенко

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ОСВІТІ

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ
З РІЗНИМ РІВНЕМ УСПІШНОСТІ.....31

В. А. Оверчук, М. Б. Худа

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФАКТЧЕКІНГУ В ПІДВИЩЕННІ
МЕДІАГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....38

О. Поцулко, І. Аветісова

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ОДНОСТАТЕВИХ
ТА РІЗНОСТАТЕВИХ СТУДЕНСЬКИХ ГРУПАХ.....46

О. В. Самойленко

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В АСПЕКТІ
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА53

І. Візнюк, С. Долинний, А. Поліщук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГА
ЯК СУБ'ЄКТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ59

І.Г.Головська, І.А.Захарова

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ
ДЛЯ СФЕРИ ПОСЛУГ: ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ65
В.А. Худавердієва

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ЗВ'ЯЗОК ОБРАЗУ «Я» ІЗ ПСИХОСОМАТИЧНИМИ РОЗЛАДАМИ
З ТОЧКИ ЗОРУ РІЗНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ.....73
В. Оверчук, С. Дімітріу

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ79
О.Т. Ткаченко

УЯВЛЕННЯ ПОДРУЖНЬОЇ ПАРИ
ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ87
Є.Л. Скворчевська

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОТЕРАПІЇ ОСОБИСТОСТІ
У РОБОТІ ІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЮ ТРАВМОЮ94
І.В. Калашник

КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІДЛІТКІВ
У ПЕРІОД СОЦІАЛЬНИХ ПОТЯСІНЬ102
Г.Ш. Коваль, О.А. Грицик

CONTENTS

PSYCHOLOGY OF MODERN HUMAN DEVELOPMENT

REFLECTION OF THE TARGET ORIENTATION OF THE INDIVIDUAL IN SOCIALLY USEFUL ACTIVITIES	7
<i>N. Myropoltseva</i>	
TENDENCY TO AUTHORITARIANISM IN STUDENT YOUTH WITH DIFFERENT LEVELS OF EXPRESSION OF GUILT	15
<i>A. Dudarenko, Ju. Kushnir</i>	
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY, WHICH ENCOUNTERS POSITIVE OR NEGATIVE CONSEQUENCES OF PROCRASTINATION	24
<i>Ju. Rudomanenko</i>	

PROBLEMS OF EDUCATIONAL PSYCHOLOGY AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN EDUCATION

CHARACTERISTICS OF THE SELF-ATTITUDE OF YOUTH PERSONS WITH DIFFERENT LEVELS OF SUCCESS.....	31
<i>V.A. Overchuk, M. Khuda</i>	
THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL FACT-CHECKING IN IMPROVING THE MEDIA LITERACY OF STUDENT YOUTH.....	38
<i>O. A. Potsulko</i>	
PECULIARITIES OF CONFLICT BEHAVIOUR IN ONE-SEX AND DIFFERENT-SEX STUDENT GROUPS	46
<i>O. Samoilenko</i>	

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL ACTIVITY

CULTUROLOGICAL APPROACH IN THE ASPECT OF A TEACHER'S PERSONALITY FORMATION	53
<i>I. Vizniuk, S. Dolyunnyi, A. Polishchuk</i>	
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF THE PSYCHOLOGIST AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE.....	59
<i>I. Holovs'ka, I. Zakharova</i>	

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TRAINING MANAGERS
IN THE SPHERE SERVICES: TOURIST AND HOTEL BUSINESS.....65
V. Khudaverdiyeva

MODERN RESEARCH IN THE FIELD OF SPECIAL PSYCHOLOGY

THE RELATIONSHIP OF THE SELF-IMAGE WITH PSYCHOSOMATIC DISORDERS
IN TERMS OF VARIOUS PSYCHOLOGICAL THEORIES73
V.A. Overchuk, S. D. Dimitriu

INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE:
CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....79
O. Tkachenko

PERCEPTIONS OF THE MARRIED COUPLE ABOUT FAMILY ROLES.....87
E. Skvorchevska

**THEORETICAL AND PRACTICAL RESEARCH
IN PSYCHOLOGICAL REHABILITATION**

USE OF PERSONALITY PSYCHOTHERAPY METHODS
IN WORKING WITH PSYCHOLOGICAL TRAUMA.....94
I. Kalashnyk

CORRECTION OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE
OF ADOLESCENTS IN THE PERIOD OF SOCIAL SHOCKS.....102
G. Koval, O. Hrytsyk

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

УДК 159.923-053.6:338.48-52

DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).1

ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СУСПІЛЬНО-КОРИСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ніна Миропольцева

Анотація. У статті представлено результати дослідження розвитку цільової спрямованості у здобувачів вищої освіти. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння феноменів «спрямованість» та «цільова спрямованість» у сучасній психології. Аналіз отриманих результатів дозволив виявити якісні зрушення в розвитку цільової спрямованості студентів, які за час дослідження займались волонтерською діяльністю: фіксується позитивне ставлення до себе, до оточуючих людей, розуміння їх потреб та проблем, бажання допомогти, підвищення емоційної стійкості до високого та середнього рівнів, підвищення рівня самостійності та організованості, самовизначення в житті, розвиток вміння ставити конкретні цілі та вчасне їх виконання, підвищення рівня навчальної мотивації. За даними останнього зрізу, сфери розташувалися наступним чином: дружня, суспільна та сімейна, навчальна, самодіяльна та особистісна, інтимна. Такі дані свідчать про благородність та масштабність цілей, які ставлять перед собою студенти. Їх увага спрямована вже не на самого себе, а на близьких та оточуючих людей, на суспільство в цілому. Значно підвищилась кількість цілей, пов'язаних з навчанням. В кінці експерименту простежується тенденція підвищення престижності навчання в університеті та отримання знань для використання їх у подальшому житті. За допомогою t-критерію Стьюдента для залежних вибірок встановлені значимі відмінності між усіма складовими результатів трьох позицій цільової спрямованості студентів першого та другого зрізу.

Результати студентів, які не брали активної участі у суспільно-корисній діяльності відзначаються сталістю і одноманітністю. Вони не були залучені до суспільної єдності, тому за кількістю цілей тут продовжує випереджати особистісна сфера.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що суспільно-корисна діяльність суттєво впливає на розвиток цільової спрямованості особистості. Результати дослідження показали зміни у структурі та якості цілей

Ключові слова: цільова спрямованість, альтруїстична позиція, егоцентрична позиція, раціональна позиція, суспільно-корисна діяльність, розвиток особистості.

Постановка проблеми. Сучасний етап становлення України зумовлює необхідність розвитку у підростаючого покоління нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Про-

блема розвитку цільової спрямованості особистості є однією з найскладніших, адже вона відображається в особливостях взаємодії людини із навколишнім світом. Теоретичне визначення цільової спрямованості може стати у нагоді при

розробці загальної теорії особистості, яка являє собою багатовимірну систему. Одним з таких вимірів є діяльнісний, який містить потребово-мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, цілеутворюючі компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології, при вирішенні проблем, пов'язаних з розробкою питань спрямованості особистості, спираються на ідеї, закладені в працях радянських дослідників (С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва) [6, 11]. С. Л. Рубінштейн пов'язує діяльність людини перш за все з цілями та мотивами. Теорія діяльності, розроблена С. Л. Рубінштейном і О. М. Леонтьєвим, не тільки розкриває структуру і зміст психологічної діяльності та її зв'язок із потребами, а й допомагає зрозуміти, яким чином та чи інша діяльність пов'язана з цілями, які ставить перед собою особистість [11]. У теоретичному плані значний внесок у вирішенні проблеми взаємозв'язку цілей і мотивації у діяльності внесли Г. А. Балл, В. Р. Міляєва, Н. К. Лебідь [1, 8]. Проблема цілей розглядалась у ціннісно-орієнтаційних чинниках розвитку особистості (А. А. Фурман, А. В. Фурман) [15,16], а також дослідженнях процесів цілеутворення (Я. В. Васильєв, О. Ф. Коган) [3, 5], перспектива майбутнього часу (І. Д. Бех, М. І. Томчук,) [2, 14] та структурі особистості С. Д. Максименка, В. В. Рибалка, О. П. Саннікової [7, 10, 12]. Деякі українські психологи розглядають цільову спрямованість особистості у руслі проблеми мотивації (В. В. Рибалка) [10] та вирішенні творчих завдань (В. Є. Ключко, В. О. Моляко) [4, 9].

Вивчення різних підходів дозволило скласти цілісне уявлення про проблему спрямованості особистості в психології: спрямованість – це інтегральна, системоутворююча, узагальнююча характеристика особистості людини; вона виражає

спрямованість людини до життєвих цілей і проявляється в активності, що розуміється як здатність людини до суспільно корисного перетворення навколишнього світу через діяльність; спрямованість – багатозмістовніше поняття, ніж мотив. В основу її покладено мотиви, цілі, інтереси, схильності, здібності, переконання, установки, ідеали, світогляд; спрямованість обумовлена однією сильною домінантою, яка стає стійким вектором руху особистості, провідною потребою в житті людини.

Аналіз вітчизняної й зарубіжної літератури дав можливість виділити характерні риси цільової спрямованості, у силу яких вона займає важливе місце у житті людини. Цільова спрямованість визначається насамперед постановкою ясної цілі, але враховується не тільки усвідомлення того, чого варто досягти, але й уміння передбачати способи досягнення мети. Іншою особливістю є вміння людини підкоряти всі свої вчинки, дії й помисли обраної цілі. Третьою особливістю є неухильне, стійке прагнення досягати поставленої цілі. Це прагнення проявляється в умінні тривалий час зберігати ціль й організувати свою поведінку для її здійснення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Систематичні, ґрунтовні психологічні дослідження цільової спрямованості особистості в контексті залучення її до суспільної діяльності висвітлені неповно. Наявні праці висвітлюють лише окремі аспекти проблеми.

Мета статті – виявити особливості відображення цільової спрямованості особистості у суспільно-корисній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти кафедри психології

Чорноморського національного університету імені Петра Могили, кількістю 60 осіб, віком 17–21 рік.

Відповідно до теми, мети та напрямів експериментального дослідження була використана Методика дослідження цільової спрямованості особистості Я. В. Васильєва. Вона була використана з метою виявлення головних цілей, які ставили перед собою респонденти, визначення рівневої структури цих цілей, а також виділення трьох позицій: егоцентричної, раціональної та альтруїстичної. Кількість цілей обмежувалась до двадцяти і потрібно було встигнути визначитися з основними життєвими цілями за десять хвилин. Отримані цілі відображали спонтанну психічну діяльність суб'єктів, адже ніяких інструкцій, окрім завершення двадцяти речень, не давалось. Тому студенти могли завершувати їх у будь-якій послідовності. Єдина умова, що обмежувала респондентів – брак часу. Також методика дозволяла побачити віддаленість мети. Це давало можливість дати характеристику суб'єкту: наскільки він готовий йти до своєї мети, що він здатен зробити для її реалізації. Цей фактор показує, що дальні цілі є найбільш високі в гуманістичному та морально-етичному плані.

Кожна позиція відрізняється певною життєвою складовою. Перший, нижчий, рівень відповідає егоцентричній позиції. На цьому рівні цілі ситуативні, спрямовані на задоволення біологічних і матеріальних потреб. Більш високий, другий рівень відповідає раціональній позиції. Цілі близькі по віддаленості і спрямовані, в основному, на досягнення цілей навчальної сфери і престижно-прагматичної мотивації. Третій рівень особистості відповідає стадії альтруїстичної позиції. На цьому рівні цілі середні, вони відносяться до загальнолюдських цінностей і духовних потреб.

Особлива увага приділяється альтруїстичній позиції особистості. Ця пози-

ція відображає стан піднесених потреб. Якщо альтруїстична позиція знаходиться на першому місці в несвідомо побудованому списку, то це означає, що вже при неусвідомленій його побудові особистість на перше місце висуває загальнолюдські цінності. Якщо вона знаходиться не на першому місці, то треба визначити, що знаходиться на першому місці і на якому – альтруїстична позиція.

Перший зріз проводився у вересні 2021 року. Результати показали, що у студентів переважала кількість цілей, пов'язаних з особистими потребами. Сфери спрямованості підлітків у вихідному списку цілей розташувалися наступним чином: на першому місці виступає егоцентрична позиція, на другому – раціональна, на третьому – альтруїстична. На той момент, відбувалося домінування егоцентричних мотивів, які спрямовані на задоволення біологічних потреб, над альтруїстичними, які спрямовані на суспільство. Дані експерименту зумовлюють необхідність пошуку шляхів, методів і засобів розвитку раціональної та альтруїстичної позицій, сімейної, дружньої, суспільної та навчальної сфер цільової спрямованості особистості.

Другий зріз відбувся у вересні 2022 року. За цей час більшість студентів приймали активну участь у волонтерській діяльності під час повномасштабного вторгнення на територію України (допомога ЗСУ, участь у заходах Червоного Хреста, допомога внутрішньо переміщеним особам і т.д.). Другий зріз, за допомогою методики дослідження цільової спрямованості особистості Я. В. Васильєва, визначив динаміку змін у кількісних характеристиках сфер та позиціях цільової спрямованості особистості.

Результати студентів, які приймали участь у волонтерській діяльності і були залучені до суспільно-корисної діяльності,

вказують на кардинальну зміну порядку сфер у порівнянні з результатами першого зрізу. За даними цього року, сфери розташувалися наступним чином: дружня (23%), суспільна та сімейна (17%), навчальна (12%), самодіяльна та особистісна (11%), інтимна (9%). Такі дані свідчать про благородність та масштабність цілей, які ставлять перед собою студенти. Їх увага спрямована вже не на самого себе, а на близьких та оточуючих людей, на суспільство в цілому. Значно підвищилась кількість цілей, пов'язаних з навчанням. В кінці експерименту простежується тенденція підвищення престижності навчання в університеті та отримання знань для використання їх у подальшому житті. Деякі студенти планували залишитись працювати в організації Червоний Хрест на постійній основі. Зменшилась кількість цілей особистісної сфери, яка пов'язана із задоволенням своїх фізіологічних потреб, що є позитивним результатом суспільно-корисної роботи. Адже зосередження на власній особистості, постановка суто егоцентричних цілей та ігнорування потреб суспільства призводить до сталості у розвитку і, навіть, деградації особистості у зв'язку з невідповідністю до норм її соціального оточення.

Наступні колонки вихідного списку цілей та їх значущості також показують кількісні зміни. Найбільш значущою представники волонтерської групи визначили дружню сферу. Особистісна сфера навпаки почала втрачати свої позиції. Така динаміка свідчить про падіння значущості власних потреб у порівнянні з потребами близьких людей, що призводить до зменшення рівня егоцентричності та привертання уваги до потреб суспільства. Сімейна сфера стала другою за важливістю для підлітків. Подібна динаміка є позитивною, адже розлучення із сім'єю через міграцію, можливість втрати близьких родичів призвели до підвищення цінності сімейних стосунків. Самодіяльна, інтимна, суспільна та навчальна сфера дещо

підвищилися у значущості, але мають не такі суттєві зрушення, як вищезазначені сфери.

Результати, які вказували на реалізацію цілей та залежність досягнення цілей від самого суб'єкта, виявили зріст оцінювання. Якщо у 2021 році студенти достатньо низько оцінювали можливість реалізації поставлених цілей, а особливо власний потенціал у досягненні поставленої мети, їх майбутнє здавалося їм розмитим та незрозумілим, то у 2022 році цей показник підвищився в середньому на 2,8 бали. Що говорить про підвищення рівня впевненості у власних силах, самооцінки та прагнення досягати поставлених цілей.

Спільна мета перемоги сильно вплинула на показники вольового зусилля. У порівнянні з результатами першого зрізу, результати другого мають наступні відмінності: особистісна сфера зросла на 1,1 бал, інтимна – 1,4 бали, сімейна – 2 бали, дружня – 1,7 бал, навчальна – 1,6 бали, суспільна – 2,5 бали, самодіяльна – 1,8 бали.

Результати студентів, які не брали активної участі у суспільно-корисній діяльності відзначаються сталістю і одноманітністю. Вони не були залучені до суспільної єдності, тому за кількістю цілей тут продовжує випереджати особистісна сфера. Інші сфери мають також подібний порядок розташування, як і після проведення першого зрізу: особистісна, дружня, самодіяльна, навчальна, сімейна, суспільна, інтимна. Оцінювання реалізації цілей, залежності від суб'єкта та вольове зусилля у цих респондентів мають низький бал.

Значення парного критерію (t) Ст'юдента відносно альтруїстичної, раціональної та егоцентричної позицій цільової спрямованості особистості студентів, які брали участь у волонтерській діяльності відображено у таблиці 1.

Від'ємний знак t-критерію Ст'юдента вказує на те, що дана складова за значенням вище у результатах першого зрізу. Як свід-

Значення *t*-критерію Ст'юдента, що отримані при визначенні достовірності відмінностей між складовими позицій цільової спрямованості особистості підлітка

Позиції особистості	Загальність цілей	Значення цілей	Час здійснення цілей	Реалізація цілей	Залежність цілей від мене	Емоційне ставлення	Вольове зусилля
Альтруїстична	4,982	4,112	3,787	3,944	4,173	4,006	4,281
Раціональна	2,236	3,485	2,671	3,103	4,898	3,372	4,146
Егоцентрична	-3, 946	-3,151	2,974	3,172	3,804	3,164	3,807

чить аналіз табл. 1, встановлені значимі відмінності між усіма складовими результатів трьох позицій цільової спрямованості студентів першого та другого зрізу.

Достовірне зростання позицій цільової спрямованості студентів залучених до волонтерської діяльності від переважання егоцентричної (на початку дослідження) до альтруїстичної (в кінці дослідження) підтверджують можливість і необхідність залучення молоді до суспільно-корисної діяльності у процесі їх індивідуального розвитку.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що суспільно-корисна діяльність суттєво впливає на розвиток цільової спрямованості особистості. Результати дослідження показали зміни у структурі та якості цілей, зростання мотивації до навчання та пізнавальної діяльності, що призвело до розвитку когнітивного компоненту цільової спрямованості, раціональної та альтруїстичної позиції, і зумовило ефективність проведеної роботи студентами.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективи вирішення проблеми цільової спрямованості особистості пов'язані з концептуальним аналізом означеного явища; виявленням гендерних особливостей її розвитку; створенням психодіагностичних методик дослідження даного психічного феномену; розвитком

раціогуманістичної позиції особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г. О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 60–74.
2. Бех І. Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2 (7). С. 37–44.
3. Васильєв Я. В. Уровневая структура психологии. Николаев: Изд-во «Илион», 2005. 264 с.
4. Клочко В. Е. Целеобразование и динамика оценок в ходе решения мыслительных задач. Психологическое исследование интеллектуальной деятельности / Под ред. О. К. Тихомирова. М.: МГУ, 1979. С. 87–95.
5. Коган А. Ф. Психологическое моделирование целеполагания и принцип псевдосвободы выбора цели в учебной деятельности. *Психология*. Сб. научных трудов. [вып. 3-ий]. К.: ООО «КММ», 1999. С. 212–222.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность: учебное пособие 2-е издание, стереотипное. М.: Смысл: Академия, 2005. 352 с.
7. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво «КММ», 2006. 255 с.
8. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К. Мотивація професійного вдосконалення як

чинник розвитку лідерства в освіті. *Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України»*. 2014. №4 (додаток №1). С.21-25.

9. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач. К.: Рад.школа, 1983. 94 с.

10. Рибалка В. В. Психологічна структура особистості. Психологія: Підручник / Ю. Л.Трофімов, В. В.Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за заг. Ред. Ю. Л. Трофімова. 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь, 2000. С. 116–122.

11. Рубинштейн С. Л. О личностном подходе. *Психология личности в трудах отечественных психологов* / Сост. Л. В. Куликов. СПб.: Питер, 2001. С. 23–32.

12. Саннікова О. П. Макроструктура особистості: психологічний опис. *Наука і освіта*. 2013. №7. С. 7–13.

13. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистоті: феноменологічний та структурно-функціональний підхід. *Психологія і суспільство*. 2004. №4. С. 128–145.

14. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2010. №4. С. 41–46.

15. Фурман А. А. Морально-етичні цінності в суспільному вимірі. *Психологія і суспільство*. 2010. №1. С. 94–99.

16. Фурман А. В. Методологічне обґрунтування концепції мотиваційних психоформ. *Вітакультурний млин*. 2010. Модуль 12. С. 9–19.

REFERENCES

1. Ball Gh. O. Do obghruntuvannja racioghumanischnogho pidkhodu u psykholohiji. [To the justification of the rational humanistic approach in psychology] *Psykholohija i suspiljstvo*. 2004. № 4. S. 60–74.

2. Bekh I. D. Psykholohichni mekhanizmy skhodzhennja osobystosti do dukhovnykh cinnostej. [Psychological

mechanisms of personal ascent to spiritual values] *Pedagoghika i psykholohija*. 2011. № 2 (7). S. 37–44.

3. Vasil'ev Ja. V. Urovnevaja struktura psihologii. [Level structure of psychology] Nikolaev: Izd-vo «Ilion», 2005. 264 s.

4. Klochko V.E. Celeobrazovanie i dinamika ocenok v hode reshenija myslitel'nyh zadach. *Psichologicheskoe issledovanie intellektual'noj dejatel'nosti* [Goal formation and dynamics of assessments in the course of solving mental problems. Psychological study of intellectual activity] / Pod. red. O. K.Tihomirova. M.: MGU, 1979. S. 87–95.

5. Kogan A. F. Psichologicheskoe modelirovanie celepolaganija i princip psevdosvobody vybora celi v uchebnoj dejatel'nosti. [Psychological modeling of goal setting and the principle of pseudo-freedom of goal choice in educational activities] *Psichologija. Sb. nauchnyh trudov*. [vyp. 3-ij]. K.: ООО «KMM», 1999. S. 212–222.

6. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]: *uchebnoe posobie 2-e izdanie, stereotipnoe*. M.: Smysl: Akademiya, 2005. 352 s.

7. Maksymenko S. D. Gheneza zdzijsnennja osobystosti. [The genesis of the realization of personality] K.: Vydavnyctvo «KMM», 2006. 255 s.

8. Miljajeva V. R., Lebidj N. K. Motyvacija profesijnogho vdoskonalennja jak chynnyk rozvytku liderstva v osviti. [Motivation for professional improvement as a factor in the development of leadership in education] *Teoretychnyj ta naukovo-metodychnyj chasopys «Vyshha osvita Ukrainy»*. 2014. №4 (dodatok №1). S.21-25.

9. Moljako V.A. Psihologija reshenija shkol'nikami tvorcheskih zadach. [The psychology of solving creative problems by schoolchildren] K.: Rad.shkola, 1983. 94 s.

10. Rybalka V. V. Psykholohichna struktura osobystosti. [Psychological structure of personality.] *Psykholohija: Pidruchnyk / Ju.*

L. Trofimov, V. V. Rybalka, P. A. Ghoncharuk ta in.; za zagh. Red. Ju. L. Trofimova. 2-ghe vyd., stereotyp. K.: Lybidj, 2000. S. 116–122.

11. Rubinshtejn S. L. O lichnostnom podhode. [Psychology of personality in the works of domestic psychologists] Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov / Sost. L. V. Kulikov. SPb.: Piter, 2001. S. 23–32.

12. Sannikova O. P. Makrostruktura osobystosti: psykhologhichnyj opys. [Macrostructure of personality: psychological description] Nauka i osvita. 2013. №7. S. 7–13.

13. Tytarenko T. M. Zhyttjevi domaghannja osobystosti: fenomenologhichnyj ta strukturno-funkcionalnyj pidkhid. [Personal harassment in life: a phenomenological and structural-functional approach] Psykhologhija

i suspiljstvo. 2004. №4. S. 128–145.

14. Tomchuk M. I. Metodologhichni zasady doslidzhennja ta formuvannja psykhologhichnoji ghotovnosti osobystosti do dijalnosti. [Methodological principles of research and formation of psychological readiness of an individual for activity] Psykhologhija i suspiljstvo. 2010. №4. S. 41–46.

15. Furman A. A. Moraljno-etychni cinnosti v suspiljnomu vymiri. [Moral and ethical values in the social dimension] Psykhologhija i suspiljstvo. 2010. №1. S. 94–99.

16. Furman A. V. Metodologhichne obghruntuvannja koncepciji motyvacijnykh psykhoform. [Methodological justification of the concept of motivational psychoforms] Vitakuljturnyj mlyn. 2010. Modulj 12. S. 9–19.

REFLECTION OF THE TARGET ORIENTATION OF THE INDIVIDUAL IN SOCIALLY USEFUL ACTIVITIES

Nina Myropoltseva

Abstract. *The article presents the results of a study of the development of a target orientation among applicants for higher education. Theoretical approaches to understanding the phenomena of «orientation» and «target orientation» in modern psychology are analyzed. The analysis of the results obtained made it possible to identify qualitative shifts in the development of the target orientation of students who were engaged in volunteer activities during the study: a positive attitude towards themselves, towards people around them, an understanding of their needs and problems, a desire to help, an increase in emotional stability to high and medium levels, an increase in the level of independence and organization, self-determination in life, development of the ability to set specific goals and their timely implementation, increasing the level of educational motivation. According to the last section, the spheres are arranged as follows: friendly, social and family, educational, amateur and personal, intimate. Such data testify to the nobility and scale of the goals that students set for themselves. Their attention is no longer directed at themselves, but at close and surrounding people, at society as a whole. The number of goals related to learning has increased significantly. At the end of the experiment, there is a tendency to increase the prestige of studying at the university and gaining knowledge for use in later life. With the help of Student's t -criterion for dependent samples, significant differences were established between all components of the results of the three positions of the target orientation of students of the first and second sections.*

The conducted research allows us to state that socially useful activity has a significant impact on the development of the target orientation of the individual. The results of the study showed changes in the structure and quality of goals.

Keywords: *target orientation, altruistic position, egocentric position, rational, socially useful activity, personality development*

Відомості про авторів:

Ніна Ігорівна Миропольцева, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
e-mail: ninokshilova21@gmail.com ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0548-9266>

Information about authors:

Nina Myropoltseva, Candidate of psychological sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

СХИЛЬНІСТЬ ДО АВТОРИТАРНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З РІЗНИМ РІВНЕМ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

Артем Дударенко, Юлія Кушнір

Анотація. У статті представлені результати дослідження схильності до авторитарності студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини. Почуття провини являє собою феноменологічно-мотиваційний процес, сутність якого полягає у передчутті шкоди, яку заподіє собі особистість, порушивши інтеріоризовані стандарти соціальної поведінки, а явище авторитарності можна тлумачити як складний соціопсихологічний феномен, що відображає готовність до некритичного підпорядкування ригідним цінностям в межах ієрархічної структури соціального середовища, а також неприйняття будь-яких девіантних зрушень. У даному дослідженні узяли участь 100 здобувачів вищої освіти I-IV курсів Донецького національного університету імені Василя Стуса. Психодіагностичний комплекс складався з таких опитувальників, як «Шкала правого авторитаризму» Р. Альтмеєра (адаптація Н. Дьякової); опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сіданіуса та Феліції Пратто (адаптація О. Р. Агадулліної); «F»-шкала Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсвік, Д. Левінсона, Н. Сенфорда (адаптація Д. М. Денисової); опитувальник для визначення рівня почуття провини В. Джонса, А. Шраттер та К. Куллер (адаптація І. Белік). Отримані емпіричні дані дозволили поділити вибірку на осіб з низьким, середнім та високим рівнем вираження почуття провини (як психічного стану, так і особистісної риси) та здійснити подальшу оцінку результатів у вигляді порівняльного аналізу показників серед досліджуваних шести підгруп. Виявлено, що представники студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини мають відмінності у прояві авторитарності, адже найменш схильними до авторитарної поведінки виявились респонденти з високим рівнем вираження почуття провини. Результати даного дослідження можуть бути використані психологами, соціальними працівниками і педагогами в процесі розробки тренінгів та лекційних програм, присвячених профілактиці проблеми прояву авторитарності у молодіжному середовищі.

Ключові слова: авторитаризм, соціальне домінування, почуття провини, молодь.

Постановка проблеми. Бурхливі історичні події ХХ століття викликали пізнавальний інтерес дослідників, котрі стурбувалися трагізмом абсурдно лінійних вчинків як поодиноких індивідуальностей, так і окремих націй в цілому; крок за кроком науковці докладали зусиль з метою заглиблення в сутність ментальної консервативності, страху перед свободою, прихильності до авторитету, покірності, тісно пов'язаної зі схильністю

до агресії, оберненою в брутальний садизм. Злободенна природа описаних проблем відображається в тому, що, попри помітне розповсюдження на інтернаціональному рівні демократичних ідей та гуманістичних засад, на території переважної частини сучасних держав панують закриті системи управління – диктатури, стійкість яких ґрунтується не тільки на глобальних чинниках, але й на сукупності диспозиційних особливостей кон-

кретних індивідів, імпліцитно або експліцитно схильних до визнання принципу соціального домінування, прагнення когнітивної завершеності та прийняття основ авторитаризму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретельний аналіз даної проблематики спонукає тлумачити поняття авторитарності не як елемент особистості конкретної людини, а як частину культури, як складовий компонент домінуючого в контексті певного соціуму нарративу. З іншого боку, вичерпне розуміння тонкощів тоталітарного устрою потребує демаркації властивостей особистості та їхніх взаємозв'язків, на яких ймовірно базується вищевказаний суспільний порядок. Неабиякої уваги в межах даної тематики заслуговує думка, згідно з якою важливою складовою нормалізації гіпертрофованих авторитарних спонукань є корекція процесу переживання почуття провини – фундаментальної умови конвенціональних стосунків. Значений психічний процес передбачає інтеріоризацію соціокультурних цінностей й співвідношення здійсненого вчинку з ідеальною моделлю поведінки – атрибут контекстуально морально розвинених особистостей.

Мета статті – дослідження схильності до авторитарності у студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини.

Виклад основного матеріалу. Почуття провини являє собою фундаментальний феноменологічно-мотиваційний процес, сутність якого полягає у своєрідному передчутті шкоди, яку неодмінно заподіює собі особистість, порушивши інтеріоризовані стандарти правильної соціальної поведінки. Переживання почуття провини не супроводжується виразними нервово-м'язовими реакціями, що неабиякою мірою ускладнює однозначне визначення

зовнішніх та внутрішніх ознак перебігу даної емоції [2; 3].

Існує думка, згідно з якою фундаментальною детермінантою переживання почуття провини слугує «неправильний» вчинок, тобто поведінка, що суперечить моральним, етичним чи релігійним нормам; як правило, дана емоція безпосередньо пов'язана з усвідомленням поведінкового прорахунку або зрадою щодо власних світоглядних позицій; до того ж актуалізацію почуття провини може спровокувати вчинення безвідповідальних дій.

Загалом в межах детермінації виникнення відповідного психічного явища спостерігаються відмінності серед окремих індивідуальностей, а також у представників різних культур та етносів. Слід зауважити, що почуття провини не залежить від переконань особистості та ступеня її згоди з формальними та очевидними стандартами поведінки, адже норми можуть функціонувати поза центром свідомості, а ступінь їх прийняття визначатися на інтуїтивному рівні. Напевно, кожний індивід в ході керується певним особистим моральним кодексом, проте вкрай невелика кількість людей мають змогу постійно усвідомлювати його сумбурну структуру, складну ієрархію та взаємозв'язок окремих принципів [1; 2].

Поняття авторитарності являє собою складний соціопсихологічний феномен, що відображає готовність особистості до некритичного підпорядкування ригідним цінностям в межах ієрархічної структури соціального середовища, а також неприйняття будь-яких девіантних зрушень.

Суттєве посилення пізнавального інтересу науковців до вищевказаного феномена пов'язане з публікацією у 1950 році оригінальної монографії «Авторитарна особистість» (Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнвік, Д. Левінсон, Н. Сенфорд), в межах якої не тільки було розкрито сут-

ність доволі послідовного погляду на відповідне явище, а й наведено результати довготривалої та різносторонньої експериментальної перевірки описаної теорії; зокрема когортою зазначених вчених було розроблено класичну «F»-шкалу – особистісний опитувальник, спрямований на визначення системи установок індивіда, які гіпотетично відображають особливості прояву ознак синдрому авторитарної особистості [6].

Роберт Альтмеєр припустив, що «F»-шкала містить надто широкий спектр ознак, які навряд чи придатні для формування цілісного виміру; в процесі дослідження було виявлено, що адекватний рівень внутрішньої узгодженості досягається при поєднанні лише трьох складових компонентів оригінального опитувальника, а саме: конвенціоналізму, авторитарного підпорядкування та авторитарної агресії [6].

Не менш важливий внесок в розвиток галузі пізнання авторитарності здійснили в 90-х роках Джим Сиданіус та Феліція Пратто, котрі запровадили в психологічній науці поняття орієнтації на соціальне домінування та створили доволі високонадійний опитувальник (SDO), що дозволяє визначити ставлення індивіда до співвідношення рівності та ієрархічності в межах міжособистісних стосунків [7].

Крайнім часом неабиякого поширення зазнав підхід до дослідження явища авторитарності, який відрізняється від класичних теорій минулого століття; сутність нового погляду полягає у відмові від пошуку апріорного портрета авторитарної особистості на користь актуалізації значення системи окремих мотиваційних чинників в формуванні соціального світобачення. Подібний редуccionізм дозволив вченим зануритися в спектр відповідних проблем, що раніше ігнорувалися дослідниками [4; 5; 6]. Отже, авторитар-

ність варто ідентифікувати не як елемент структури особистості конкретної людини, а як частину культури, як складовий компонент домінуючого в контексті певного соціуму нарративу.

Емпіричне дослідження було здійснене на базі навчальної лабораторії кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вибірка нашого дослідження складалася зі 100 студентів I-IV курсів; середній вік досліджуваних становив 19 ± 2 роки. Перед початком дослідження всіх учасників було проінформовано про мету його реалізації, а також отримано їхню добровільну згоду на участь у ньому. У якості психодіагностичного інструментарію було використано: «Шкала правого авторитаризму» Р. Альтмеєра (адаптація Н. Дьякової); опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сиданіуса та Феліції Пратто (адаптація О. Р. Агадуллої); «F»-шкала Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсвік, Д. Левінсона, Н. Сенфорда (адаптація Д. М. Денисової); опитувальник для визначення рівня почуття провини В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер (адаптація І. Белік).

З метою визначення у респондентів особливостей вираження почуття провини було застосовано опитувальник В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер, який дає змогу дослідити зазначений феномен як на площині психічного стану, так і як особистісну рису.

Згідно з отриманими результатами 10,00% досліджуваних характеризуються високим рівнем вираження почуття провини-стану, що свідчить про актуалізоване у відповідних індивідів інтенсивне та доволі болюче переживання власної неправоти щодо окремого індивіда або групи людей, перед якими вони провинилися (рис. 1); розумові процеси даної когорти осіб зорієнтовані на розміркову-

Рис. 1 Розподіл досліджуваних за рівнем вираження почуття провини-стану

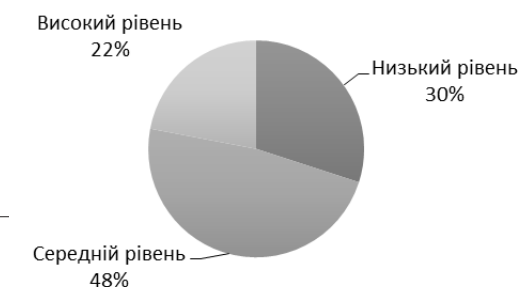

Рис. 2 Розподіл досліджуваних за рівнем вираження почуття провини-риси

вання про помилковість конкретних втілених в життя дій, про скривджену внаслідок цього персону, про ймовірну помсту з її боку, про шляхи подолання проблеми та тому подібне.

У 48,00% досліджуваних виявлено середній рівень почуття провини-стану, що асоціюється, як правило, із усвідомленням поведінкового прорахунку, який не відповідає моральним, етичним або релігійним інтеріоризованим нормам, проте не формує на їхньому підґрунті експлозивного внутрішнього конфлікту. Психоемоційний стан решти учасників дослідження (42,00%) не передбачає переживання вищевказаного психічного явища.

Високий рівень вираження почуття провини-риси продемонстрували 22,00% респондентів (рис. 2), що свідчить про домінування в надрах психічної реальності ірраціональних форм відповідного переживання, що зазвичай спотворюють як процес спілкування з оточуючими, так і соціальну адаптацію особистості в цілому.

На противагу у 30,00% досліджуваних не виявлено диспозиційної схильності до зазначеного феномена, що може сигналізувати про доволі гнучку світоглядну систему. У 48,00% учасників дослідження спостерігається середній рівень вираження почуття провини-риси, тобто нормотиповий симбіоз описаних явищ.

Відповідно до мети дослідження за ре-

зультатами визначення особливостей вираження почуття провини вибірку досліджуваних було двічі диференційовано на підгрупи в межах двох категорій залежно від локалізації відповідного психічного явища в межах структури особистості.

Перша (I) підгрупа респондентів складається з 42 осіб (42%) з низьким рівнем вираження почуття провини-стану, друга (II) – з 48 осіб (48%) з середнім рівнем вираження даної якості, а третя (III) – з 10 індивідів (10%) з високими показниками вираження зазначеного параметра.

Четверта (IV) підгрупа складається з 30 респондентів (30%) з низьким рівнем вираження почуття провини-риси, п'ята (V) – з 48 осіб (48%) з середнім рівнем вираження даної якості, а шоста (VI) – з 22 індивідів (22%) з високими показниками вираження зазначеного параметра. Подальшу оцінку результатів емпіричного дослідження було здійснено у вигляді порівняльного аналізу показників серед досліджуваних шести підгруп.

Впродовж дослідження схильності до авторитарності студентської молоді було використано комплекс опитувальників. Згідно з результатами «Шкали правого авторитаризму» Р. Альтмеєра 54,76% респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували схильність до низьких показників авторитарності (рис. 3), що може свідчити про лабільну систему цінностей, пов'язану

Рис. 3 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-стану за ступенем схильності до авторитарності за результатами методики Р. Альтмаєра

них зі сферою соціальних взаємовідносин, про критичне ставлення до панівної еліти, про відсутність упередженого ставлення до девіантних поведінкових проявів; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вищевказаними параметрами, зростає до 70,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 4,76% респондентів з високим рівнем авторитарності, що передбачає конвенціоналізм, схильність до упереджень проти аут-груп та меншин, а також визнання каральних заходів з боку правлячої еліти, спрямованих на нешаблонних представників суспільства; серед представників третьої підгрупи не виявлено індивідів з високим ступенем сформованості зазначених авторитарних якостей. Решті учасників дослідження, що входять до складу відповідних підгруп, притаманний середній рі-

вень вираження описаних характеристик.

Серед респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-риси виявлено 76,67% досліджуваних з низьким ступенем авторитарності (рис. 4); незважаючи на те, що серед учасників дослідження з високим рівнем вираження почуття провини-риси частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зменшується до 50,00%, в межах шостої підгрупи спостерігається найменша частка осіб з гіпертрофованою сформованістю консерватизму, авторитарного підпорядкування та авторитарної агресії, як порівняти з представниками четвертої та п'ятої підгруп.

Отже, серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану виявлено найбільшу частку респондентів з низькими показниками авторитарності, а також найменшу частку осіб (як і серед досліджуваних з гіпертрофо-

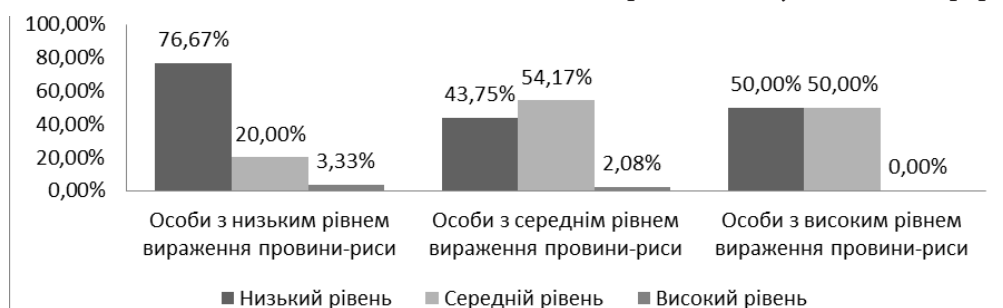

Рис. 4 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-риси за ступенем схильності до авторитарності за результатами методики Р. Альтмаєра

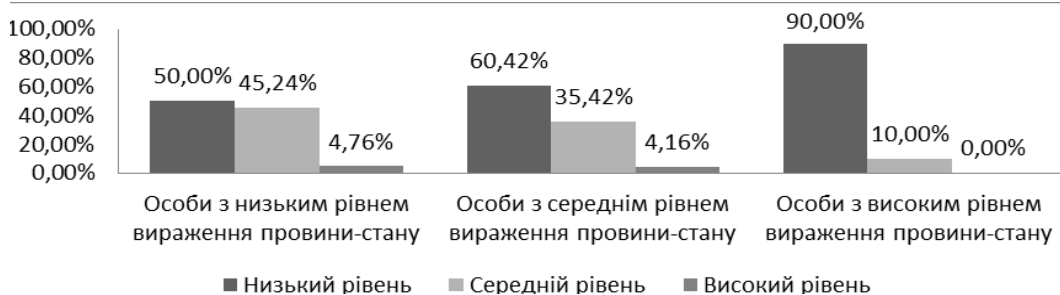

Рис. 5 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-стану за ступенем схильності до соціального домінування

ваним рівнем вираження почуття провини-риси) з високим ступенем схильності до авторитарної поведінки, аніж серед індивідів з низьким ступенем вираження почуття провини-стану.

Для ретельнішого аналізу особливостей прояву авторитарності студентської молоді було застосовано опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сиданіуса та Феліції Пратто. Так, 50,00% досліджуваних з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували слабку зорієнтованість на соціальне домінування (рис. 5), що може свідчити про схильність віддавати перевагу егалітарним міжособистісним стосункам; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зростає до 90,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 4,76% респондентів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування, що передбачає прийняття ієрархічної соціальної структури, тобто сукупність цінностей, згідно з якими суспільство диференціюється на панівну еліту, яка визначає вектор загальної спрямованості, та підлеглі класи, що втілюють в дійсність волю влади.

Серед учасників дослідження з середнім рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб з високим ступенем сформованості зазначених якостей змен-

шується до 4,16%, а серед представників третьої підгрупи не виявлено індивідів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування.

Серед респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-риси виявлено у 50,00% досліджуваних з низьким ступенем зорієнтованості на соціальне домінування (рис. 6); серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-риси частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зростає до 86,36%.

В межах четвертої підгрупи виявлено 10,00% респондентів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування; серед учасників дослідження з середнім рівнем вираження почуття провини-риси частка індивідів з високим ступенем сформованості відповідної характеристики зменшується до 2,09%, а серед представників шостої підгрупи не спостерігається подібних особистостей.

Отже, респонденти з високим рівнем вираження почуття провини як на площині психічного стану, так і як особистісної риси продемонстрували меншу схильність до високих показників зорієнтованості на соціальне домінування, аніж представники підгруп з низьким та середнім ступенем вираження почуття провини; в межах когорти індивідів з високим рівнем вираження почуття провини виявлено найбільшу частку осіб з низькими показниками схильності

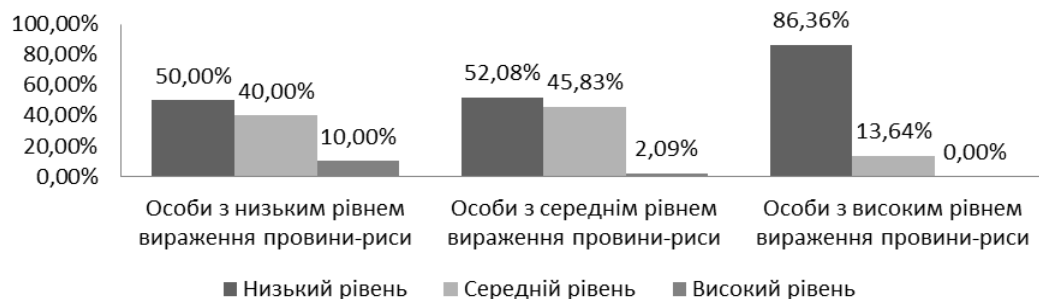

Рис. 6 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-риси за ступенем схильності до соціального домінування

до соціального домінування та анти-егалітаризму. Задля кращого розуміння особливостей прояву авторитарності студентської молоді було використано «F»-шкалу Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсувік, Д. Левінсона та Н. Сенфорда. Так, 4,76% досліджуваних з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували високий рівень авторитарності, що відображає ригідне слідування цінностям, як правило, середнього класу, тенденцію до засудження та покарання осіб, що порушують загальноприйняті норми, знецінення феноменологічних переживань, віру в містичні детермінанти долі, жорстке категоріальне мислення, апріорне вороже ставлення до людини тощо; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вказаними параметрами, зменшується до 0,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 19,05% респондентів з низьким рівнем авторитарності, що передбачає невизнання вищеописаних авторитарних принципів; серед представників третьої підгрупи частка осіб з низькими показниками авторитарності зростає до 30,00%. Слід зауважити, що даний опитувальник дозволяє порівняти схильності до прояву різних ознак авторитарного синдрому у респондентів з відмінним рівнем вираження почуття провини за допомогою

окремих шкал.

Отже, серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини як на площині психічного стану, так і особистісної риси виявлено найменшу частку респондентів з високими показниками авторитарності; індивіди з високим рівнем вираження почуття провини-стану демонструють найбільшу схильність до низького рівня зазначеної якості. Кореляційний аналіз за критерієм Пірсона дозволив виявити, що показники рівня почуття провини (як стану, так і особистісної риси), отримані за методикою В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер, утворюють слабкий негативний зв'язок з опитувальником Р. Альтмеєра ($r_c = -0,02569$), результатами методики для визначення орієнтації на соціальне домінування Дж. Сиданіуса та Ф. Пратто ($r_c = -0,22893$; $r_p = -0,23328$), а також з даними «F»-шкали Т. Адорно та його колег ($r_c = -0,03145$; $r_p = -0,00199$), зокрема з такими пунктами, як авторитарне підпорядкування ($r_c = -0,02227$), анти-інтрацепція ($r_c = -0,14735$; $r_p = -0,16215$), зорієнтованість на культ сили ($r_c = -0,10161$; $r_p = -0,03771$), деструктивність та цинізм ($r_c = -0,10398$; $r_p = -0,16167$) та проєктивність ($r_c = -0,03589$; $r_p = -0,03659$).

Висновки. Таким чином, на підставі аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено, що представники студентської молоді з різним рівнем вираження

почуття провини мають певні відмінності у прояві авторитарності, адже найменш схильними до авторитарної поведінки виявились респонденти з високим рівнем вираження почуття провини, а індивіди з низьким ступенем вираження зазначеної якості продемонстрували високі показники схильності до авторитарності. Перспектива подальших досліджень полягає у більш ретельному вивченні висвітленої проблеми, зокрема в дослідженні взаємозв'язку феноменів почуття провини та авторитарності в особистісних структурах представників різних соціокультурних контекстів, а також в розробці та впровадженні низки соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на профілактику та корекцію неадекватних проявів авторитарності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананова І. В. Типологія переживання почуття провини. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 18–31.
2. Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 464 с.
3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2009. 576 с.
4. Мохаддам Ф. М. Психология диктатуры. Харьков: Гуманитарный Центр, 2017. 328 с.
5. Duckitt J. Authoritarianism. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. 2020. pp. 322-329
6. Duckitt J. Authoritarian personality. In: James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 2. Oxford: Elsevier. 2015. pp. 255–261.
7. Duckitt J., Sibley C. Right-wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice. *European Journal of Personality*. 2010.

TENDENCY TO AUTHORITARIANISM IN STUDENT YOUTH WITH DIFFERENT LEVELS OF EXPRESSION OF GUILT

Artem Dudarenko, Yuliia Kushnir

Abstract. *The article presents the results of study of the tendency to authoritarianism in student youth with different levels of guilt. Guilt is the phenomenological-motivational process, the essence of which is to anticipate the harm that individual caused to himself by violating internalized standards of social behavior; authoritarianism can be interpreted as a complex sociopsychological phenomenon that reflects readiness for uncritical subordination to rigid values within the hierarchical structure of the social environment, as well as the rejection of any deviant changes*

That study involved 100 students of Donetsk National University. The psychodiagnostic complex consisted of such questionnaires as R. Altmeier's «Scale of Right Authoritarianism» (adaptation by N. Dyakova); the questionnaire to determine the orientation to social dominance of Jim Sidanius and Felicia Pratto (adaptation by O. R. Agadullina); «F»-scale, created by T. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. Levinson, N. Sanford (adaptation of D. M. Denisova); questionnaire to determine the level of guilt, created by W. Jones, A. Schratte and K. Kugler (adaptation I. Belik). The obtained empirical data allowed to divide the respondents into groups with low, medium and high levels of guilt and to evaluate further the results in the form of a comparative analysis of indicators among the six subgroups studied. It was found that representatives of student youth with different levels of guilt have differences in the manifestation of authoritarianism, because the least prone to authoritarian behavior were respondents with a high level of guilt. The results of that study can be used by psychologists, social workers and educators during the process of developing trainings and lecture programs dedicated to the prevention of the problem of authoritarianism in the youth environment.

Keywords: *authoritarianism, social domination, guilt, student youth.*

Відомості про авторів:

Артем Андрійович Дударенко, здобувач вищої освіти IV курсу спеціальності 053 Психологія, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: dudarenko.a@donnu.edu.ua

Юлія Володимирівна Кушнір, кандидат педагогічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: ju.kushnir@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2502-0257>

Information about authors:

Artem Dudarenko, 4nd year student, specialty 053 Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Yuliia Kushnir, Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА СТИКАЄТЬСЯ З ПОЗИТИВНИМИ АБО НЕГАТИВНИМИ НАСЛІДКАМИ ПРОКРАСТИНАЦІЇ

Юлія Рудоманенко

Анотація. У статті розглянуто наукові підходи до вивчення прокрастинації особистості та її наслідків, а також викладено емпіричне дослідження з означених питань.

Узагальнюючи погляди на природу прокрастинації в різних дослідницьких підходах, виявлено: більшість дослідників акцентують у визначенні прокрастинації негативні наслідки прокрастинації, але є дані про можливість продуктивного впливу даного феномену. Напрямки вивчення феномену: дослідження ситуативних причин прокрастинації; виявлення індивідуально-особистісних особливостей самих прокрастаторів; наслідки відкладання справ; соціально-культурні і демографічні відмінності прокрастинації.

Надано власну класифікацію наслідків прокрастинації особистості: 1) особистісні; 2) міжособистісні; 3) соціальні. Вважаємо, що виявити, що таке позитивні або негативні наслідки прокрастинації особистості, не можливо без суб'єктивної оцінки самої особистості яка переживає ці прояви та наслідки.

Зроблені описи психологічного портрету прокрастатора; психологічних особливостей особистості, яка стикається з негативними наслідками прокрастинації; психологічних особливостей особистості, яка стикається з позитивними наслідками прокрастинації.

У прокрастатора виявлено негативне ставлення до себе, до важливої діяльності та стратегія «від людей» при великому прагненні до самоствердження та успіху.

Лише у особистості прокрастатора, яка стикається з позитивними наслідками зволікань, виявлено позитивне ставлення до інших та до навколишньої дійсності (бажання бути корисною суспільству, допомагати іншим), позитивне ставлення до своїх особливостей при доволі інертному ставленні до важливої діяльності. Щодо позитивних наслідків та їх впливу на загальний рівень прокрастинації, тут можемо наголошувати про прояви конструктивної прокрастинації.

Встановлено, що прокрастинація породжує подальшу прокрастинацію, що призводить до закріплення такої поведінки та утворення рис типового характеру прокрастатора.

Ключові слова: прокрастинація, наслідки, позитивні, негативні, особистісні, міжособистісні, соціальні.

Постановка проблеми. Прокрастинація, на думку багатьох науковців, стала гострою проблемою XXI століття, оскільки вона є явищем, яке у наш час надзвичайно стрімко поширюється та негативно впливає на ефективність освітнього

процесу і професійну діяльність особистості. Схильність до відстрочення виконання запланованих справ визнають за собою близько 95% дорослих жителів Заходу, при цьому чверть з них вважають подібну схильність ледь не хронічною [1].

Але невідомо, є прокрастинація схильністю чи це особливий стан особистості, або ж специфічна властивість її психіки? Що передує – прояви прокрастинації чи дискомфортні стани, які вважають її наслідками? Тому своєчасно і затребувано сучасними реаліями дослідження означених питань задля розроблення можливих методів, заходів з корекції і превенції проявів та наслідків прокрастинації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість дослідників акцентують у визначенні прокрастинації негативні її наслідки. Так, N. Milgram визначає прокрастинацію як нездорову поведінку, яка заважає особистості адаптуватися [2]. Katrin B. Klingsieck визначила прокрастинацію як добровільне відкладання передбачуваної та необхідної важливої діяльності, незважаючи на очікування потенційних негативних наслідків, що переважають над позитивними наслідками відкладання [3]. О. С. Віндекер та М.В. Останина відносять прокрастинацію до негативних характеристик, що погано впливають на успішну діяльність людини [4]. Т. Мотрук, Д. Стеценко вважають, що прокрастинація тягне за собою негативні наслідки та може носити регулярний характер і стати типовим патерном поведінки індивіда [5].

Поряд із частим констатуванням негативних наслідків поведінкової тенденції відстрочення виконання різних дій, все ж є дані про можливість продуктивного впливу прокрастинації. Наприклад, І. Хофман вважає, що прокрастинація сприяє довголіттю людини, тому що вміння переключатися з напруженої активної діяльності для відновлення ресурсів істотно зберігає психологічне та фізичне здоров'я людини [6].

У зв'язку з тим, що прокрастинація – це внутрішньоособистісний процес, то слід зазначити суб'єктивний фактор при

його визначенні. Як і будь-який інтрапсихічний процес, він залежить від моральних та етичних норм індивіда, і навіть від правил, прийнятих у суспільстві [7].

У свою чергу, вважаємо, що виявити, що таке позитивні або негативні прояви та наслідки прокрастинації особистості неможливо без суб'єктивної оцінки самої особистості, яка переживає ці прояви та наслідки. Також, аналізуючи теоретичні дослідження, надаємо свою класифікацію наслідків прокрастинації особистості: 1) особистісні; 2) міжособистісні; 3) соціальні [8].

Наразі можна виділити наступні напрямки вивчення феномену: дослідження ситуативних причин прокрастинації; виявлення індивідуально-особистісних особливостей самих прокрастинаторів; наслідки відкладання справ; соціально-культурні і демографічні відмінності прокрастинації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В психологічній науці відсутній опис психологічних особливостей особистостей, які стикаються з позитивними та негативними наслідками прокрастинації, тому своєчасно та актуально дослідження даного феномену саме в цьому аспекті.

Метою дослідження є вивчення наслідків прокрастинації та психологічних особливостей прокрастинатора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання дослідження склали: виявлення вагомих чинників загального показника структурних компонентів, позитивних та негативних наслідків прокрастинації особистості та опис психологічного портрету прокрастинатора; визначення значущих чинників негативних наслідків прокрастинації особистості та опис психологічних особливостей особистості, яка стикається з негативними

наслідками прокрастинації; виявлення суттєвих чинників позитивних наслідків прокрастинації особистості та опис психологічних особливостей особистості, яка стикається з такими наслідками прокрастинації.

У межах вирішення даних завдань було відібрано такі психодіагностичні інструменти: «Опитувальник структурних компонентів прокрастинації особистості» (Ю. В. Рудоманенко); «Опитувальник наслідки прокрастинації особистості» (Ю. В. Рудоманенко); «Опитувальник прояви прокрастинації особистості» (Ю. В. Рудоманенко); «Опитувальник зволікання у життєвих сферах особистості» (Ю. В. Рудоманенко); Методика «Компетентність у часі» (Э. Шострем, Ф. Пэрл); «Опитувальник психологічної ресурсності» (О. С. Штепа); «Опитувальник «Співчуття до себе» (К. Нефф); «Опитувальник губристичної мотивації» (Т. Б. Хомуленко, К. І. Фоменко); «Опитувальник соціально-орієнтованої активності» (Р. М. Шаміонова, М. В. Григорьєва); «Опитувальник потенціалу самозмін особистості» (В.Р. Манукяна); «Шкала базових переконань» (Р. Янова-Бульмана). Вибірку дослідження склали 206 осіб 18 – 47 років.

За результатами опитування досліджуваних було проведено обробку первинних даних та множинний регресійний аналіз залежності загального показника структурних компонентів прокрастинації особистості, позитивних та негативних наслідків прокрастинації особистості від набору «незалежних» змінних – показників, які мали значущі кореляції з «залежними» змінними.

В межах даної статті ми не будемо зосереджуватися на викладенні повної процедури проведення та всіх результатах, зосередимось лише на загальних, найбільш значущих з точки зору практики.

Так, множинний регресійний аналіз дозволив визначити, які показники (неза-

лежні змінні) найбільш суттєві для передбачень загального показника структурних компонентів прокрастинації особистості, позитивних та негативних наслідків прокрастинації особистості (залежних змінних), а які можна виключити з аналізу.

Інтерпретація результатів множинного регресійного аналізу залежності загального показника структурних компонентів прокрастинації (загального рівня прокрастинації особистості) від незалежних змінних:

1. Основним вагомим чинником загального рівня прокрастинації є невпевненість у собі. Людина, яка не здатна довіряти собі та не впевнена у власній спроможності виконати завдання, частіше буде зволікати з прийняттям важливих рішень та виконанням важливих справ.

2. Далі бачимо наступну причину загального показника прокрастинації – це брак способів зменшення та позбавлення напруги та уміння поповнювати свої психологічні ресурси. Більш високий рівень прокрастинації свідчить про виснаженість, перенапругу, не здатність розслабитися та заспокоїтися, щоб конструктивно та рівномірно задіяти весь час для виконання справи.

3. Вагомий вплив на загальний рівень прокрастинації мають особистісні наслідки. Емоційний дискомфорт, самокритика, зниження самооцінки, упущення шансу самовдосконалення, зменшення самоєфективності, переоцінка цінностей, винахід нових власних можливостей, у свою чергу, і є причинами прокрастинації. Цікаво, що наслідки у структурі прокрастинації також є чинниками феномену. Можемо наголошувати, що прокрастинація породжує подальшу прокрастинацію, що призводить до закріплення такої поведінки та утворення рис типового характеру прокрастинатора.

4. Загальний рівень прокрастинації підвищує також зменшення міжособи-

стісних позитивних наслідків, тобто прокрастинатор схильний погіршувати стосунки, тому позбавлений підтримки та зворотнього зв'язку від інших людей задля вирішення термінових питань.

5. Самоізоляція (відчуття самотності та несхожості себе на інших людей у невдачах) також є причиною прокрастинації. Прокрастинатор відчуває себе відокремленим, відрізнаним від решти світу. Карен Хорні у книзі «Наші внутрішні конфлікти» описала основні способи побудови відносин та поділила їх на три категорії: до людей, проти людей, від людей [9]. За отриманими даними, можемо стверджувати, що стратегія прокрастинатора, за Карен Хорні, саме «від людей».

6. Прокрастинатор не компетентний у часі, не здатен жити сьогоденням та відчувати нерозривність минулого, сьогодення та майбутнього (бачити своє життя цілісним). Людина, яка занурена у минуле чи багато часу знаходиться у мріях про майбутнє, зазвичай не встигає виконати важливі термінові справи.

7. Життєва сфера освіта/навчання є наступним чинником за вагою впливу на загальний рівень прокрастинації. Вважається, що саме навчальний процес характеризується умовами, в яких найчастіше виникає прокрастинація [10]. Але у рівнянні саме зволікання у навчанні є чинником прокрастинації та підвищує її загальний рівень, тому особистість у освітньому процесі більш схильна до прокрастинації ніж у інших сферах.

8. Пасивні прояви прокрастинації: лень, легкі задоволення, неуважність, виправдання витрат часу, уповільнення, уникання, запізнення, ігнорування строків, відмова від виконання очікування допомоги виявилися суттєвими причинами підвищення рівня прокрастинації. Особистість з такими поведінковими проявами буде зволікати з важливими рішення-

ми та справами, або ж взагалі й не зможе розпочати діяльність.

9. Загальний рівень прокрастинації збільшується від прагнення до переваги особистістю. Прокрастинатор обирає конкуренцію та змагання з двох відомих способів губристичної мотивації – прагнення до досконалості і прагнення до переваги. Конкуренція може підвищувати рівень мотивації досягнень, та, як відомо, надвисокий рівень мотивації шкодить справі.

Інтерпретація результатів множинного регресійного аналізу залежності негативних наслідків прокрастинації особистості від незалежних змінних:

1. Низький рівень переконаності у своїй здатності контролювати себе та події, що відбуваються (ступінь самоконтролю). Особистість, яка не може впоратися з своїми внутрішніми процесами, також не зможе втримати контроль над зовнішніми, такими, наприклад, як виконання термінових важливих справ.

2. Занурення у негативні переживання в складних ситуаціях (надмірна ідентифікація). Людина, яка не в змозі відокремити себе від ситуації, занадто сильно переймається подіями та довго знаходиться у стресовому негативному стані, не буде спроможною виконати важливе складне завдання або прийняти рішення в строк.

3. Самокритичне самовідношення (самокритика). За методикою К. Нефф «Співчуття до себе» самокритична особистість різко засуджує власні недоліки та недосконалості. Виконання важливих справ в умовах термінів вимагає помірного самокритичного ставлення, щоб своєчасно знаходити та виправляти власні помилки. Надмірна самокритика лише заважає справі, бо внутрішнє самозасудження позбавляє впевненості людини у тому, що вона зможе впоратися з завдан-

ням. Тому й відкладається або взагалі не розпочинається важлива діяльність.

4. Схильність до ліні, легких задовольень, виправдань витрат часу, уникань справ, запізень та ігнорувань строків (пасивні негативні прояви). Пасивні прояви прокрастинації – це, перш за все, прагнення людини відмовитися від подолання труднощів та не вміння здійснювати вольове зусилля задля вчасного виконання справи.

Інтерпретація результатів множинного регресійного аналізу залежності позитивних наслідків прокрастинації особистості від незалежних змінних:

Особистість, яка здатна обернути прокрастинацію собі на користь та, відповідно, стикається з її позитивними наслідками, має наступні якості та переконання:

1. Перебіг життя багато в чому визначається нагодою і випадковістю, це принципи розподілу подій, що відбуваються (випадковість). Тому, скоріше за все, така особистість не поспішає з прийняттям важливим рішень та виконанням справ («Навіщо поспішати, якщо все випадково?», «Свого зіркового часу треба лише дочекатися»). Але ця особливість також говорить і про довіру до світу, про позитивне ставлення до життя, хоч і занадто інертне.

2. Вміння впоратися з негативними переживаннями та не ідентифікувати себе з ними (надмірна ідентифікація). Якщо людина вміє себе заспокоїти та здатна до емоційної саморегуляції, то вона буде менш виснаженою та мати сили все ж таки завершити справу до дедлайну.

3. Є потреба до самозмін та прагнення до нових можливостей та саморозвитку (потреба самозмін). У зв'язку з цим, досвід зволікань може бути проаналізований та стати поштовхом для особистісних змін.

4. Схильна до позитивних пасивних проявів прокрастинації (лінь, ігнорування строків, легкі задоволення та інше).

Скоріше за все, за рахунок пасивних позитивних проявів може не тільки зволікати, а ще й відновлюватися.

5. Вмотивована бути корисною суспільству, допомагати іншим та чутлива до їх потреб (мотиваційний компонент соціально-орієнтованої активності). Націлена не на конкуренцію, а на співробітництво та взаємодопомогу, тому, скоріше за все, прагне та вміє налагоджувати гармонічні міжособистісні стосунки.

Висновки. За підсумком дослідження можемо описати «психологічний портрет» прокрастинатора: не впевнена, виснажена, самокритична, занурена у негативні переживання, не компетентна у часі, самоізолювана та не здатна до позитивних міжособистісних стосунків особистість, схильна до уникань виконання важливих справ, ігнорування строків, яка зволікає у освітньому процесі та прагне успіху і самоствердження шляхом змагань та конкуренції.

Не тільки суб'єктивні характеристики та прояви прокрастинації особистості є чинниками загального показника структурних компонентів прокрастинації особистості, але й і наслідки зволікань. Можемо наголошувати, що прокрастинація породжує подальшу прокрастинацію, що призводить до закріплення такої поведінки та утворення рис типового характеру прокрастинатора. Особливості типового характеру виявляються при позитивному або негативному ставленні до праці, інших людей, самого себе, предметів та явищ дійсності.

У прокрастинатора виявлено негативне ставлення до себе, до важливої діяльності та стратегія «від людей» при великому прагненні до самоствердження та успіху.

Лише у особистості прокрастинатора, яка стикається з позитивними наслідками зволікань, виявлено позитивне ставлен-

ня до інших та до навколишньої дійсності (бажання бути корисною суспільству, допомагати іншим), позитивне ставлення до своїх особливостей та потреба самозмін при доволі інертному ставленні до важливої діяльності.

Щодо позитивних наслідків та їх впливу на загальний рівень прокрастинації, тут можемо наголошувати про прояви конструктивної прокрастинації. У такому випадку особистість оцінює наслідки прокрастинації як позитивні, тобто корисні для себе, до того ж це призводить до зменшення загального рівня структурних компонентів прокрастинації особистості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У подальшому вивченні означеної проблеми плануємо розробку можливих методів, заходів з корекції і превенції проявів та наслідків прокрастинації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Steel P.* Arousal, avoidant and decisional procrastinators: Do they exist? *Personality and Individual Differences*. 2010. V. 48 (8). P. 926-934.
2. *Milgram N. A.* Procrastination: A malady of modern time. *Boletín de Psicología*. 1992. Vol. 35:83. 102 p.
3. *Klingsieck K. B.* Procrastination When Good Things Don't Come to Those Who Wait. *European Psychologist*. 2013. № 18(1). P. 24–34.
4. *Виндекер О.С., Останина М.В.* Формальный и содержательный анализ шкалы общей прокрастинации С.Н. Lay (на примере студенческой выборки). *Актуальные проблемы психологического знания: теоретические и практические проблемы психологии*. 2014. № 1(30). С. 116-126.
5. *Мотрук Т. О. Стеценко Д. В.* Прокрастинація як інгібітор розвитку успіш-

ної особистості. *Актуальні питання сучасної психології: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених* (Суми, 15 травня 2014 р.). Суми: Видво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. С. 292-297.

6. *Хофман И.* Лень - залог долгой жизни. М.: Издательство: ИГ «Весь», 2002. 160 с.
7. *Van Eerde, W.* Procrastination: self-regulation in initiating aversive goals. *Applied Psychology: An International Review*. 2000. № 49. С. 372–389.
8. *Рудоманенко Ю. В.* Співвідношення показників наслідків та проявів прокрастинації особистості. *Габітус. Науковий журнал соціології та психології*. 2022. Випуск 38. С. 122-127.
9. *Карен Хорні.* Наши внутренние конфликты. <https://booksonline.com.ua/view.php?book=173917>
10. *Kachgal, M. M.* Academic procrastination prevention/ intervention: Strategies and recommendations M. M. Kachgal, L. S. Hansen & K. J. Nutter *Journal of Developmental Education*. 2001. Vol. 25(1). P. 14–24.

REFERENCES

1. *Steel P.* Arousal, avoidant and decisional procrastinators: Do they exist? // *Personality and Individual Differences*. 2010. V. 48 (8). P. 926-934.
2. *Milgram N. A.* Procrastination: A malady of modern time. *Boletín de Psicología*. 1992. Vol. 35:83. 102 p.
3. *Klingsieck K. B.* Procrastination When Good Things Don't Come to Those Who Wait. *European Psychologist*. 2013. № 18(1). P. 24–34.
4. *Vindeker O.S., Ostanina M.V.* Formal'nyj i sodержatel'nyj analiz shkaly obshhej prokrastinacii S.N. Lay (na primere studencheskoj vybornki). [Формальный та змістовний аналіз шкали загальної прокрастина-

- ції С.Н. Lay (на прикладі студентської вибірки)]. Aktual'nye problemy psihologicheskogo znaniya: teoreticheskie i prakticheskie problemy psihologii. 2014. # 1(30). S. 116-126.
5. Motruk T. O. Prokrasty`naciya yak ingibitor rozvy`tku uspishnoyi osoby`stosti. [Прокрастинація як інгібітор розвитку успішної особистості]. Т. О. Motruk, D. V. Stecenko. Aktual'ni py`tannya suchasnoyi psy`xologii: materialy` I Vseukrayins`koyi naukovoprakty`chnoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv i molody`x vcheny`x (Sumy`, 15 travnya 2014 r.). Sumy`: Vy`d-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2014. S. 292-297.
6. Hofman I. Len' - zalog dolgoj zhizni. M.: Izdatel'stvo: IG «Ves'», 2002. 160 s.
7. Van Eerde W. Procrastination: self-regulation in initiating aversive goals. Applied Psychology: An International Review. 2000. № 49. С. 372–389.
8. Rudomanenko Yu. V. Spivvidnoshennya pokazny`kiv naslidkiv ta proyaviv prokrasty`naciyi osoby`stosti. [Співвідношення показників наслідків та проявів прокрастинації особистості]. Gabitus. Naukovy`j zhurnal sociologiyi ta psy`xologii. 2022. Vy`pusk 38. S. 122-127.
9. Karen Horni. Nashi vnutrennie konflikti. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=173917>
10. Kachgal M. M. Academic procrastination prevention/intervention: Strategies and recommendations M. M. Kachgal, L. S. Hansen & K. J. Nutter/ Journal of Developmental Education. 2001. Vol. 25(1). P. 14–24.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY, WHICH ENCOUNTERS POSITIVE OR NEGATIVE CONSEQUENCES OF PROCRASTINATION

Yuliia Rudomanenko

Abstract. *The article examines scientific approaches to the study of personal procrastination and its consequences, as well as presents an empirical study on these issues.*

Summarizing views on the nature of procrastination in various research approaches, it was found: most researchers emphasize the negative consequences of procrastination in defining procrastination, but there are data on the possibility of a productive effect of this phenomenon.

A separate classification of the consequences of personal procrastination is provided: 1) personal; 2) interpersonal; 3) social. The procrastinator has a negative attitude towards himself, towards important activities and a strategy «from people» with a great desire for self-affirmation and success.

Only in the personality of the procrastinator, who is faced with the positive consequences of procrastination, a positive attitude towards others and the surrounding reality (the desire to be useful to

Keywords: *procrastination, consequences, positive, negative, personal, interpersonal, social.*

Відомості про авторів:

Юлія Володимирівна Рудоманенко, аспірантка кафедри загальної та диференціальної психології, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського, м. Одеса

e-mail: juliyarud19.75@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1881-9762>

Information about authors:

Yuliia Rudomanenko. post-graduate student of the Department of General and Differential Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy, Odesa, Ukraine

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ОСВІТІ

УДК 159.924.7

DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).4

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМ РІВНЕМ УСПІШНОСТІ

Вікторія Оверчук, Марія Худа

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз дослідження проблеми самоставлення як в зарубіжній так і у вітчизняній психології. Самоставлення визначено як специфічне, стійке ставлення людини до власного «Я», яке проявляється в особистісній, емоційній, соціальній і поведінковій сферах життєдіяльності.

Зазначено, що феномен самоставлення нерозривно пов'язаний із становленням особистості як реального самоусвідомлення суб'єкта. Розглянуто проблему формування самоставлення та його зв'язку із успішністю у осіб юнацького віку. Розкрито основні визначальні характеристики самоставлення в юнацькому віці. Зроблено висновки, що самоставлення здійснює детермінації соціальної поведінки, впливає на успішність будь-якої діяльності та особистісної самореалізації людини.

Розглянуто роботи таких учених, як О. Камінської, А. Мирошніченко, Т. Слабко, К. Хоменко, Р. Бернса, У. Джеймса, К. Роджерса, М. Розенберга, Д. Хатті. Проведена діагностика визначення особливостей самоставлення осіб юнацького віку. Наведено результати емпіричного дослідження, яке включало дослідження за методикою «Дослідження самоставлення» С. Пантілеева та В. Століна, студентів третього року навчання Комунального закладу вищої освіти «Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу». Згідно з проведеним статистичним аналізом виявлено, що у осіб юнацького віку з різним рівнем особистісної успішності спостерігаються індивідуально-психологічні особливості самоставлення.

Теоретико-прикладне дослідження проблеми самоставлення у юнацькому віці показало, що саме цей феномен виступає як вирішальний компонент формування «Я» людини, який впливає як на особистісні риси, так і на цілі, поведінку, діяльність тощо. Запропоновано корекційні заходи для покращення самоставлення осіб юнацького віку, які можуть використовувати педагоги та психологи.

Ключові слова: самоставлення, особистість, корекція, юнацький вік, педагоги, психологи, освіта.

Постановка проблеми. Однією з найбільш значущих і актуальних тем у психології можна вважати проблему самоставлення особистості. Прийняття себе, позитивне ставлення до себе є умовою гармонійного існування та високого рівня

розвитку самоідентифікації особистості.

Феномен самоставлення нерозривно пов'язаний із становлення особистості як реального самоусвідомлення суб'єкта. Самоставлення здійснює детермінації соціальної поведінки, впливає на успіш-

ність будь-якої діяльності та особистісної самореалізації людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема особливостей самоставлення осіб юнацького віку знайшла своє відображення у роботах вітчизняних та закордонних психологів: Р. Бернса, У. Джеймса, К. Роджерса, М. Розенберга, Р. Уайлі, Д. Хатті, К. Хорні. Дослідженню самоставлення у юнацькому віці присвячені роботи Л. Адамової, Є.Євтушенко, О. Камінської, А. Мирошниченко, Т.Слабко, Н.Степанової, О.Чорнобрової та ін. [1], [3],[5],[6]

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень дозволяє стверджувати, що самоставлення є детермінантою соціальної поведінки, впливає на успішність будь-якої діяльності та особистісної самореалізації людини.

Дослідження ж проблеми самоставлення особистості з різним рівнем успішності набуває особливої значущості і в контексті формування особистості студента на сучасному етапі розвитку суспільства як суб'єкта, що активно опановує суспільний досвід, навчається, набуває професійно важливих компетенцій та особистісних якостей. У зв'язку з цим актуалізується проблема вивчення факторів, що зумовлюють формування адекватного самоставлення в студентському віці та шляхів і засобів корекції цього процесу.

Відповідно до цього нами була сформульована **мета дослідження** – теоретично обґрунтувати та практично дослідити психологічні особливості самоставлення осіб юнацького віку з різним рівнем особистісної успішності.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи та аналізуючи дослідження юнацького віку відомими психологами, ми можемо зазначити, що цей вік розпочинається в період з 15-17 і триває приблизно до 23 років. Він поділяється на два етапи: ран-

ня юність (15-18 років) та безпосередньо юність (18-23 роки). Саме цей віковий період є останньою межею між дитинством та дорослістю. [2, с. 15]

Юнацький вік традиційно вважається періодом інтенсивного розвитку самосвідомості особистості. Цей процес детермінований, з одного боку, внутрішніми закономірностями розвитку, з іншого – об'єктивними обставинами, у яких відбувається становлення особистості. [6, с.198]

На цьому віковому етапі відбувається формування механізму цілетворення, основними проявами якого є наявність у людини певного задуму, плану життя, життєвої мети, проекту цілі, загального досвіду свого буття. [4, с. 27]

Досліджуючи праці психологів, можемо зазначити, що юнацький вік представляється в психології, як один з найбільш важких періодів становлення повноцінної особистості. Головним фактором формування психологічних особливостей розвитку юнаків і дівчат є поява адекватного самоставлення. У працях численних психологів, дослідженнях присвячених юнацькому віку, найчастіше акцент ставиться на елементах розвитку адекватної самооцінки і самоставлення особистості. [1, с.14]

У словнику соціально-психологічних понять, самоставлення розуміється як система емоційно-ціннісних установок щодо власного Я, найважливіший чинник задоволення низки потреб. [1, с. 69] Спільно із позначенням феномена самоставлення вживаються такі дефініції, як: самооцінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до себе і самоставлення. [7, с. 308]

Дослідники зазначають, що важливою особливістю самоставлення, як компонента структури Я-концепції, є відповідність Я-реального та Я-ідеального. Цей елемент

характеризується оцінкою особистості щодо рівня наявності в неї певних якостей, відповідно до певних еталонів. [1, с. 38]

З метою теоретично обґрунтувати та практично дослідити психологічні особливості самоставлення осіб юнацького віку був комплексно спланований і організований експеримент для дослідження.

Експериментальна робота проводилася зі студентами третього року навчання Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж». У процесі формування вибірки експериментального дослідження була залучена реально існуюча статистична група. Загальна кількість досліджуваних склала 34 особи віком 16-17 років.

Для визначення діагностичних завдань було застосовано методика дослідження самоставлення, розроблену В. Століним та С. Пантілеевим та методика кількісного виміру самооцінки С. Будассі. Статистичний аналіз проводився за допомогою критерію Стьюдента.

Для дослідження самоставлення нами застосовувався опитувальник В. В. Століна, який включає наступні шкали.

1. Шкала «S» - інтегральна - вимірює внутрішнє недиференційоване почуття «за» чи «проти» власного «Я»

досліджуваного.

2. Шкала I - самоповаги - об'єднує твердження, які стосуються «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості» і відображає той аспект самоставлення, який емоційно і змістовно об'єднує віру в власні сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку можливостей контролювати власне життя і бути самопослідовним, розуміння себе.

3. Шкала II - аутосимпатії - об'єднує пункти, що стосуються «самоприйняття», «самозвинувачення», в яких відображається дружність-ворожість до власного «Я». У змістовому плані шкала на позитивному полюсі об'єднує схвалення себе в цілому, довіру до себе і позитивну самооцінку, на негативному полюсі – бачення в собі переважно недоліків, низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення.

4. Шкала III - очікування позитивного ставлення від інших – відображає очікування позитивного чи негативного ставлення до оточуючих.

5. Шкала IV - самоінтересу - відображає міру близькості до самого себе, зокрема, інтерес до власних думок, почуттів, впевненості у своїй цікавизні для інших. [3, с.]

Отримані результати науково-дослідної роботи представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні прояву показників типів самоставлення респондентів за методикою В. Століна, С. Пантелєєва

Показники типів самоставлення	Рівні прояву			Середні показники
	високий	середній	низький	
Внутрішня чесність	9%	85%	6%	5,94
Самовпевненість	9%	91%	-	5,89
Самокерівництво	3%	94%	3%	5,4
Відображене самоставлення	12%	85%	3%	6,16
Самоцінність	30%	67%	3%	6,27

Показники типів самоставлення	Рівні прояву			Середні показники
	високий	середній	низький	
Самоприйняття	9%	88%	3%	5,45
Самоприхильність	9%	88%	3%	5,43
Наявність внутрішнього конфлікту	6%	88%	6%	5,29
Самозвинувачення	6%	88%	6%	5,05

Аналізуючи результати фактичних даних (див. табл. 1) можна зробити висновок, що у студентів загалом усі характеристики розвинуті на середньому рівні.

Фактори самокерівництва та самовпевненості виділяються з поміж інших, що свідчить про те, що студенти розкривають особливості ставлення до свого «Я» залежно від ступеня адаптованості в ситуації. У звичних для себе умовах існування, в яких всі можливі зміни знайомі і добре прогнозовані, людина може проявляти виражену здатність до особистого контролю. У нових для себе ситуаціях регуляційні можливості «Я» слабшають, посилюється схильність до підпорядкування впливів навколишнього середовища.

Найбільш виражені показники самоцінності, які знаходяться на високому рівні. Це свідчить про те, що студенти високо оцінюють свій духовний потенціал, багатство свого внутрішнього світу. Вони схильні сприймати себе як індивідуальність і високо цінувати власну неповторність. Впевненість у собі допомагає їм

протистояти впливам навколишнього середовища, раціонально сприймати критику на свою адресу.

Наступне завдання полягало у аналізі трьох факторів, що може визначити ця методика: самоповаги, аутосимпатії та внутрішньої невлаштованості. Для їх визначення, ми користувалися середніми показниками. До кожного із цих факторів входить різна кількість шкал, тому отримані середні значення ми поділили на кількість шкал у певному факторі.

У результаті ми отримали такі цифри: I фактор, самоповаги (середні значення показників внутрішньої чесності, самовпевненості, самокерівництва, відображеного самоставлення) – 5,85 балів (середнє значення по вибірці); II фактор, ауто симпатії (середні значення показників самоцінності, самоприйняття, самоприхильності) - 5,72 балів; III фактор, внутрішньої невлаштованості (середні значення показників наявності внутрішнього конфлікту, самозвинувачення) – 5,17 балів. (див. рис.1.)

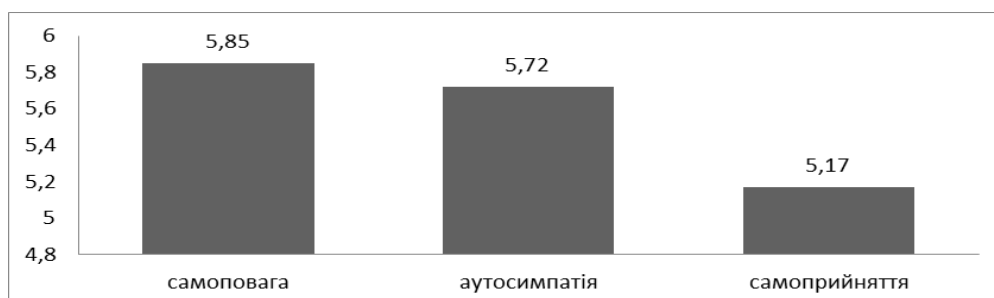

Рис. 1. Середні показники факторів за методикою діагностики самоставлення

Аналіз результатів показує, що у досліджуваній вибірці найсильніше проявляється фактор самоповаги, що виражає оцінку власного «Я» досліджуваних по відношенню до соціально-нормативних критеріїв: моральності, успішності, волі, цілеспрямованості, соціального схвалення.

З невеликим відривом представлений фактор аутосимпатії. Цей фактор відображає емоційне ставлення особистості до

себе. Менше за решту у респондентів проявляється фактор внутрішньої невлаштованості. Опитувані позитивно ставляться до себе, не схильні до самозвинувачення, критики себе своїх дій, думок та намірів.

Наступним етапом нашого дослідження було встановлення взаємозв'язку між самоставленням та успішністю у осіб юнацького віку. Дані дослідження представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Зв'язок показників самоставлення із навчальною успішністю осіб юнацького віку

Рівні успішності	Рівні самоставлення (%)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Низький рівень 60-68 балів	33,2%	49,8%	17%
Середній рівень 75-89 балів	10%	50%	40%
Високий рівень 90-100 балів	-	12,5%	87,5 %

Дослідження показало, що високі показники навчальної успішності корелюють з високими показниками самоставлення. Статистично значущий взаємозв'язок між самоставленням та успішністю наявний на такому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,8$). Більш детальний аналіз свідчить, що особи з високим рівнем навчальної успішності мають високий рівень самоставлення, в той час особи, які мають низькі показники самоставлення показали низькі результати у навчанні.

Відповідно до отриманих результатів дослідження та їх інтерпретації, нами були запропоновані корекційні заходи для покращення самоставлення осіб юнацького віку, які можуть використовувати педагоги та психологи.

Рекомендації щодо покращення рівня самоставлення включають поради і щодо групової взаємодії між студентами та щодо роботи з внутрішнім самоставленням студента. Зупинимось коротко на

деяких із них.

1. Заняття в студентській діяльності. Формування самоставлення складається зі становища людини в суспільстві, тому важливо формувати власний імідж та оточення.

2. Зайняття спортом. Спорт підвищує настрої, нормалізує гормональний фон і сприяє покращенню здоров'я, ці фактори сприяють покращенню самооцінки, яка, у свою чергу, входить до структури самоставлення. Також спортивні досягнення сприяють укріпленню позитивного самоставлення.

3. Розвиток внутрішнього світу студента. У цей пункт входить самовиховання, систематизація знань про себе, рефлексія, самонавчання.

4. Розвиток емоційної сфери, що здійснюється за допомогою підвищення самооцінки, впевненості у собі.

5. Участь у групових тренінгах, які мають вплинути на поведінкові, емоційні та когні-

тивні складники самоствавлення. [5, с.123]

Висновки. Теоретико-прикладне дослідження проблеми самоствавлення у юнацькому віці показало, що саме цей феномен виступає як вирішальний компонент формування «Я» людини, який впливає як на особистісні риси, так і на цілі, поведінку, діяльність тощо. Самоствавлення є центральним утворенням особистості в юнацькому віці, від якого залежить психічний розвиток, становлення індивідуальності, формування рис характеру, взаємодія з іншими людьми. Самоствавлення є значущим регулятором поведінки особистості, зокрема, оцінкового ставлення людини до оточуючих і самого себе.

Грамотно організовані корекційні заходи сприяють формуванню адекватного самоствавлення осіб юнацького віку.

Проведене дослідження не вичерпує повністю проблему вивчення особливостей самоствавлення осіб юнацького віку. Перспективами подальшого дослідження є вивчення гендерних аспектів означеної проблеми, а також дослідження особливостей формування адекватного самоствавлення осіб юнацького віку у процесі навчання та соціальної взаємодії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Левицька І. М.* Психологічні особливості впливу образу фізичного «Я» на самоствавлення дівчат раннього юнацького віку : дис. ... д-ра філософії в галузі психології : 053. Київ, 2021. 269 с.
2. *Лисенко Л.* Вікова психологія : метод. рек. Харків : ХНП ім. Г. С. Сковороди, 2020. 113 с.
3. *Метельська Н.* Психологічні основи дослідження та розвитку професійної самосвідомості працівників освіти: метод. матеріали та рекомендації. Полтава, 2019.
4. *Савчин М., Василенко Л.* Вікова психологія. Київ: Академвидав, 2005. 202 с.
5. *Соколова І. М.* Психологічні особливості самоствавлення в студентів психологів.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021.

6. *Спиця-Орищенко Н.* Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник МНУ ім. В.О.Сухомлинського.* 2016.
7. *Шапар В. Б.* Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007.

REFERENCES

1. *Levytska I. M.* Psykholohichni osoblyvosti vplyvu obrazu fizychnoho Ya na samostavlennia divchat rannoho yunatskoho viku [Psychological features of the image of the physical self influencing the self-improvement of the girls of the early youthful age] : dys. ... d-ra filosofii v haluzi psykholohii : 053. Kyiv, 2021. 269 s.
2. *Lysenko L.* Vikova psykholohiia [Age psychology]: metod. rek. Kharkiv : KhNP im. H. S. Skovorody, 2020. 113 s.
3. *Metelska N.* Psykholohichni osnovy doslidzhennia ta rozvytku profesiinoi samosvidomosti pratsivnykiv osvity [Psychological foundations of research and development of professional self-awareness of education workers] : metod. materialy ta rek. Poltava, 2019.
4. *Savchyn M., Vasylenko L.* Vikova psykholohiia [Age psychology]: Kyiv : Akademvydav, 2005. 202 s.
5. *Sokolova I. M.* Psykholohichni osoblyvosti samostavlennia v studentiv psykholohiv. [Psychological features of self-attitude in students of psychology] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2021.
6. *Spytsia-Oryshchenko N.* Psykholohichni osoblyvosti rozvytku osobystosti v rannomu yunatskomu vitsi. [Psychological features of personality development in early youth] Naukovyi visnyk MNU im. V.O.Sukhomlynskoho. 2016.
7. *Shapar V. B.* Suchasnyi tlumachnyi psykholohichniy slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary] Kharkiv: Prapor, 2007.

CHARACTERISTICS OF THE SELF-ATTITUDE OF YOUTH PERSONS WITH DIFFERENT LEVELS OF SUCCESS

Viktoriia Overchuk, Mariia Khuda

Abstract. *The article presents a theoretical analysis of the study of the problem of identity in both foreign and domestic psychology. Self-attitude is defined as a specific, stable attitude of a person to his own «I», which is manifested in the personal, emotional, social and behavioral spheres of life.*

It is noted that the phenomenon of self-attribution is inextricably linked with the formation of personality as a subject's real self-awareness. The problem of the formation of self-esteem and its connection with academic performance in young people is considered. The main defining characteristics of self-esteem in youth are revealed. It was concluded that self-esteem determines social behavior, affects the success of any activity and personal self-realization of a person.

The works of such scientists as O. Kaminska, A. Myroshnychenko, T. Slabko, K. Khomenko, R. Burns, U. James, K. Rogers, M. Rosenberg, and D. Hatti are considered. Diagnostics was carried out to determine the characteristics of self-identification of persons of youth age. The results of an empirical study, which included research using the «Self-Assessment Study» method by S. Pantileev and V. Stolin, students of the third year of study at the Communal Institution of Higher Education «Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College», are given. According to the conducted statistical analysis, it was found that individuals of youthful age with different levels of personal success have individual psychological features of self-attitude.

A theoretical-applied study of the problem of self-identification in youth showed that this very phenomenon acts as a decisive component of the formation of a person's «I», which affects both personal traits and goals, behavior, activities, etc. Corrective measures for improving the self-esteem of adolescents are proposed, which can be used by teachers and psychologists.

Key words: *self-determination, personality, correction, youth, teachers, psychologists, education.*

Відомості про авторів:

Вікторія Анатоліївна Оверчук, доктор економічних наук, кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: vik.over030506@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

Марія Бориславівна Худа, магістранка 2-го курсу спеціальності 053 Психологія, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: khuda.m@donnu.edu.ua

Information about authors:

Viktoriia Overchuk, Doctor of economics, candidate of psychological sciences, Professor, Head of Psychology Department, Vasyly' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Mariia Khuda, 2nd year master's student, specialty 053 Psychology, Vasyly' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL FACT-CHECKING IN IMPROVING THE MEDIA LITERACY OF STUDENT YOUTH

Olena Potsulko, Iryna Avetisova

Abstract. *The essence of psychological fact-checking and its role in improving the media literacy of student youth in Ukraine is considered in this article. Media literacy, the ability to think critically and correctly consume information is key skills of the population of the 21st century. Media literacy in Ukraine is a mandatory direction for the development of a democratic state. Military actions in Ukraine and other threats to national security emphasize the importance of media literacy of the population to fight on the information front.*

After studying the phenomena of «post-truth», «fake information», «media literacy», «fact-checking» and «psychological fact-checking», it became clear how important this topic is. Today we live in the so-called digital age, so it is important for everyone, especially for young people, to develop together with the trends of information and communication technologies in order to understand correctly what is being spread. Each message affects the consumer of information and shapes his perception, behavior and choice. If media literacy is not implemented and regulated at the state level, it may lead to the appearance of new threats to the state from its own population. The article also provides practical recommendations for the implementation of state policy in the field of media literacy, first of all, of student youth in Ukraine, because the implementation of this policy today, more than ever before, is a necessary and important tool for the development of the self-awareness of a true Ukrainian, the Ukrainian nation, the basis of which and now, and in the future, it is the youth of Ukraine that makes up and will make up. It is proposed to implement the state policy in the field of media literacy with the involvement of the national project «Filter», which is subordinate to the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine.

Keywords: *post-truth, fake information, media literacy, fact-checking, psychological fact-checking, fact-checker, media trend, resource, communication, «Filter» project.*

Formulation of the problem. A modern person is almost constantly in the media environment: reading the news in the morning over coffee, watching YouTube while cooking, listening to music or an audiobook while driving, communicating with friends on social networks, and sharing information publicly. The human brain depends on the information environment, because it immediately feels anxious if there is a lack of information. You could even say that the last 15 years or so, social media has taken the world by storm. The instant spread

of fake news and misleading information through these channels is unfortunately a sign of our times. This phenomenon poses a risk to democracy, national security and social structure by undermining public trust in information.

The relevance of the work is due to the challenges of informational threats and current events, namely the massive influence on the human consciousness of Ukrainians through misinformation and hostile propaganda from the aggressor country of the Russian Federation. In order to counteract anti-

Ukrainian propaganda effectively, increase the level of media literacy of citizens, first of all, student youth, the concept of fact-checking, a kind of media trend with its unique features, structure and methodology of data verification, appeared in 2003. This is confirmed by the fact that today in the world there are about one and a half hundred media that work exclusively as fact-checkers. All of them collectively generate such a number of fact-check investigations that it allows them to compete with the media of the usual format (news, analytical, etc.), which allows them to have a permanent audience and possess the status of an expert mass media. Modern informational threats because of through various fakes affect the national security of the state, its territorial integrity and sovereignty, as well as the national consciousness of Ukrainians. Therefore, the role of psychological fact-checking in increasing the media literacy of modern youth that is the most active stratum of Ukrainian society is becoming not only significant, but also an important component of the state policy of Ukraine.

The analysis of the latest research on the issue of the article shows the increased interest of scientists and researchers in methods of exposing false content in the media space with the aim of increasing media literacy in Ukrainian society. Thus, the theoretical foundations of the fact-checking system and algorithms were formed in the works of O. Horohovskyi [2], C. Zabuga [3], P. Mena [8], and others. Among Ukrainian media workers, who, were relying on the verification of Western mass media [6; 7; 9], offers his own strategy for detecting lies and working with fact-checking through the «Filter» fact-checking project, I would like to single out the work of V. Kovtun [1]. However, this problem is still under-researched, so it is of scientific interest.

The purpose of the article is to analyze the phenomenon of psychological fact-checking

in Ukraine, as well as its role in increasing the media literacy of student youth. To realize this goal, it is necessary to carry out a number of tasks, namely: 1) to analyze the reasons for the occurrence of fact-checking in Ukraine; 2) to investigate the state policy of implementing media literacy using the example of the state project «Filter» in Ukraine; 3) to develop the practical recommendations regarding state policy in the field of media literacy of student youth.

Presenting main material. Due to the increasing role of social networks, at the beginning of the 21st century, the concept of post-truth appears in the information space. According to the Cambridge Dictionary, post-truth is an attitude towards a situation in which people are more likely to accept an argument based on their emotions and beliefs rather than facts [6]. It is worth noting that the prefix «post-» means that the truth has been displaced, that is, it has become unimportant. And the main means of post-truth is fake information, because it has the ability to spread quickly through the network.

Online disinformation is a problem that crosses borders, both national and disciplinary. It is becoming more and more obvious that the solution of the problem cannot be found without substantial international and interdisciplinary cooperation. Thus, in the conditions of information wars and manipulations, the need to verify the reliability of information and facts circulating in our information environment is growing. That is why fact-checking appeared, which is translated from English means fact-checking. It should be noted that most of the world's fact-checking resources are focused on the verification of facts and data contained in public statements, informational messages, and others. In the field of fact-checking and information reliability, the main standards are set by the International Fact-checking Network, which was founded in 2015 at the Poynter Institute. The activity of this network

is focused on bringing together various fact-checking resources for the global fight against disinformation. Today, it unites about 100 organizations from more than 50 countries of the world. One of the main conditions for participants is that their editorial activity should not be under state or political control and influence [7].

In addition, this network has developed an international «Code of Principles», which fact-checkers must adhere to in their daily activities. In particular, the main principles include: 1) impartiality and honesty (fact-checking organizations must use the same fact-checking standard); 2) transparency of sources (all conclusions provided by fact-checking organizations were freely available to readers); 3) openness of information about funding sources and guaranteeing that sponsors will not affect information in various researches of the organization; 4) honesty in editorial activity; 5) transparency of the methodology of fact-checking activities (explanation of the methods used in the process of checking information) [9].

Fact-checking is a necessary mechanism to combat disinformation. Fact-checking has a clear structure, which includes the object of research it is an article or public statement that needs to be checked; the main essence of the question is the introductory part, which contains additional explanatory information; evidence, i.e. statistical data, facts, documents obtained from official sources; the conclusion is true, mostly true or false, mostly false or impossible to verify [2, p. 21].

Today, social networks have a tremendous impact on human behavior. In their spaces, you can express your thoughts, feelings, publish photos and videos on various topics. Also, the public, first of all, student youth takes an active part in creating and disseminating news through social networks. Accordingly, in such conditions, the number of fake news, false

and misleading information on the network is increasing. Therefore, it is important that social networks facilitate the verification of information on their platforms, because it is fake information that can significantly affect the course of political events, elections and, in general, the psyche of people. Thus, in 2021, under the auspices of the Ministry of Culture and Information Policy in Ukraine, a national media literacy project was created in Ukraine – «Filter» [4]. It was modern information threats that became a challenge for the creation of this project.

The main goal of the project is to increase the level of awareness of Ukrainians regarding the relevance of media literacy today and the impact of disinformation on human consciousness. Also, the project should become a platform for cooperation between the government and initiatives and international organizations and the involvement of stakeholders. The credo of the project «Media literacy is your filter for information consumption». The strategic objectives of the project are: 1) to create an informational and educational platform; 2) implement state policy in the field of media literacy; 3) inform citizens about possible projects and events; 4) involvement of stakeholders (natural and legal persons who have a legitimate interest in the organization's activities, i.e. depend on it to a certain extent or can influence its activities) for media research [4].

Project employees rely on the following principles in their work: use verified facts, research; interaction with international partners and involvement of best foreign practices; achieve the best results; targeting target audiences and regular communication. Specialists developed communication tasks of the project, which include: 1) to form a positive and expert reputation of the National Project «Filter» as a state representative in the field of media literacy and promote

the project among the target audience; 2) popularize the relevance and importance of media literacy in modern conditions; 3) develop the need for critical thinking skills as a necessity for existence in the information space; 4) to carry out active communication regarding the main events and initiatives and other activities of the project.

The main target audience of the «Filter» project, in addition to teachers and students, their parents, teachers and journalists, was precisely the youth of student age. During the short time of the project, initiatives were created or events were held in almost all regions of Ukraine: 1) the Data CTRL Center exhibition was organized in the Chernivtsi region; 2) an online seminar «Media literacy as a component of a teacher's information and digital competence» was held in the Rivne region; 3) the Media Literacy Labyrinth «Don't believe – check» was created in the Kyiv region; 4) a media school was organized within the framework of the Cherkasy Humanitarian and Legal Lyceum; 5) the module «Media literacy of a modern teacher: practical skills and integration into the educational process» was conducted in the Mykolaiv region; 6) media literacy program «I understand» was organized in Poltava, Kharkiv, Luhansk and Donetsk regions; 7) the exhibition *ArtiFake: Art Invades Fake* in Kherson and Zaporizhzhia regions; 8) organization of the project «Mist» – Stop the instrumentalization of history, schools of media literacy in the Donetsk region [3, p. 59-60].

Informal meetings were also held with representatives of the Ukrainian media for partnership, exchange of experience and improvement. During the discussions, it is discussed how to improve critical thinking and increase the media literacy of the population. The project leaders plan to cooperate with the UK government and the IREX international organization in the field of journalism and media education: launch

an information campaign, create media resources and content, and share experiences.

The «Filter» project became a new breakthrough in the direction of media literacy in Ukraine. And media literacy has become an element of state policy. The future goal of the project is to raise the level of awareness of informational influences, disinformation and manipulation among the target population groups of Ukraine.

«Filter» does not suspend its activities even today, during the full-scale war of Russia against Ukraine. The main activity is focused on information content in social networks: Instagram, Facebook, LinkedIn, TikTok. The head of the «Filter» project became the organizer of online lectures for Ukrainians and offline ones abroad on the topic «Fact-checking in conditions of war». Media literacy experts have developed practical advice on how to consume properly and distribute information to users on social networks in wartime. The project also spreads the stories of the heroes of our time by conducting interviews, opposes fake news and spreads reliable information. Also, as part of the project, together with the Ministry of Culture and Information Policy in Ukraine, the Center for the Rule of Law, and the OSCE Coordination Center in Ukraine, «Advice for Journalists in Time of War» was developed [5].

On May 20, 2022, Filter became a finalist for the SABRE Awards 2022 communication award and received a Certificate of Excellence in the Best in Identity Branding category, which shows the good work of the team.

Recently, «Filtr» in cooperation with the Gwara Media mediaplatform held online lectures on various topics: Information psychological operation and russian disinformation, fact-checking and propaganda, are also considered comprehensive tools for checking content on the Internet [3, p. 61]. The key results of the

implementation of the «Filter» project under the leadership of the Ministry of Culture and Information Policy should be: the development of media education and a safe environment for the media and the strengthening of government communication. For the next five years, the main activity of the project should be popularization of the project and raising awareness about the effects of misinformation. But due to military actions, the project manager said that they had to «jump» to the next stage and start actively teaching practical skills to counter disinformation [1].

In Ukraine, the concept of fact-checking is currently represented by three resources: 1) Stopfake.org – the main activity is aimed at combating anti-Ukrainian propaganda, statements and facts aimed at discrediting Ukraine; 2) VoxCheck is founded and works on the basis of the independent analytical platform VoxUkraine and systematically verifies the statements of top politicians; 3) FactCheck is an analytical platform whose specialists, in addition to analyzing the statements of Ukrainian politicians and officials using the classic fact-checking method, develop new approaches and formats of fact-checking, carry out scientific and research activities in this direction, promote fact-checking in the regions of the country by conducting trainings [2, p. 10-11].

In addition to these resources, several popular domestic mass media from time to time publish investigative materials in the format of fact-checking or close to it. However, it is precisely the lack of systematicity in the submission of articles and the imperfect mastery of the fact-checking methodology that does not spread through the mentioned information platforms. So, fact-checking is a necessary component, a primary principle of media and information literacy of a responsible person in his information consumption. In essence, the fact-checker

is to some extent an engaged subject, and therefore, he must check information for manipulation, populism and the presence of unreliable facts in the statements of official and public figures, leaders of public opinion, mass media, etc. [8, p. 659-660]. In this regard, the main goal of the fact-checker's work is not just to identify false information in public statements, but also to determine the reliability of the facts on which these statements are based, as well as to identify manipulative techniques and populist theses.

In general, the task of the fact checker is reduced to the following: 1) verification of facts and debunking their unreliability; 2) determination of causal relationships between them; 3) detection of signs of manipulation; 4) restoration and demonstration of the real picture of events; 5) expansion of knowledge and skills, improvement of general media culture and information literacy.

It is worth noting that establishing real cause-and-effect relationships, as well as manipulations around it, is no less important task than checking the facts themselves. Very often, real facts (or as close to them as possible) are announced in publications, messages, public statements, and the cause-and-effect relationships between them are deliberately distorted in order to obtain the necessary picture of perception. Fact checkers working with data verification systems have many tools available to them to conduct quality investigations. In their arsenal, they use a large number of sources of access to information for establishing the reliability of facts – from technical means and inside, official inquiries to open sets and databases.

In contrast to the usual, fact-check-investigation carries out data verification only with the help of open official sources, official requests, creation of its own documentary database. It should be noted that the use of

open official sources completely excludes the possibility of manipulation of facts and data by the fact-checker himself, minimizes his possible accusations of bias and involvement. At the same time, the use of open sources imposes certain restrictions on the possibility of quick fact checking due to possible procedural moments of request preparation, its registration, response of officials, etc. In addition, the information held by its manager belongs to the category of information with limited access and which cannot be made public or is restricted in making public. In addition, the disclosed information may threaten the life of another person or national security. In such cases, the information cannot be made public.

Digital technologies have significantly expanded both the channels of information promotion and the possibilities of its verification. As a result, the consumer audience has increased many times. On the other hand, an increasing number of people have access to various sources of information, opportunities for correlation and analysis. The negative consequences of this process include opportunities for increased abuse, use of influence technologies, and manipulation of public opinion. Recently, there has been an increase in the number of objects of verification – fact-check resources increasingly pay attention to: 1) public statements not only of officials, but also of leaders of public opinion; 2) messages not only in mass media, but also in social networks; 3) programs, strategies, plans, etc. of subjects of authority and officials; 4) social narratives, stereotypes and myths; 5) photo, video materials, etc.

The methodology of inspections of these objects is practically the same. Only the fact-checking mechanisms and tools differ.

Conclusions. First, fact-checking is the verification of facts to provide accurate, unbiased analysis of public statements in

order to correct public misperceptions and raise awareness of important issues. It should be noted that the verification of information is carried out on the basis of official documents. Secondly, despite the sufficiently large number of fact-checking resources, the use of uniform rules and principles of work, the general methodology of fact-checking is not possible. They are unique in each country and are determined by political, social, cultural, mental, value and other factors. Thirdly, precisely because student youth is the main subject of fact-checking, systematic, purposeful work is needed to improve their general culture of media literacy and media hygiene, as well as the introduction of elements of fact-checking and data verification, work with information arrays and analysis into the educational courses of the Higher Education Institutions, its sources.

Prospects for further exploration. The conclusions formulated by us do not pretend to be a final solution to the problem of improving media literacy among student youth through the popularization of psychological fact-checking. First of all, it is necessary to form legal norms and laws at the state level that would define the following concepts: media literacy and media education, disinformation, etc. Increasing the level of media literacy among student youth also involves the creation of training courses on media education in educational institutions and conducting media education trainings. And, as you know, providing citizens with information security is the duty of the state, because information is a common good.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковтун В. «Фільтр»: «Ми перестрибнули етап інформування про медіаграмотність і перейшли відразу до навчання».

- Media Sapiens. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29589/2022-05-31-valeriya-kovtunfiltr-my-perestryb-nuly-etap-informuvannya-pro-mediagramotnist-ipereyshly-vidrazu-do-navchannya/>
2. Гороховський О. Факти як тренд розслідувань: можливості та перспективи. Дніпро: ЛІРА. 2017. 133 с.
3. Забуга С. Державна політика у сфері впровадження медіа грамотності в Україні. Київ. 2022. 104 с.
4. Національний проєкт «Фільтр». URL: <https://filter.mkip.gov.ua/>
5. Поради для журналістів у час війни. URL: <https://filter.mkip.gov.ua/wpcontent/uploads/>
6. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/post-truth>.
7. International Fact-checking Network: web-page. URL: <https://www.poynter.org/ifcn/>
8. Mena P. Principles and Boundaries of Fact-checking: Journalists' Perceptions. *Journalism Practice*. 13(6), 2019. 657-672.
9. The commitments of the Code of principles. International Fact-checking Network: web-page. URL: <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/knowmore/commitments-of-the-code-of-principles>.
10. Kovalchuk V. «Filtr»: «My perestrybnuly etap informuvannja pro mediagramotnistj i perejshly vidrazu do navchannja». Media Sapiens. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29589/2022-05-31-valeriya-kovtunfiltr-my-perestryb-nuly-etap-informuvannya-pro-mediagramotnist-ipereyshly-vidrazu-do-navchannya>.
11. Ghorokhovskij O. Faktchek jak trend rozsliduvanij: mozhlyvosti ta perspektyvy. Dnipro: LIRA. 2017. 133 s.
12. Zabughha S. Derzhavna polityka u sferi vprovadzhennja media ghrmotnosti v Ukrajinі. Kyjiv. 2022. 104 s.
13. Nacionaljnij projekt «Filjtr». URL: <https://filter.mkip.gov.ua/>
14. Porady dlja zhurnalistiv u chas vijny. URL: <https://filter.mkip.gov.ua/wpcontent/uploads/>
15. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/post-truth>
16. International Fact-checking Network: web-page. URL: <https://www.poynter.org/ifcn/>
17. Mena P. Principles and Boundaries of Fact-checking: Journalists' Perceptions. *Journalism Practice*. 13(6), 2019. 657-672.
18. The commitments of the Code of principles. International Fact-checking Network: web-page. URL: <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/knowmore/the-commitments-of-the-code-of-principles>.

REFERECES

1. Kovtun V. «Filtr»: «My perestrybnuly etap informuvannja pro mediagramotnistj

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФАКТЧЕКІНГУ В ПІДВИЩЕННІ МЕДІАГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Олена Поцупко, Ірина Аветісова

Анотація. У статті розкрито сутність психологічного фактчекінгу та його роль в підвищенні медіаграмотності студентської молоді в Україні. Медіаграмотність людини, вміння критично мислити та правильно споживати інформацію – є ключовими навичками населення у XXI столітті. Медіаграмотність в Україні є обов'язковим напрямком для розвитку демократичної держави. Воєнні дії в Україні та інші загрози національній безпеці

наголошують щодо важливості медіаграмотності населення для боротьби на інформаційному фронті.

Після дослідження феноменів «постправада», «фейкова інформація», «медіаграмотність», «фактчекінг» та «психологічний фактчекінг», стало зрозуміло, наскільки важливою є дана тематика. Сьогодні ми живемо в так звану цифрову епоху, тому кожному, особливо молодій людині, важливо розвиватися разом із тенденціями інформаційно-комунікативних технологій, щоб правильно розуміти, що поширюється. Якщо медіаграмотність не буде реалізувати та регулюватися на державному рівні, то це може призвести до появи нових загроз для держави з боку вже свого населення. У статті також надані практичні рекомендації щодо реалізації державної політики у сфері медіаграмотності, перш за все, студентської молоді в Україні, тому що впровадження даної політики сьогодні, як ніколи раніше, є необхідним та важливим інструментом розвитку самосвідомості справжнього українця, української нації, основу якої і зараз, і в майбутньому складає і буде складати саме молодь України. Реалізувати державну політику у сфері медіаграмотності пропонується із залученням національного проєкту «Фільтр», що підпорядковується Міністерству культури та інформаційної політики України.

Ключові слова: *постправада, фейкова інформація, медіаграмотність, фактчекінг, психологічний фактчекінг, фактчекер, медіа-тренд, ресурс, комунікація, проєкт «Фільтр».*

Відомості про авторів:

Олена Анатоліївна Поцупко, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін №1, Донецький національний медичний університет, м. Лиман, Україна e-mail: possulko_doc@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6797-9992>

Ірина Сергіївна Аветісова, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін №1, м. Лиман, Україна
irinaavetisova123456789@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1129-5794>

Information about authors:

Olena Potsulko, Associate professor of the Department of Language and Humanities № 1, Donetsk National Medical University, Lyman, Ukraine

Iryna Avetisova, Candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Language and Humanities № 1, Lyman, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ОДНОСТАТЕВИХ ТА РІЗНОСТАТЕВИХ СТУДЕНСЬКИХ ГРУПАХ

Олена Самойленко

Анотація. Статтю присвячено аналізу одностатевих та різностатевих студентських колективів, а саме особливостям їх конфліктної поведінки, її стратегіям. Отже, метою роботи визначення стратегій вирішення конфліктної ситуації, які є характерними для студентів пізнього підліткового та раннього юнацького віку. Задля вивчення особистісної схильності до конфліктної поведінки, виявлення певних стилів вирішення конфліктної ситуації нами використовувалась методика дослідження схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса в адаптованому варіанті Н. Гришиної. Тестування проводилося серед студентів Краматорського коледжу технології та дизайну, що й обумовило його специфіку. Методика була застосована в 3-х групах: 1-й курс перукарів (дівчата 15-16 років), 2-й курс електриків (хлопці 17-18 років) та дизайнери 3-го курсу. Для повнішої інтерпретації отриманих результатів використовувався метод спостереження та інтерв'ю з викладачами та класними керівниками груп. Запропоновано декілька вправ для корекції конфліктної поведінки та розвитку емоційного інтелекту.

Результати спостережень та тестів доводять, що спільне навчання позитивно впливає на міжособистісні стосунки. Але життя ставить свої виклики, тому специфіка майбутньої професії обумовлює наявність суто чоловічих і суто жіночих груп у середніх і вищих навчальних закладів, що провокує появу певних труднощів у формуванні сприятливого психологічного клімату та доброзичливих міжособистісних стосунків. Викладачі, куратори та психологи навчальних груп повинні сприяти засвоєнню менш агресивних стратегій поведінки у конфліктній ситуації (компроміс, співпраця). Для цього можна використовувати різноманітні психологічні тренінги, сумісне розв'язання навчальних, виробничих, виховних завдань, проведення різних позакласних заходів як-от концертів, спортивних змагань, виступів, театралізованих вистав тощо. Перспектива подальших досліджень полягає в розробці спеціальних методик становлення гармонійних міжособистісних стосунків в одностатевих групах, бо робота в таких колективах викликає в педагогів певні складнощі, до того ж сприятливий мікроклімат позитивно впливатиме на академічну успішність студентів та може оптимізувати процес засвоєння необхідних практичних навичок.

Ключові слова: конфлікт, стратегія конфліктної поведінки, міжособистісні стосунки, емоційний інтелект.

Постановка проблеми. Формування доброзичливих міжособистісних стосунків є ключем до побудови сприятливого мікроклімату у студентській групі. Одним з ключових факторів, які заважають цьому є ймовірна конфліктність студентів, які не мають змоги подолати потяг до конфліктів, які не завжди мають конструктивне завершення. Отже, одним з напрямів роботи психолога або куратора має стати виявлення стратегії вирішення конфліктної ситуації, яке притаман-

не певному члену студентської групи. На основі індивідуальних результатів можна зробити висновок про домінування у студентській спільноті певного сценарію поведінки у складних ситуації, що повинно стати поштовхом для розробки корекційної методики, яка б сприяла зниженню градусу конфліктності в колективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль у підлітковому та юнацькому віці відіграють міжособистісні конфлікти. Конфлікти в підлітковому та ранньому юнацькому віці є одним із засобів самоствердження особистості, формування її активної позиції у взаємодії з навколишнім світом і можуть бути визначені як конфлікти становлення і самоствердження. Зокрема, у роботах Х. Ремшмідта [1] зазначено, що конфлікти з однолітками в юнацькому віці найчастіше пов'язані з суперництвом і боротьбою за лідерство. Конфлікти на ґрунті суперництва відбуваються як між хлопцями, так і між дівчатами. Хлопці змагаються за лідерство в групі, за успіхи у фізичній та інтелектуальних сферах, за дружбу і прихильність. У дівчат конфлікти виникають переважно через суперництво за прихильність більш старших за віком хлопців.

Мета роботи. Отже, метою роботи стало виявлення стратегій вирішення конфліктної ситуації, які притаманні членам студентської спільноти 15-18 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля вивчення особистісної схильності до конфліктної поведінки, виявлення певних стилів вирішення конфліктної ситуації нами використовувалась методика дослідження схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса в адаптованому варіанті Н. Гришиної. Дослідження проводилося серед студентів Краматорського коледжу технології та дизайну, що й обумовило його специфіку. Методика була застосована в 3-х групах: 1-й курс перукарів

(дівчата 15-16 років), 2-й курс електриків (хлопці 17-18 років) та дизайнери 3-го курсу. Наявність суто чоловічих та суто жіночих груп можна пояснити специфікою майбутньої професії. Для повнішої інтерпретації отриманих результатів використовувався метод спостереження та інтерв'ю з викладачами та класними керівниками груп.

Методика К. Томаса призначена для вивчення особистісної схильності до конфліктної поведінки, виявлення певних стилів вирішення конфліктної ситуації. Методика може використовуватися як орієнтовна для вивчення адаптаційних та комунікативних особливостей особистості, стилю міжособистісної взаємодії. Цей опитувальник показує типову реакцію людини на конфлікт, її ефективність та доцільність, а також дає інформацію про інші можливі способи вирішення конфліктної ситуації. На думку К. Томаса та Р. Кілмана, в основі типології конфліктної поведінки лежать два поведінкові стилі: кооперація, що пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених у конфлікт, і наполегливість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів. Відповідно до цих двох основних вимірів К. Томас виділяє такі способи регулювання конфліктів: а) конфронтація (змагання, суперництво), яке реалізується в прагненні домогтися задоволення власних інтересів, навіть якщо це шкодить інтересам іншої людини; б) пристосування (поступливість), що означає, на противагу суперництву, готовність до відмови від власних інтересів заради інтересів іншої; в) компроміс, як угода між учасниками конфлікту, досягнута шляхом взаємних поступок; г) ухиляння (ігнорування), для цієї стратегії характерною є і відсутність прагнення до кооперації, і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; д) співробітництво, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін. Потенційні можли-

вості кожної з п'яти стратегій: 1) ухилення ефективно в ситуаціях, коли партнер має об'єктивно більшу силу і використовує її в конфліктній боротьбі. У спілкуванні зі складною конфліктною особистістю використовуйте будь-яку нагоду, щоб уникнути конфлікту: у цьому немає нічого ганебного чи принизливого. Уникнення дає позитивні плоди, будучи тимчасовою відстрочкою у вирішенні конфлікту: поки немає достатньої кількості інформації чи достатньої психологічної впевненості у власній позиції. Тимчасово уникнути проблеми, щоб надалі вирішити її остаточно – це часто єдина правильна стратегія. Пристосування природно у ситуаціях, коли проблема, що виникла, є дуже важливою як для людини, так і для її опонента. Можливо, відносини з опонентом мають для особистості самостійну цінність або дуже значущим є досягнення певної мети [3]. Це непередбачувана за своїми наслідками стратегія. Якщо відмова від мети не коштувала людині великих зусиль, поступливість може позитивно позначитися на її самооцінці та відносинах із партнером. Дуже важливо відчувати, що опонент помітив та оцінив жертву. В іншому випадку залишається почуття незадоволеності й образи і, отже, ґрунт для емоційного конфлікту.

Суперництво (конфронтація) – стратегія для серйозних ситуацій та важливих проблем, найчастіше вона ефективна в екстремальних ситуаціях. Протиборство виправдане, якщо мета надзвичайно важлива або, якщо людина має реальну силу і владу, впевнена у власній компетентності. Якщо влади та сили недостатньо, можна загрузнути в конфлікті, а то й зовсім програти. Крім того, застосування конфронтації для вирішення проблем в особистих відносинах загрожує відчуженням.

Співпраця – це не так стратегія поведінки, як стратегія взаємодії. Вона незамін-

на у близьких, тривалих та цінних для обох партнерів відносинах, за рівності статусів та психологічної влади. Вона дозволяє партнерам вирішити конфлікт, не відмовляючись від реальних цілей. Співробітництво має багато плюсів, окрім одного. Це довга історія. Потрібен час, щоб проаналізувати потреби, інтереси та побоювання обох сторін, а потім ретельно обговорити їх, знайти найкращий варіант їх поєднання, виробити план вирішення конфлікту та шляхи його виконання тощо. Співпраця не терпить метушні та поспіху, але дозволяє вирішити конфлікти повністю. Якщо часу немає, можна вдаватися до компромісу як «замінника» співпраці.

Компроміс, або квазіспівробітництво, або торг про взаємні поступки. Ефективний у ситуаціях, які потребують швидкого результату. «Розподіл» потреб буває необхідним збереження відносин, особливо у випадках, коли відшкодувати інтереси сторін неможливо. Компроміс рідко дає справжнє задоволення результатом конфліктного процесу. Будь-які варіанти розподілу – навпіл, порівну, по-братськи психологічно несправедливі. І це зрозуміло: мети повністю не досягнуто, деяку частину кинуто на вітер позитивного результату конфлікту, але оцінити жертву нікому, оскільки опонент так само постраждав, як і ви самі [2].

Опитувальник К. Томаса складається з 30 пар тверджень, що стосуються різних стилів поведінки людини у ситуації конфлікту. З кожної пари тверджень потрібно вибрати одне, яке найвірніше та найповніше відбиває ставлення учасника тестування до конфліктної ситуації та відзначити їх у бланку відповідей.

З методикою працювали 3 групи студентів. Група перукарів складається з 25 дівчат, у яких вираженими є наступні стратегії поведінки в конфлікті: суперництво – 20 % (5 осіб), співпраця – 40 % (10 осіб), компроміс – 24 % (6 осіб), уникнення –

4 % (1 дівчина) та пристосування – 12 % (5 осіб). Результати піврічного спостереження та інтерв'ю з класним керівником та викладачами підтверджують наявність трьох дівчат, які є неформальними лідерами групи, про що також свідчать результати соціометрії. Олександра, Даша та Євгенія мають найбільшу кількість виборів від одногрупниць, вони постійно конкурують між собою, декілька разів конфлікти ледь не перейшли у бійку. Цих підлітків характеризує демонстративний тип особистості, який любить знаходитися у центрі уваги. Олександра – сирота, яка на момент проходження методики проживала одна в гуртожитку, Даша – з неповної родини, періодично консультиється з психологом та психіатром, Євгенія проживає з дідусем та бабусею, батьки живуть окремо. Логічним є висновок, що з певних причин дівчатам не вистачало уваги батьків, саме тому вони намагаються самоствердитися у колі однолітків, але наявність декількох подібних особистостей в одному колективі ускладнює побудову гармонійних та підтримуючих взаємин. Олександра, Даша та Євгенія мають своє коло прихильниць, яке змінюється кожного місяця, тобто члени групи змінюють свого лідера, що провокує все нові й нові конфлікти та сварки. Більшість членів студентської групи віддає перевагу співпраці та компромісу, що є типовим для їх гендерної та вікової характеристик. Час у жіночих колективах більше конфліктів, які мають емоційні основи та викликаються іноді не прогнозованими коливаннями настрою, різноманітними емоційними реакціями і зовні немотивованими вчинками, симпатіями/антипатіями тощо. Але подолання конфліктів є складним процесом, що можна пояснити. Вважається, що конфлікти між жінками вирішуються більш складно в зв'язку з наступними гендерними відмінностями жіночої статі у

конфліктних ситуаціях:

- емоційна або прагматична спрямованість;
- висока емоційність реакцій та переживань;
- емоційність та накал прояву конфліктності;
- значне внутрішнє суперництво між жінками;
- ревності жінок та їх мікроугруповань до успіху жінок, які стоять осторонь, їх успіху у чоловічому соціумі, уваги та визнання з боку чоловіків;
- зниження нормативності поведінки [5]. Наші спостереження підтверджують, що конфлікти характеризуються високим ступенем емоційності та імпульсивності в цьому дівочому колективі періодично відбуваються дуже гучні сварки. У таких умовах основним завданням педагогів стає зниження градусу імпульсивності та постійні спроби

У суто чоловічій групі електриків (27 студентів) результати дещо різнилися, вони є прихильниками наступних стратегій поведінки: суперництво – 48,14 % (13 осіб), співпраця – 18,5 % (5 осіб), компроміс – 18,5 % (5 осіб), уникнення – 7,4 % (2 хлопці) та пристосування – 7,4 % (2 особи). Суперництво є провідною стратегією, що є типовим для хлопців цього віку, але, у порівнянні з дівчатами, їх конфлікти є більш ситуативними, хлопці намагаються показати себе переможцями у конкретній ситуації: правильно зібрав схему електронного ланцюга, зміг полагодити комп'ютер. Хлопці більше схильні насміхатися один над одним, але їх конфлікти не бувають такими емоційними. Конфлікти в хлопців відбуваються дуже часто, але не спостерігається такого напруження або прихованих інтриг. Осо-

близькістю цієї групи педагоги називають схильність до сарказму та прилюдного висміювання, вербальні образи типу: «Я такий молодець, а ти повний дурень».

Отже, у чоловічих колективах більше конфліктів, які мають виробничу та ділову основу; що чоловіки у конфліктах більш схильні орієнтуватися на розв'язання актуальних завдань, які визиваються життєвими, в тому числі, і конфліктними ситуаціями, вони більш схильні до ділових реакцій і конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій. [5].

На базі отриманих результатів можна зробити висновок, що у дівчаток пізнього підліткового та раннього юнацького віку провідною стратегією поведінки є співпраця, друге місце посідає компроміс. Це можна пояснити гендерними особливостями досліджуваної групи, тому що за своєю природою дівчата не є такими агресивними, як хлопці.

У змішаній групі дизайнерів співвідношення стратегій поведінки розподілилося наступним чином: суперництво – 15,4 % (4 особи), співпраця – 34,6 % (9 осіб), компроміс – 30,8 % (8 осіб), уникнення – 7,7 % (2 особи) та пристосування – 11,5 % (3 особи). Для цієї групи найпоширенішою стратегією також є співпраця, друге місце займає компроміс, що свідчить про готовність студентів розв'язувати конфлікт більш конструктивним шляхом. У групі з представниками різних статей суперництво є менш розповсюдженим, що підтверджує тезу про те, що змішане навчання знижує ризик розвитку конфліктних ситуацій. Представники змішаної групи частіше обирають компроміс як стратегію, можливо, це можна пояснити тим фактом, що вони трохи старші, тому стають і трохи хитрішими. До речі, змішана група характеризується найменшим рівнем конфліктності, соціометрія фіксує наявність різних лідерів у сфері навчання та дозвілля, явних аутсайдерів немає. Викладачі стверджують, що наявність

певної кількості представників протилежної статі у групі не дозволяє виявляти свої найгірші риси: агресивність та надмірну емоційність, бо існує реальний страх критики з боку представників іншої статі.

Розвиток у студентів емоційного інтелекту сприятиме зниженню градусу конфліктності [2]. Для цього психологи та педагоги можуть використовувати індивідуальні та командні методи. На нашу думку, найефективнішими в формуванні конфліктологічної культури школярів та студентів є активні методи підготовки. Їх можна розділити на 3 блоки, а саме: – дискусійні методи (дискусія групова, проблемні конфліктні ситуації); – ігрові методи (творчі, рольові, дидактичні ігри); – тренінгові заняття. До індивідуальних можна віднести вправу «Айсберг», яка допомагає розпізнати свої сильні емоції, визначити оптимальні шляхи їх вираження та прояву. Студентам пропонують зобразити айсберг, який буде символізувати емоції та почуття, які притаманні студенту в певний період життя. На верхівці знаходяться емоції та почуття, які проявляються відкрито та які бачать оточуючі (вдома чи на навчанні). Під водою необхідно розмістити почуття, які індивід приховує та не хоче афішувати. Слід розфарбувати айсберг, підписати емоції та поставити собі наступні запитання: У яких ситуаціях я проявляю емоції, які зображені на вершині?; Хто їх бачить?; Коли емоції, які знаходяться під водою відчуються, в яких ситуаціях?; З ким або з чим пов'язано кожне з цих почуттів?; Чому я не можу проявити ці емоції та почуття?; Коли я відчую ці емоції, але не можу проявляти, що роблю та як справляюсь?

Вправу «Стоп! Подумай! Дій!» застосовують для подолання стресового, емоційного напруження та психологічно складних ситуацій.

Вона допомагає правильно зрозуміти та виразити власні емоції. Ця практика сприяє вмінню керувати ними, орієнту-

ватись у подібних ситуаціях. Студентам дають аркуш паперу, який необхідно розділити на 3 колонки. У першій колонці «Стоп!» варто розкрити переживання, почуття які виникли у певній ситуації. Далі, у наступній колонці під назвою «Подумай!», записуються всі емоційні реакції, які виникли, вербальні та невербальні прояви почуттів. В останній колонці під словом «Дій!» необхідно розв'язати проблему та визначити способи керування виниклими емоційними станами для гармонізації емоційного стану особистості.

Для нормалізації міжособистісних стосунків треба пропонувати студентам виконувати певні завдання разом. В якості репетиції можна запропонувати підготувати один малюнок на двох. Але це завдання має певну складність - під час малювання говорити між собою неможна, думки можна висловлювати за допомогою жестів та міміки. Після завершення завдання можна запропонувати учасникам поділитися власними емоціями від спільної творчості, пояснити, що було легко, а що складно.

Ця вправа повинна виконуватися на основі соціометрії, цікавим є виконання вправи студентами, між якими встановилися конфліктні стосунки.

Також можна запропонувати студентам написати твір-роздум «Спілкування в моєму житті», де вони мають згадати негативний та позитивний досвід міжстатевої комунікації, визначити власні бар'єри, які заважають вдало та з задоволенням спілкуватися.

Висновки. Результати спостережень та тестів доводять, що спільне навчання позитивно впливає на міжособистісні стосунки. Але життя ставить свої виклики, тому специфіка майбутньої професії обумовлює наявність суто чоловічих і суто жіночих груп у середніх і вищих навчальних закладів, що провокує появу певних труд-

нощів у формуванні сприятливого психологічного клімату та доброзичливих міжособистісних стосунків. Викладачі, куратори та психологи навчальних груп повинні сприяти засвоєнню менш агресивних стратегій поведінки у конфліктній ситуації (компроміс, співпраця). Для цього можна використовувати різноманітні психологічні тренінги, сумісне розв'язання навчальних, виробничих, виховних завдань, проведення різних позакласних заходів як-от концертів, спортивних змагань, виступів, театралізованих вистав тощо. Перспектива подальших досліджень полягає в розробці спеціальних методик становлення гармонійних міжособистісних стосунків в одностатевих групах, бо робота в таких колективах викликає в педагогів певні складнощі, до того ж сприятливий мікроклімат позитивно впливатиме на академічну успішність студентів та може оптимізувати процес засвоєння необхідних практичних навичок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Baker J. A., Dilly L. J., Aupperlee J. L., Patil, S. A. (2003). The development of school satisfaction: schools as psychologically healthy environments. *School Psychology Quarterly*, 18, 206–221. URL: <https://doi.org/10.1521/scpq.18.2.206.21861>.
2. Eccles J. S., Roeser R. W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 225–241. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00725.x>.
3. Upadyaya K., Salmela-Aro K. (2013). Development of school engagement in association with academic success and well-being in varying social contexts: a review of empirical research. *European Psychologist*, 18, 136–147. URL: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000143>.
4. Wang M.-T., Eccles J. S. (2012). Social support matters: Longitudinal effects of social support on three dimensions of school

engagement from middle to high school. *Child Development*, 83, 877–895. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01745>.

5. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ. ВД «Професіонал». 2007. 416 с.

REFERENCES

1. Baker J. A., Dilly L. J., Aupperlee, J. L., Patil S. A. (2003). The development of school satisfaction: schools as psychologically healthy environments. *School Psychology Quarterly*, 18, 206–221.

2. Eccles J. S., Roeser R. W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence.

Journal of Research on Adolescence, 21, 225–241.

3. Upadaya K., Salmela-Aro K. (2013). Development of school engagement in association with academic success and well-being in varying social contexts: a review of empirical research. *European Psychologist*, 18, 136–147.

4. Wang M.-T., & Eccles J. S. (2012). Social support matters: Longitudinal effects of social support on three dimensions of school engagement from middle to high school. *Child Development*, 83, 877–895.

5. Lozhkin Gh. V. Psykhologhija konfliktu: teoriya i suchasna praktyka : navchalnyj posibnyk. Kyjiv. VD «Profesional». 2007. 416 s.

PECULIARITIES OF CONFLICT BEHAVIOUR IN ONE-SEX AND DIFFERENT-SEX STUDENT GROUPS

Olena Samoilenko

Abstract. *The article is devoted to the analysis of single-sex and mixed-sex student groups, namely, the features of their conflict behavior and its strategies. Therefore, the purpose of the work is to determine the strategies for solving the conflict situation, which are typical for students of late adolescence and early young age. In order to study personal propensity to conflict behavior, to identify certain styles of conflict resolution, we used the method of researching personality propensity to conflict behavior by K. Thomas in the adapted version of N. Hryshina. Testing was conducted among students of Kramatorsk College of Technology and Design, which determined its specificity.*

The results of observations and tests prove that blended learning has a positive effect on interpersonal relationships. But life presents its own challenges, so the specificity of the future profession determines the presence of purely male and purely female groups in secondary and higher educational institutions, which provokes the appearance of certain difficulties in the formation of favorable psychological climate and friendly interpersonal relations. Teachers, curators, and psychologists of students' groups should promote the assimilation of less aggressive strategies of behavior in a conflict situation (compromise, cooperation). The prospect of further research is in the development of special methods for the formation of harmonious interpersonal relations in same-sex groups, because work in such teams causes certain difficulties for teachers, besides, favorable microclimate will have a positive effect on the academic success of students and can optimize the process of mastering the necessary practical skills.

Keywords: *conflict, conflict behavior strategy, interpersonal relations, emotional intelligence.*

Відомості про авторів: Олена Валентинівна Самоїленко, кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1, Донецький національний медичний університет, м. Лиман, Україна, helen11071985@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5040-874X>

Information about authors: Olena Samoilenko, Candidate of philological sciences, associate professor, head of the Department of Language and Humanities № 1, Lyman, Ukraine

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.13+130.2

DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).7

CULTUROLOGICAL APPROACH IN THE ASPECT OF A TEACHER'S PERSONALITY FORMATION

Inessa Vizniuk, Serhii Dolynnyi, Anna Polishchuk

Annotation. *The phenomenon of the teacher's personal maturity as a key factor of effectiveness is considered pedagogical activity. Based on the analysis of psychological and pedagogical approaches to the interpretation of the essence personal development, we define the following criteria for a teacher's personal maturity: self-determination, self-awareness, spontaneity, authenticity, readiness for emotionally close relationships, etc., as well as the adequacy of self-perception and perception of the environment, internal control, tolerance, flexibility, tolerant attitude to contradictions, understanding of the relativity of things, positive self-image, propensity for creativity, the existence of an individual life philosophy and professional position.*

Humanization of the school and organization of the educational process based on personal principles approach requires a high level of personal maturity from the teacher, who can present himself to students not as an impersonal functionary, executor of professional duties, but as an original personality who has own position, which is open in expressing one's feelings, emotions and views. Training of such teachers requires the implementation of a set of pedagogical conditions in the environment of institutions of higher education related to ensuring the subjective position of students, activating their reflective processes, dialogue, problematization and personalization of pedagogical communication.

The training of such teachers requires implementation in the educational space of higher education institution of a complex of pedagogical conditions related to the support of students' subject position, activation their reflective processes, dialogic nature, personification and complication of pedagogical interaction, application of the technology of social and psychological training of personal maturity.

Keywords: *maturity, personal maturity, criteria for a teacher's personal maturity, development of personal maturity of teachers.*

Formulation of the problem. The personality of the teacher was always considered as a decisive factor in the efficiency of upbringing. The outstanding teachers of the past constantly stressed that the success of upbringing depends not only on the subject competence and a teacher's skill in teaching methods but above all on his personal qualities. This dependence becomes

even more evident in terms of changing the education system to the personal approach in the context of which the stress is put on the development of the personal characteristics of students: subjectivity, autonomy, reflexivity, creativity, inner freedom, responsibility and so on.

The methodology of the personal approach requires a transition to such a style

of educational relationships that ensures the formation of subjectiveness as the pupils' ability to consciously, creatively and independently to determine their own life, to take responsibilities for their actions. The personal development of students, in its turn, is possible only on condition that there is the appropriate level of personal ripeness of the teacher: «for the child's correct personal development, it is necessary that first of all, the teachers themselves possess the adequate personal organization» [1, p. 131].

Analysis of recent research and publications. The issue of a future teacher, a socially active educator and a creative person formation is widely disclosed In psychological and pedagogical studies of modern scholars. The study of sociometric status of an individual is done by A. Chagovets, A. Chychuk, O. Bida, O. Kuchai, I. Salnyk, I. Poliakova and others [4, p. 35]. The researches are generally aimed at establishing the relationship between the sociometric status and such individual typological characteristics as introversion and extraversion, appearance, age groups, sociability, emotional expansiveness, efficiency and so on. The influence of the group development on the structure of interpersonal relations is proved. However, the role and place of the sociometric status of an individual in the development of professional self-actualization of a teacher is insufficiently studied. In particular, the identity of a teacher as an educator of the cultural values of the society is not disclosed.

Selection of previously unsolved problems. Substantial democratic changes occurring in Ukraine today promote awareness of the fact that progress in society is possible only under conditions where the epicenter of events raises the personality of a person as a subject of social and cultural life that is revealed in the context of social relations. The personality of a teacher as an organizer of interactive activities of the younger generation should reflect heartfelt kindness, communicative skills, interest for

life, respect for the personality of each person. The professional competence of a teacher is usually caused by pedagogical skills, erudition, determination, education, sensitivity, mentality, personal charisma and tact.

The research aims. The main objective of education is development and self-development of a human being as a personality in the process of education. Modern society has certain requirements to the individual. It needs a free, intelligent personality, able to live and create in the conditions of the modern constantly changing world. It is possible to educate and train such a person only with such an approach to learning, when more attention is given to the individual psychological characteristics of a person. The purpose of our study is to highlight cultural trends of a teacher in the sociometric dimension.

Presenting main material. Justification of the problems of self-actualization of a teacher in the sociometric dimension according to his cultural values and priorities will determine his status. The main tasks of a teacher's sociometric status measurement are to study of the fundamental problems concerning of the authority of a teacher formation; to determine the factors that influence the development of the cultural values of an individual; disorganizing factors of a teacher's educational activities; leisure arguments for a teacher's active recreation [1 – 4].

Cultural trends are the basic components of a human personality (it also includes: basic aspirations, characterological trends, life purposes and motivation to adaptively needed activities). Along with other components, they form the genotypically conditioned universal natural frame identity of any person. Consideration of cultural trends as natural personality formations is based on the current data of psychogenetics.

In winter 2022 a survey of teachers at schools in the city of Vinnitsa and

Lypovets district was conducted. Totally 236 respondents were involved in the survey, the majority (78%) of whom were women and 22% (52 people) were men.

One of the first questions that were suggested to our respondents was the question of the level of their personal satisfaction with their work. Quite a large proportion – 56% (132 people) are satisfied with their work. However, we will stress that the conditions of teaching, particularly in rural areas (violation of sanitary-hygienic norms in the premises, lack of theoretical and practical support etc.) are blocking their professional growth. There are about one-third – 32% (75 people), who are partially satisfied with their work, while the proportion of the dissatisfied people is 12% (28 people). This level of satisfaction with professional duties performance indicates that today the issue of pedagogical employment is not a very relevant problem, but professional orientation mismatch, bad choice of training, biased orientation of the individual are gaining importance.

According to teachers, the rating factors that shape the authority of any person are: first, knowledge and competence of the individuals who recognize his or her authority in the society – this thesis was supported by the vast majority of

respondents (*Tab. 1*) – 72% (169 people), and secondly, professionalism – 67% (158 people). The following features were noted: responsibility – 63% (148 people) goodwill – 55% (130 people), talent and ability – 47% (110 people), the unity of words and deeds – 43% (101 persons), equity – 37% (87 persons), industry – 35% (83 persons), sense of humor – 30% (71 people), tact – 27% (64 people) organization – 24% (57 people), communication – 23% (54 people), consciousness and respect for others - 19% (45 people), charisma – 31% (73 persons), modesty – 15% (35 people), tolerance – 14% (33 people), self-criticism 13% (31 persons), integrity – 11% (26 people), sociability – 10% (24 people), initiative – 8% (19 persons), courtesy – 7% (16 persons), pragmatism – 4% (9 persons). These equivalents are the main basis of pedagogical competence in terms of our research. However, the level of a teacher's personal development also depends on competent persons, who to some extent shape his values, motives, manner of thinking, culture of communication, pedagogical features. The priority in shaping the personality of a teacher belongs to the parents, colleagues, writers, scientists, literature characters, relatives.

Table 1
Rating of personal qualities affecting the authority of an education worker
(according to research by I. Vizniuk)

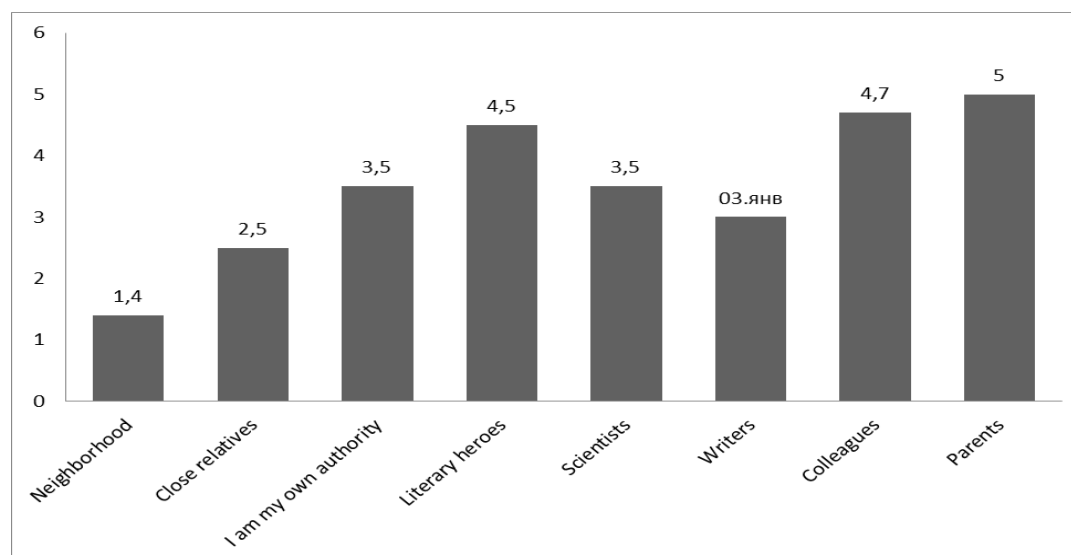
Rank	Personal qualities	%	Number of people
1	Professionalism	67	158
2	Responsibility	63	148
3	Goodwill	55	130
4	Unity of word and deed	43	101
5	Justice	37	87
6	Industry	35	83
7	Charisma	31	73
8	Sense of hum	30	71

Rank	Personal qualities	%	Number of people
9	Tact	27	64
10	Organization	24	57
11	Communication	23	54
12	Conscientiousness	19	45
13	Modesty	15	35
14	Tolerance	14	33
15	Self-criticism	13	31
16	Adherence to principles	11	26
17	Sociability	10	24
18	Initiative	8	19
19	Politeness	7	16
20	Pragmatism	4	9

The level of personal development of teachers also depends on the influence of individuals who in a certain way form value orientations, ways of thinking, motives, pedagogical features, culture of communication, etc. It should be noted that the priority persons in the formation of a teacher's personal growth are his parents, colleagues, scientists, writers, literary heroes, relatives and neighbors.

In fig. 1 presents a rating of authoritative persons who serve as a basic center in

establishing the dominant values of the authority of pedagogical workers from the research of I. Viznyuk regarding the main prerogatives that determine the professional competence of a specialist. She notes that orientation towards high achievements at work, success of activity results, professional conformity and self-actualization of the individual and a healthy social and psychological climate in the team are the least significant factors that affect the level of optimal functioning of the human body, its psychological health and authority in the team.

Thus, the personal potential of teachers depends on their authority in society, individual orientation and ability to regulate ambiguous psychological situations, using their natural possibilities of coexistence in the circle of group relations. It should also be noted that the dynamics of cultural trends is determined by the development of the teacher's personality in the field of leisure, because it is during recreation that a person realizes himself, gets to know himself and develops himself. It is in the sphere of leisure that social relations are cultivated, and leisure activities provide strong health-preserving potential as a means of social hardening and a higher personal quality.

Conclusions and further prospects of the research. Describing the personality of a teacher in sociometric dimension, we stress that the appropriate authority of a teacher, objective assessment of the administrative collegium, respect and consistency of the entourage and colleagues, favorable living conditions, the success of the student audience are the most essential in shaping his cultural trends. However, the priority in educational activities belongs to the upbringing of a citizen-patriot of Ukraine, ready to selflessly develop and ensure its national security, know his or her rights and duties, to defend them in a civilized way, to be successful in the society as a citizen, a family person, a professional, a carrier of the Ukrainian national culture.

Thus, a major factor of education which finally defines its efficiency, the person of the teacher is. As by means of a curve ruler it is impossible to spend a straight line, so by means of immature, intimidated and conformed teacher who does not accept himself and pupils, it is impossible to bring up the mature person. For a school humanization and the organization of pedagogical process on dialogue principles the teacher is necessary, who is characterized by high level of a personal maturity and can appear before pupils not as the faceless functionary, the executor of a

professional role, but as the original person having own position, opened in expression of the feelings, emotions and relations. Preparation of such teachers demands realization in educational space of a higher educational institution of a complex of the pedagogical conditions connected with maintenance of a subject position of students, activation of their reflective processes, dialogical character, personification and making problematic of pedagogical interaction, application of technologies of socially-psychological training of a personal maturity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Візнюк І. М. Психолого-педагогічна компетентність учителя в аспекті формування здорового способу життя учнів. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4 (6). С. 130-138.
2. Dolynnyi S. Personality Psychology in the Context of Conflict Interpretations. *Science and Education*, 2021. Т. 2 (CLXXXVII). С. 15- 19. URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/index.php/arkhiv/vipuski-2021>.
3. Vizniuk I. M., Polishchuk A. S. Formuvannia IT-kompetentnosti maibutnikh mahistriv yak psykholohopedahohichna problema. *Psykhologichni perspektyvy*, 2021. Т.37. С. 23-39.
4. Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai, O., Salnyk I., Poliakova I. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2020. Т.12(1). С. 20-38. <https://doi.org/10.18662/rrem/197>.

REFERENCES

1. Viznjuk I. M. Psykholohopedahohichna kompetentnistj uchytelja v aspekti formuvannja zdorovogho

sposobu zhyttja uchniv. [Psychological and pedagogical competence of the teacher in the aspect of forming a healthy lifestyle of students] Socialjno-pravovi studiji. 2019. Vyp. 4 (6). S. 130-138.

2. Dolynnyi S. Personality Psychology in the Context of Conflict Interpretations. Science and Education, 2021. T. 2(CLXXXVII).C. 15- 19. Режим доступу <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/index.php/arkhiv/vipuski-2021>

3. Vizniuk I., Polishchuk A. Formuvannia IT-kompetentnosti maibutnikh

mahistriv yak psykholoho-pedahohichna problema. Psykholohichni perspektyvy, 2021. T. 37. С. 23-39.

4. Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai O., Salnyk I., Poliakov I. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 2020. T.12(1). С. 20-38. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/197>.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

I. Візнюк, С. Долинний, А. Поліщук

Анотація. У статті подано розгляд явища особистої зрілості викладача як ключового чинника ефективності педагогічної діяльності. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел та особистісного досвіду визначено такі критерії особистої зрілості вчителя: са-мовизначення, здатність до самосвідомості, спонтанність, справжність, готовність до емоційно близьких стосунків тощо, а також адекватність самосприйняття та сприй-няття оточення, внутрішній контроль, толерантність, гнучкість, толерантне став-лення до суперечностей, розуміння відносності речей, позитивного самоіміджу, схильності до творчості, існування індивідуальної життєвої філософії та професійної позиції. Ха-рактеризуючи особистість викладача в соціометричному вимірі щодо формування його культурологічних тенденцій, зазначимо, що найважливішими психологічними чинниками є відповідний авторитет викладача, об'єктивна оцінка адміністративної колегії, повага і послідовність оточення та колег, сприятливі умови життя, успішність студентської аудиторії.

Гуманізація школи та організація навчально-виховного процесу на засадах особистісного підходу вимагає від педагога високого рівня особистої зрілості, який може представити себе учням не як безособовий функціонер, виконавець професійних обов'язків, а як ори-гінальна особистість, яка має власну позицію, яка відкрита у вираженні своїх почуттів, емоцій та поглядів. Компетентність таких викладачів вимагає забезпеченням суб'єктив-ної позиції студентів, активізації їх рефлексивних процесів, діалогізації, проблематизації та персоналізації педагогічного спілкування.

Ключові слова: зрілість, особистісна зрілість викладача, критерії особистої зрілості педагога, психологічні чинники особистої зрілості викладачів.

Відомості про авторів: Інесса Візнюк, доктор психологічних наук, доцент; Сергій Долинний доктор філософії (PhD), старший викладач; Анна Поліщук, кандидат історичних наук, старший викладач. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Information about authors: Inessa Vizniuk, Doctor of Psychology, Associate Professor; Serhii Dolynnyi, PhD, Senior Lecturer; Anna Polishchuk, Candidate of historical sciences, Senior Lecturer Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГА ЯК СУБ'ЄКТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Ірина Головська, Інна Захарова

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми формування особистості як суб'єкта психологічного діяння і впливу, дослідження психологічних механізмів, що забезпечують ефективність психологічного діяння, адже на даний момент це одна із найбільш актуальних тем для всіх вищих навчальних закладів, які готують майбутніх психологів. В сучасних умовах особливо важлива професійна підготовки фахівця. Проблема особистості і її професійного становлення як тривалого багатопланового процесу належить до числа найбільш важливих і важких. Від процесу розвитку особистості у студентському віці залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності.

У статті ми пропонуємо нашу точку зору з даної проблеми, а також аналіз наукової літератури, дослідження поняття «суб'єкта психологічного впливу». Крім того, в статті представлено дослідження особливостей та умов професійного становлення майбутніх психологів. Однією з умов формування майбутніх психологів як ефективних суб'єктів психологічного впливу є цілеспрямований розвиток комунікативних здібностей. Адекватна самооцінка також є важливою професійною якістю психолога, важливо мати, розуміти індивідуальні особливості своєї особистості, свої здібності, сильні й слабкі сторони характеру. Також корисно знати способи компенсації власних особистісних недоліків. Для психолога важливі такі емоційні прояви особистості як невимушеність, природність і щирість у спілкуванні, стійкість до стресу, емоційна стабільність, здатність до співпереживання. Загальне відношення до життя й діяльності проявляється в таких значущих для психолога особистісних якостях як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допитливість, спостережливість, самостійність суджень, креативність, гнучкість поведінки, здатність до рефлексії своїх переживань.

Ключові слова: психологічний вплив, суб'єкт психологічного впливу, комунікативні здібності.

Постановка проблеми. В наукових дослідженнях накопичений великий обсяг наукового матеріалу з проблем різного роду впливу і діяння на людину, його спілкування, відношення, стан, оптимізацію професійної діяльності. Разом з тим, проблема формування особистості як суб'єкта психологічного діяння і впливу, дослідження психологічних механізмів, що забезпечують ефективність цього процесу, не були предметом спеціального дослідження.

Дотепер навіть існує значна плута-

нина у використанні ключових понять проблеми. Так у різних психологічних дослідженнях поняття «вплив» і «діяння» використовуються неоднозначно, або вживаються як синоніми, підмінюючи одне іншим. У той же час категорія «вплив» є однією з основних в історії психологічної думки. Вона у відомих межах відповідає на запитання про сутність, природу, критерії і методи ефективного психологічного діяння, розуміння сутності психологічних механізмів, що за-

безпечують реальну зміну мотивів, настроїв, установок, поведінки людини.

Наголошується, що недостатня ефективність психологічного впливу і діяння пов'язана найчастіше з відсутністю навичок ефективної організації процесу міжособистісної взаємодії, відсутність знань про алгоритми психологічного впливу і діяння, або відсутність навичок використання засобів і прийомів психічного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою впливу займалося багато вчених (С.Ю.Решитін, А.А.Бодальов, В.Н.Куліков, В.П.Шейнов, Е.Л.Доценко, Н.П.Єрастов, Д.А.Зарайський, Т.С.Кабаченко, І.І.Кобиляцький, Е.Б.Михайлюк, В.А.Розанов) серед закордонних вчених (Ф.Зімбардо, М.Ляйппе, Д.Карнегі, Р.Чалдині, Е.Шостром). Але проблема впливу психолога не досить вивчена на даний момент, а тим більше супровід молодого фахівця на етапі його становлення як суб'єкта психологічного впливу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В сучасних умовах особливо важлива професійна підготовки фахівця. Проблема особистості і її професійного становлення як тривалого багатопланового процесу належить до числа найбільш важливих і важких. Від процесу розвитку особистості у студентському віці залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності.

Мета статті показати важливість формування майбутнього психолога на етапі його становлення як суб'єкта психологічного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина володіє цілим рядом характеристик особистості, які є досить стійкими утвореннями, оскільки вони присутні у всіх людей. Це так звані інте-

гративні характеристики, тобто, риси особистості, що формуються на основі більш простих психологічних характеристик.

Аналіз психологічної літератури показав, що як необхідні для формування майбутнього психолога як суб'єкта психологічного впливу можливо визначити наступні якості особистості:

- *по-перше*, характерологічні: самооцінка, нейротизм, ставлення до свого «Я», тривожність;

- *по-друге*, комунікативні, мотиваційні: рівень домагань, потреба у досягненнях;

- *по-третє*, емоційно-вольові: наполегливість, самовладання, емоційна рівновага, ставлення до світу, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, життєві настанови [2].

На думку О.П. Саннікової існує два основних методологічних підходи до розуміння особистості: перший підхід – діяльнісний – передбачає вивчення особистості в плані відповідності або невідповідності вимогам професійної діяльності, які залежно від особливостей праці, у різній ступені, детермінують поведінку особистості; другий підхід – особистісний – передбачає вивчення професіонала «з погляду індивідуальних особливостей, що проявляються в професійній діяльності». У цьому підході в дияді «діяльність» - «особистість» акцент зміщується з поняття «професійна діяльність» на поняття «особистість професіонала». Професійна діяльність розглядається не як тверда імперативна детермінанта у формуванні особистості, а як поле додатка творчих можливостей індивідуальності [3].

Зрозуміло, що особистість професіонала, що формується й існує в діяльності, є складне динамічне утворення, і стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оці-

ное й перетворює діяльність і себе. При цьому особистість досягає досконалості тільки при високій мотивації та певній професійній спрямованості, наприклад, спрямованості на спілкування [3].

Безліч робіт присвячена вивченню окремих професійно значущих якостей особистості психолога. Так, досліджується підсистема комунікативних якостей особистості як комунікативна компетентність, або соціального інтелекту. Також рядом авторів досліджувалася комунікативна компетентність стосовно до професійних якостей особистості психолога (В.Н.Леви, Н.А.Амінів, М.В.Молоканов, Т.Л.Кобзар, В.Г. Ромек, А.В. Петровський, Ю.М.Болотова), та характеристики, компоненти психологічної культури психолога (С.С.Зорин), рефлексії (М.С.Мириманова, І.В.Зингерман), професійна спостережливність (Г.И.Кислова).

Важливий фундамент для професійно успішної діяльності психолога становлять особистісні якості. Ці якості особистості психолога досліджуються як вимога до ефективної взаємодії між людьми, як вміння встановлювати й підтримувати контакти з людьми, здатність розуміти людей, розбиратися в їхніх особливостях.

Адекватна самооцінка також є важливою професійною якістю психолога, важливо мати, розуміти індивідуальні особливості своєї особистості, свої здібності, сильні й слабкі сторони характеру. Також корисно знати способи компенсації власних особистісних недоліків. Для психолога важливі такі емоційні прояви особистості як невимушеність, природність і щирість у спілкуванні, стійкість до стресу, емоційна стабільність, здатність до співпереживання. Загальне відношення до життя й діяльності проявляється в таких значущих для психолога особистісних якостях як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допит-

ливість, спостережливність, самостійність суджень, креативність, гнучкість поведіння, здатність до рефлексії своїх переживань. Найважливішими вольовими якостей психолога є наполегливість, терплячість, самовладання. Важливими моральними якостями психологів вважаються доброзичливість, поважне відношення до людей, чуйність, альтруїстичність, гуманність, інтелігентність [1].

Основою нашого дослідження є припущення, що вміння розуміти інших людей і психологічно коректно впливати на них значно залежить від комунікативні якості особистості психолога. Комунікативними якостями також можна вважати привабливість, товариськість, тактовність, увічливість, вміння слухати й зрозуміти іншу людину. У цілому комплекс цих якостей часто називають «талантом спілкування». Психолог повинен уміти працювати з людьми, розбиратися в характерах, володіти не тільки психологічними знаннями, але й психологічною інтуїцією.

Таким чином практика надання психологічної допомоги жадає від психолога не тільки спеціальних знань умінь, але й володіння певними особистісними якостями, а на сам перед вмінням спілкуватися (спостережливність, творчий склад розуму, дотримання моральних і правових норм поведіння, чітка і ясна мова, розвинена інтуїція, емпатія, турбота, толерантність, моральність, заповзятливість, мобільність, здатність до співробітництва, самостійність у прийнятті відповідальних рішень у ситуації вибору, здатність прогнозувати їхні можливі наслідки й т.д.).

Ми розуміємо що психологічне консультування представляє собою як суб'єкт - суб'єктні відносини, але аналіз діяльності психолога і його прагнення до результативності, жадає від нього іноді

суб'єкт-об'єктних відносин. Будь-яка взаємодія містить в собі вплив на об'єкт і його відповідну реакцію, яка може бути різною по складу, формі та часі прояву. Клієнт приходить за допомогою до психолога, а він у свою чергу управляє процесом консультування, впливає на його оцінки та стан.

Психологічний вплив має бути позитивним процесом, при якому психолог не може нашкодити клієнтові. Щоб впливати молодому фахівцеві необхідно мати комунікативні здібності, які є основними для формування навичок впливу. Також важливими особистісними якостями для успішного впливу є адекватна самопрезентація, відкритість, розкутість, природність, вільне вираження впевненості в собі.

При підготовці майбутніх психологів одним зі способів впливу особистісному й професійному становленню психолога є формування й реалізація системи психологічного супроводу освітнього процесу: психологічно грамотна й логічно послідовна, обґрунтована побудова процесу професійного становлення студентів-психологів, що характеризується пролонгованістю, безперервністю й передбачає проходження за природним ходом навчання й розвитку особистості.

Кожний етап становлення професіонала-психолога в процесі навчання у вузі має свої специфічні особливості, характеризуються складністю й кризовістю. При цьому студент відчуває кардинальну перебудову різних рівнів свого життєвого здійснення:

- професійного (приспосування до характеру, змісту, умовам і організації учбового процесу, вироблення навичок самостійності в навчальній і науковій праці, професійних способів дій і стилю діяльності);
- внутрішньо-особистісного (цінностей, особистісних змістів, мотивів професійної діяльності);
- соціально-психологічного (при-

стосування індивіда до групи, взаєминам з нею, вироблення власного стилю поведінки й диференційованого походу до своїх ролей).

Вся система психологічного супроводу підготовці майбутніх психологів повинна бути спрямована на подолання позначених вище різномірних кризових ситуацій, що виникають у процесі входження студентів у психологічний професійний простір.

На успішних психологах та педагогах І. Г. Головською було проведено дослідження для визначення домінуючих професійно-особистісних якостей. Ця категорія осіб є діячами, так як саме педагоги діють на студента та направляють його. За результатами дослідження було встановлено, що серед досліджуваних переважали такі види темпераменту: сангвінік, холерик, меланхолік. Відносно потреби в досягненнях, було встановлено, що у них середній та вище середнього рівень. Можна говорити, що маючи високий чи низький рівень цієї характеристики, психолог чи педагог не будуть успішними у своїй діяльності. Так само було виявлено, що у більшості психологів і педагогів спостерігалася висока товариськість, чуйність, інтуїція, незалежність, психологічний склад розуму. Також було встановлено, що ця категорія досліджуваних мала середній рівень таких показників: домінування, самоконтроль, хочеться відмітити, що низькими були показники по шкалам відповідальності, відчуття благополуччя.

Згідно цього ми вивчали такі показники: тип темпераменту, інтуїцію, лідерські здібності, потребу в досягненнях, товариськість, самоконтроль у спілкуванні, вміння слухати.

Для того, щоб досягти мети та вирішити задачі дослідження ми використали методики: Тест Айзенка, Оцінка рівня товариськості (Тест Ф.Ф. Ряховського), Тест «Уміння слухати», Тест на оцінку самоконтролю в спілкуванні, Потреба в досягненнях Ю. М. Орлова, Тест «Інтуїція», Тест на лідер-

ські здібності, які відповідають критеріям експерименту, а саме: віковим категоріям та відповідають специфіці проблеми.

Було виявлено, що у більшості майбутніх психологів середній (29%) та вище середнього (38%) рівень товариськості. Відмічено, що в жодного досліджуваного не було виявлено занадто низького та низького рівня товариськості. Нами було зафіксовано, що більшість майбутніх психологів (47%) критичні до висловлювань, 36 – гарно спілкуються, а 14 % та 4 % - потребують додаткового розвитку комунікативної сфери. Це може бути пов'язане з тим, що майбутні психологи ще повністю не усвідомили значення для психолога вміння слухати. У основній частини студентів спостерігався середній (48%) та високий (47%) контроль у спілкуванні, і тільки у 5% - низький рівень контролю при комунікації.

Висновок. Таким чином, аналіз отриманих результатів дослідження дозволяє зробити припущення, що однією з умов формування майбутніх психологів як ефективних суб'єктів психологічного впливу є цілеспрямований розвиток комунікативних здібностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Иванников В. А.* Проблемы подготовки психологов. *Вопросы психологии.* №1. 2006. С. 48-52.
2. *Массанов А. В.* Психологичний супровід удосконалення особистості майбутніх спеціалістів. *Наука і освіта.* №5. 2009. С. 42-48.
3. *Санникова О. П.* Психологические контуры личности: форма и содержание *Актуальные проблемы социологии, психологии и педагогики.* Материалы Всеукраинской научно-практической конференции «Тенденции развития психологии в Украине». Київ : Либідь, 2006. С. 105-115.

REFERENCES

1. *Ivannikov V. A.* Problemy podgotovki psihologov [Problems of training psychologists] *Voprosy psihologii.* №1, 2006. S. 48-52.
2. *Massanov A. V.* Psyholohichnyj suprovud vdoskonalennya osobystosti majbutnix faxivciv [Psychological support for improving the personality of future specialists]. *Nauka i osvita.* №5. 2009. S. 42-48.
3. *Sannikova O.P.* Psihologicheskie kontury lichnosti: forma i sodержanie [Psychological contours of personality: form and content] *Aktual'nye problemy sociologii, psihologii i pedagogiki, Materialy Vseukrainskoj nauchno-praktich. Konferencii «Tendencii razvitija psihologii v Ukraine: istorija i sovremennost'».* Kiiiv : Libid', 2006. S. 105-115.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF THE PSYCHOLOGIST AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE

Iryna Holovska, Inna Zakharova

Abstract. *The article is devoted to the study of the problem of personality formation as a subject of psychological action and influence, the study of psychological mechanisms that ensure the effectiveness of psychological action, because at the moment this is one of the most relevant topics for all higher educational institutions that train future psychologists. In the article, we offer our point of view on this problem, as well as an analysis of scientific literature, a study of the concept of «subject of psychological influence». Professional training of a specialist is especially important in modern conditions. The problem of the personality and its professional formation as a long multifaceted process is one of the most important and difficult. The quality of its professional training and subsequent professional activity depends on the process of personality development in student age. In addition, the article presents a study of the peculiarities and conditions of the professional formation of future psychologists. One of the conditions for the formation of future psychologists as effective subjects of psychological influence is the purposeful development of communication skills. The adequate self-assessment is an important professional quality of a psychologist too. It's important to understand an individual characteristics of personality, strengths and weaknesses. Also is useful to know how to beat your own weaknesses. An ease, sincerity, empathy, emotional stability and resistance to stress are the strong points of a psychologist. The lifestyle and overall attitude towards life appears in such attributes as optimism, liability, self-organization, creativity, flexibility and ability to self-reflection.*

Keywords: *Psychological influence, the subject of psychological influence, communication skills.*

Відомості про авторів:

Ірина Георгіївна Головська, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна
e-mail: irgolov@ukr.net

Інна Анатоліївна Захарова, магістрантка 2 курсу, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Information about authors:

Iryna Holovska, Candidate of psychological sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology, State institution «Southern Ukrainian National University named after K. D. Ushinskyi», Odesa, Ukraine

Inna Zakharova, master's student, 2nd year, master's student, 2nd year, State institution «Southern Ukrainian National University named after K. D. Ushinskyi», Odesa, Ukraine

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ ДЛЯ СФЕРИ ПОСЛУГ: ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Вікторія Худавердієва

Анотація. У статті представлені підходи до створення профорієнтаційної програми. Якісна підготовка кадрів для всіх категорій підприємств сфери сервісу починається з процесу залучення в цю сферу саме тих людей, які мають здібності до роботи в даній індустрії, де людські відносини відіграють визначальну роль. Актуальність реалізації комплексного багатоетапного проекту, спрямованого на майбутніх фахівців сфери сервісу, обумовлена високим рівнем відповідальності даної сфери, необхідністю обґрунтованого прийняття рішення про вступ на спеціальність, роз'яснення деяких нюансів та особливостей сервісної професії, що дасть молодим людям можливість зіставити з певними вимогами свої здібності. Результати праці у туристичному бізнесі багато в чому залежить від цілого ряду психологічних чинників. Недостатня увага до соціально-психологічних аспектів професійної діяльності менеджерів туристичної діяльності викликає нездорові взаємини в колективі, що знижує продуктивність праці. Психологічне забезпечення підготовки менеджерів з туризму має надавати безперервний процес психологічного моніторингу з проведенням організаційно-психологічних заходів та створенням сприятливого освітнього середовища, що сприяє професійному розвитку студентів, а також з виявленням факторів, що впливають на процес формування професійно важливих якостей.

Ключові слова: сфера послуг, людський капітал, професійна орієнтація, психологічні якості працівника сервісу, комплекс професійної поведінки.

Постановка проблеми. Сфера послуг у всьому світі є домінуючим вектором розвитку людського капіталу – її роль у сучасній економіці зростає в геометричній прогресії. У США на сферу послуг припадає 80% робочих місць, 74% ВВП та зосереджено 40% основних виробничих фондів. У країнах ЄС частку послуг припадає близько 63% ВВП і 62% зайнятих [1]. Туризм стає дедалі перспективнішою і прибутковою сферою бізнесу. На його частку припадає близько 10% світового валового доходу та 30–35% світової торгівлі послугами [2]. Одна з причин бурхливого розвитку сфери послуг бачиться в посиленні індивідуалістичних настроїв у сучасному суспільстві при тому, що потреба в міжособистісній взаємодії присутня, і така взаємодія може

забезпечити процес надання послуги, яка так чи інакше пов'язана із встановленням людського контакту, взаєморозумінням та безконфліктним спілкуванням, вона передбачає комфортні взаємовідносини.

Індустрія туризму унікальна тим, що менеджери, які здійснюють контакти з клієнтом, є частиною послуги, що продається. Тому недооцінка навичок міжособистісного спілкування може негативно вплинути як на якість послуг, так і на успішне майбутнє самої фірми. Особлива роль діяльності туристичної фірми приділяється створенню і підтримці сприятливого психологічного клімату у команді співробітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із важливих аспектів формування нового рівня якості співробіт-

ників є робота зі створення не тільки оригінальних профорієнтаційних програм, але також з розробки методів поліпшення якості трудових процесів, програм підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки кадрів. Визнані класики соціальної психології, такі як Берн, Фрейд, Фромм та інші, говорячи про величезну важливість вибору професії, відзначали, що те, чим займається людина у своїй трудовій діяльності, однаково може зробити її як безмірно щасливою, так і абсолютно нещасною. Той, для кого робота на радість, і працює більш продуктивно, і постійно самовдосконалюється. І як нерозривно пов'язане з його успішною роботою слідує просування по службі та поважне ставлення з боку колег [3, 4, 5].

Мета статті. У зв'язку з тим, якого великого значення набула сьогодні сфера сервісу в усьому світі стає очевидною актуальність якісної підготовки кадрів для всіх категорій підприємств сфери сервісу [5]. А якісна професійна підготовка починається з процесу залучення в цю сферу правильного контингенту – саме тих людей, які мають здібності до роботи в цій індустрії, де людські відносини відіграють визначальну роль, і тому працювати в ній може далеко не кожен. З іншого боку, на жаль, більшість випускників сьогодні не володіють інформацією про реальний попит на фахівців на ринку індустрії сервісу та зміст сервісної професії. Переважає випадковий вибір, що тягне за собою особистісні та соціальні витрати: найчастіше молода людина втрачає час і віру у свої сили [6]. Отже, перший етап – це грамотна професійна орієнтація, яку здійснюють представники вищої школи і спрямована на тих молодих людей, які перебувають у процесі вибору свого життєвого шляху. Тільки таким чином буде сформовано персонал нової якості, який поповнить ряди представників вітчизня-

ної сервісної індустрії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розвитку вітчизняної індустрії гостинності дуже важливим є, щоб абітурієнти звернули увагу саме на сервісний вектор професійних напрямків, про їх реєстр і місце, де існують можливості їх опанування, слід інформувати в першу чергу. Для профорієнтації в галузі соціально-культурного сервісу та туризму необхідно використовувати спеціальні профорієнтаційні технології, тобто сукупність розроблених методів, процесів та матеріалів на допомогу випускнику для ознайомлення з основними постулатами професії в індустрії сервісу та співставлення їх із власними інтересами, здібностями, мотивацією реалізації наступного самовизначення. Психологи виділяють такі функції профорієнтації: а) соціальну – засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, пов'язаних із професійною діяльністю; б) економічну – поліпшення якісного складу майбутніх працівників, підвищення їх професійної активності та кваліфікації; в) психолого-педагогічну – виявлення індивідуальних особливостей кожного кандидата в професію; г) медико-фізіологічну – облік вимог до здоров'я та окремим фізіологічним якостям, необхідним для виконання відповідної ділової професійної діяльності [7].

Те, що дійсно важко піддати сумніву – це досить високий імідж туризму як сфери діяльності [8]. Сама назва професії звучить престижно, вона пов'язана з великим обсягом знань країнознавства. Необхідно знати багато країн і курортів, сотні готелів і особливостей відпочинку, правила провезення багажу і проходження митного контролю, особливості ведення бухгалтерії та багато іншого. Професія має на увазі дуже високий рівень відповідальності, оскільки це робота з людьми,

у яких свої потреби, погляди та думки, свій складний характер. Найголовніше завдання менеджера турагентства, що вимагає психологічних знань та навичок, – виявити приховані бажання клієнта. Далеко не завжди клієнти, які вирішили вирушити в подорож за кордон, мають чітке уявлення про кращу дестинацію. Необхідно правильно оцінити фінансові можливості клієнта без озвучення результатів цієї оцінки. Описуючи переваги того чи іншого туру, важливо доносити до потенційного мандрівника правдиву інформацію, не прикрашаючи деталі поїздки, тому що клієнт може бути розчарований і не зважиться на нову подорож [8]. Представник турфірми, організуючи поїздку, відповідає не лише за якість самої організації, а й за безпеку людей, які йому довірилися. Якщо відпочинком, організованим менеджером, клієнт залишиться незадоволеним, можливі конфлікти, включаючи судові розгляди.

Результати праці у туристичному бізнесі багато в чому залежить від цілого ряду психологічних чинників. Недостатня увага до соціально-психологічних аспектів професійної діяльності менеджерів туристичної діяльності викликає нездорові взаємини в колективі, що знижує продуктивність праці. Низький досвід менеджменту може виражатися в тому, що керівний склад підприємств у сфері туризму не має достатнього досвіду у застосуванні концепції управління людськими ресурсами у сучасних ринкових умовах. Існують і певні проблеми з персоналом на підприємствах туризму: висока плинність, спричинена низьким рівнем оплати; сезонність попиту, коли більшість працівників використовуються на тимчасовій основі, що викликає меншу відповідальність та обмежує можливості реалізації програм навчання. Низька кваліфікація, мала престижність

багатьох видів діяльності у сфері туризму спричиняє складнощі при наборі відповідного персоналу. Низькі можливості для кар'єрного зростання не залучають висококваліфікованих, мотивованих працівників. Для будь-якої туристичної фірми штат професіоналів – це надзвичайно велика цінність, що поступається за своєю значущістю лише клієнтам фірми, тому якісне управління персоналом – це найбільш важлива функція менеджера в такій фірмі [9].

Менеджерів будь-якого рівня оцінюють за двома основними критеріями: результативності (можливості досягти бажаного результату) та ефективності (можливості досягти цього результату з найменшими витратами), що особливо важливо для розвитку малого бізнесу у сфері туризму. Результативність менеджера у туристичній діяльності неможлива без знання психології людини, сервісу, кроскультури, розуміння мотивації та потреб співробітників і, особливо, клієнтів, що приходять у фірму. Без цього неможлива правильна пропозиція туристичного туру, який би відповідав бажанням конкретного клієнта і залишив по собі позитивне враження. Складність процесу психологізації відносин у роботі менеджерів з туризму підтверджує необхідність психологічного забезпечення їхньої професійної діяльності із залученням фахівців для проведення семінарів та тренінгів як з менеджерами, так і з персоналом туристичних фірм. У процесі ділових та рольових ігор вони отримують необхідні вміння та навички для успішної та ефективної роботи у сфері туристичного бізнесу, сервісу з надання послуг туристам. Для становлення професіонала у сфері туризму необхідна програма (технологія) психологічного забезпечення, яка повинна починатися вже з процесу підготовки менеджерів з туризму та

розглядатися як один із найважливіших напрямів у підвищенні якості освіти студентів та в організації навчально-виховної роботи [10].

Психологічне забезпечення підготовки менеджерів з туризму має надавати безперервний процес психологічного моніторингу з проведенням організаційно-психологічних заходів та створенням сприятливого освітнього середовища, що сприяє професійному розвитку студентів, а також з виявленням факторів, що впливають на процес формування професійно важливих якостей. Основні завдання психологічного забезпечення підготовки студентів від перших до випускних курсів – це супровід професійної підготовки, соціалізація та професійне становлення, повноцінний особистісний та інтелектуальний розвиток на кожному віковому етапі; формування здатності до самовиховання та саморозвитку; забезпечення індивідуального підходу з урахуванням психолого-педагогічного вивчення. Програма психологічного забезпечення підготовки менеджерів з туризму складається з трьох ступенів (частин): дослідницької, організаційно-методичної та практичної (впроваджувальної).

Дослідницьку частину можна подати у вигляді модуля, що складається з трьох блоків: кваліфікаційно-маркетингового - дослідження та оцінка професійно важливих якостей менеджера з туризму та кваліфікаційних вимог ринку праці; діагностичного – розробка психодіагностичного алгоритму, що дозволяє з досить високою точністю і достовірністю оцінювати динаміку зміни професійно важливих якостей; навчально-розвивального – впровадження та реалізація програми психологічного забезпечення в освітній процес. Організаційно-методична частина поєднується з навчально-виховним процесом, об'єднуючи і доповнюючи

його, і є введенням у навчальний процес окремих складових частин програми з детальним опрацюванням та стикуванням з навчальними планами за спеціальністю «Туризм». Практична частина – етапи програми психологічного забезпечення підготовки менеджерів з туризму, впроваджені в освітній процес. Технологію психологічного забезпечення підготовки студентів спеціальності 242 «Туризм» можна подати у вигляді п'яти етапів: підготовчого, відбіркового, навчально-адаптивного, навчально-технологічного, випускного [10]. На підготовчому етапі відповідно до психологічного аналізу професійної діяльності було визначено професійно важливі якості менеджера з туризму, які виступають найважливішими детермінантами професійного навчання; розроблено комп'ютерну програму психологічного тестування, яка дозволяє підібрати спеціальність «Туризм» до індивідуально-психологічних особливостей абітурієнта (розумові здібності, динамічність розумової діяльності, активність у засвоєнні нових знань, умінь та навичок, мотивація, здатність до адаптації та стресостійкості, стилі поведінки в конфліктних ситуаціях) для того, щоб він зміг реалізувати себе і свій потенціал у майбутній трудовій діяльності та отримувати професійне задоволення. До курсу «Основи туризмознавства» для абітурієнтів було додано блок про психологічний зміст цієї спеціальності.

Таким чином, головна мета першого етапу – це надання допомоги у виборі професії, орієнтування вступника на спеціальність, що відповідає його схильностям, можливостям та інтересам, та визначення професійної придатності до даної спеціальності. Основна мета другого відбірного етапу – це професійний відбір на спеціальність. Здібності абітурієнта враховуються за якістю виконання екзаме-

наційних завдань, також до уваги беруться результати психологічного тестування під час проходження співбесіди. Співбесіда проводиться у присутності батьків абітурієнта, його мета – виявлення інтересів, бажань, цінностей та переконань того, хто поступає (з урахуванням освіти школярів). Основними критеріями професійного відбору абітурієнтів на цю спеціальність є мотивація та інтерес [11].

За результатами психодіагностики і співбесіди для навчання відбираються абітурієнти з хорошими і високими розумовими показниками, динамічним мисленням, здатні до засвоєння знань, набуття нових навичок і умінь, а також організаторські і комунікативні здібності, що мають бажання спілкуватися з іншими людьми, що виявляють ініціативу до розширення кругозору та знайомств. Але ще не всі з них вміють відстоювати свою думку, і їх схильності не відрізняються досить високою стійкістю, однак ці недоліки будуть психологічно компенсовані під час навчання. Крім того, результати психологічного тестування є підставою для психологічного супроводу на весь період навчання з індивідуальним підходом до особистості та підбором конкретних заходів для психологічного забезпечення підготовки студентів: індивідуальних та групових співбесід з аналізом конкретних ситуацій, дискусій, соціально-психологічних тренінгів.

Третій етап-навчально-адаптивний. Це поступове входження у навчально-професійну діяльність. Студенти лише починають усвідомлювати себе у новій ролі, у групах зароджуються та складаються нові міжособистісні стосунки: студент та викладач, студент та група, де йде процес самоствердження. У навчальний процес включається комунікативний тренінг. Цілі даного тренінгу – формування групової згуртованості за допомогою практичних

вправ і надання допомоги у процесах самопізнання, а також перегляд розподілу позицій та ролей у групі. Практика тренінгу має у своєму розпорядженні численні факти його успішного застосування у професійній підготовці майбутніх менеджерів з туризму. Тренінг, не заперечуючи великий психолого-педагогічний досвід професійної підготовки, включає багато апробованих методів, активізує і розширює отримані результати, чим підвищує ймовірність їх перенесення на практику. На цьому етапі акцент робиться на адаптацію до обраної спеціальності за допомогою правильного вибору професії [10-11].

Ставши студентом, абітурієнт усвідомлює себе у новій ролі, і протягом першого курсу він отримує перші знання з загальноосвітньої програми. Саме в цей період психологічне забезпечення спрямоване на формування групової згуртованості та розвиток навичок міжособистісної взаємодії, комунікативної культури. Крім того, для студентів розроблено та впроваджено факультатив, розрахований на весь навчальний рік, де розглядаються дані проблеми. Мета третього етапу – формування комунікабельності та соціальної адаптації, індивідуальне консультування студентів та їх батьків щодо підвищення мотивації до навчання та розвитку пізнавальних здібностей. В індивідуальній та корекційній роботі важливим є поєднання навчальної та виховної діяльності: проведення тематичних вечорів, екскурсій, походів спільно з педагогами-організаторами та кураторами груп. На четвертому етапі, навчально-технологічному, психологічне забезпечення складається з трьох частин: теоретичної, тренінгової та консультативної. Воно спрямоване на засвоєння та закріплення професійних, соціально-комунікативних навичок, кмітливості, гнучкості мислення, а також на психологічний супровід навчально-технологічної

практики. Теоретичну частину складають курси, включені до навчального процесу: «Психологія туризму та конфліктологія» та «Технології управління персоналом та рекрутингу». Для майбутніх менеджерів з туризму важливі розуміння кроскультурних особливостей ділового спілкування та взаємодії, знання з самоменеджменту та практичні семінари з психології сервісу. Тренінги «Комунікація та співробітництво в цифровому середовищі», «Міжнародний туризм та між етичні комунікації», «Соціокультурний сервіс» допомагають студентам розібратися у структурі власних пізнавальних процесів, побачити себе з позиції клієнта, розглянути поведінку людей соціумі. Тренінг «Розвиток творчого мислення» розвиває інтелектуальні здібності, що забезпечують формування та реалізацію ефективних стратегій у професійній діяльності фахівців управлінського типу [11].

П'ятий етап – випускний. На ньому відбувається становлення випускника як професіонала і як соціально-адаптованої особистості. Для студентів цьому етапі технологія психологічного супроводу спрямована на проблеми адаптації в організації, освоєння нової виробничої ролі, технології успіху. З цією метою було розроблено курс «Технологія кар'єри» з практичними заняттями з самомаркетингу та самопрезентації для ситуацій прийняття на роботу або ведення ділових переговорів з роботодавцями та клієнтами; тренінг асертивної поведінки, де на рівні конкретних дій стоїть завдання професійної самоідентифікації студентів та надання допомоги у розкритті їх внутрішнього світу, емоційної сфери та надання їм можливість продовжувати розвивати у себе професійно-важливі якості менеджера з туризму. Випускникам даються рекомендації щодо адаптації до свого майбутнього робочого місця в рамках пе-

реддипломної практики, також продовжуються індивідуальні консультації для тих, хто приходить до освітньої установи за консультаціями з виробничих та психологічних питань.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, програма психологічного забезпечення підготовки студентів на кожному з визначених етапів вирішує завдання соціальної, професійної та психологічної адаптації як до умов навчання, так і до сучасних реальних життєвих та професійних обставин. Програма психологічного забезпечення підготовки студентів від першого курсу до випускного допомагає їм, по-перше, найповніше розкрити свої професійні та психологічні можливості; по-друге, вона є гарною платформою для надання їм психологічної підтримки як на індивідуальному, так і на груповому рівні розвитку та становлення людської особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report. Retrieved from. URL: <https://www.weforum.org/reports> (дата звернення 02.05.2022)
2. *Bosma R.* Real-world lessons from the hospitality expert. *Research in Hospitality Management*, 2016. V. 6. Issue 2. P. 171–176.
3. *Берн Е.* Лідер та група. Про структуру та динаміку організацій та груп. К. 2016. 400 с.
4. *Фрейд З.* Психологія мас та аналіз людського «Я». СПб.: Абетка, 2015, 192 с.
5. *Фромм Е.* Людина собі. Neoclassic. 2016. 320 с.
6. *Копець Г. Р., Кулиняк І. Я.* Сучасні напрями розвитку підприємств у сфері туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управ-

ління». 2020. Вип. 4. № 2. С. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi.2020.02.037>

7. Vorobieva M.V., Churilova I.G., Sokolova E.Y. Forming Students' Tourist University Professional Motivation. *World Applied Sciences Journal (Management, Economics, Technology and Tourism)*. 2019. P. 89-90.

8. Tuchrov A. Professionalisation and life-long education system divergence. *Освіта на протязі життя: неперервна освіта в інтересах стійкого розвитку*. 2017. В. 5. С. 252–254.

9. Casey D., Sieber S. Employees, sustainability and motivation: Increasing employee engagement by addressing sustainability and corporate social responsibility. *Research in Hospitality Management*, 2016. V. 6. Issue 1. P. 69–76.

10. Федулін А.А., Ананьєва Т.М. Удосконалення підготовки кадрів вищої професійної освіти для сфери сервісу з урахуванням потреб ринку праці (колективна монографія). К., 2019. 188 с.

11. Ількевич С.В., Стрёмберг П., Сахарчук О.С. Погляд на освіту у сфері туризму через призму парадигми сталого туризму (підведення концептуальних підсумків міжнародного науково-практичного семінару «Освіта у сфері розвитку сталого туризму». *Вісник Асоціації вузів туризму та сервісу*. Т. 10. 2020. Вип. 4. С. 15-27

REFERENCES

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report. Retrieved from. URL: <https://www.weforum.org/reports>

2. Bosma R. Real-world lessons from the hospitality expert. *Research in Hospitality Management*, 2016. V. 6. Issue 2. P. 171–176.

3. Bern E. Lider ta hrupa. Pro strukturu ta dynamiku orhanizatsii ta hrup. [The leader and the group. About the structure

and dynamics of organizations and groups] K. 2016. 400 s.

4. Freid Z. Psykholohiia mas ta analiz liudskoho «Ya». [Mass psychology and analysis of the human «I»] SPb.: Abetka, 2015, 192 s.

5. Fromm E. Liudyna sobi. [Man himself] Neoclassic. 2016. 320 s.

6. Kopets H. R., Kulyniak I. Ya. Suchasni napriamy rozvytku pidpriemstv u sferi turyzmu v Ukraini. [Modern trends in the development of enterprises in the field of tourism in Ukraine] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriiia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia». 2020. Vyp. 4. № 2. S. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi.2020.02.037>

7. Vorobieva M.V., Churilova I.G., Sokolova E.Y. Forming Students' Tourist University Professional Motivation. *World Applied Sciences Journal (Management, Economics, Technology and Tourism)*. 2019. P. 89-90.

8. Tuchrov A. Professionalisation and life-long education system divergence. *Освіта на протязі життя: неперервна освіта в інтересах стійкого розвитку*. 2017. В. 5. С. 252–254.

9. Casey D., Sieber S. Employees, sustainability and motivation: Increasing employee engagement by addressing sustainability and corporate social responsibility. *Research in Hospitality Management*, 2016. V. 6. Issue 1. P. 69–76.

10. Fedulin A .A., Ananieva T.M. Udoskonalennia pidhotovky kadriv vyshchoi profesiinoi osvity dlia sfery servisu z urakhuvanniam potreb rynku pratsi [Improvement of training of personnel of higher professional education for the service sector, taking into account the needs of the labor market] (kolektyvna monohrafiia). K., 2019. 188 s.

11. Ilkevych S.V., Stromberh P., Sakharchuk O.S. Pohliad na osvitu u sferi

turyzmu cherez pryzmu paradyhmy staloho turyzmu [A look at education in the field of tourism through the prism of the paradigm of sustainable tourism](pidvedennia kontseptualnykh pidsumkiv mizhnarodnoho

naukovo-praktychnoho seminaru «Osvita u sferi rozvytku staloho turyzmu». Visnyk Asotsiatsii vuziv turyzmu ta servisu. T. 10. 2020. Vyp. 4. S. 15-27.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TRAINING MANAGERS IN THE SPHERE SERVICES: TOURIST AND HOTEL BUSINESS

Viktoriiia Khudaverdiyeva

Abstract. *The article presents previously undiscussed approaches to creating a career guidance program for high school students. Qualitative training of personnel for all categories of enterprises in the service sector begins with the process of attracting to this area precisely those people who have the ability to work in this industry, where human relations play a decisive role. The relevance of the implementation of a comprehensive multi-stage project aimed at future specialists in the service sector is dictated by the high level of responsibility in this area, the need for a preventive decision on admission to a specialty, clarification of some of the nuances and features of the service profession, which will give young people the opportunity to compare their abilities with certain requirements. The results of work in the tourism business largely depend on a number of psychological factors. Insufficient attention to the socio-psychological aspects of the professional activities of managers of tourism activities causes unhealthy relationships in the team, which reduces labor productivity. The psychological support for the training of tourism managers should be a continuous process of psychological monitoring with organizational and psychological measures and the creation of a favorable educational environment conducive to the professional development of students, as well as identifying factors that affect the process of forming professionally important qualities.*

Keywords: *service sector, human capital, professional orientation, psychological qualities of a service worker, complex of professional behavior.*

Відомості про авторів:

Вікторія Худавердієва, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна
e-mail: viki75807@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

Information about authors:

Viktoriiia Khudaverdiyeva, Candidate of economic sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Tourism, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: viki75807@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.944:37.091.12

DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).10

THE RELATIONSHIP OF THE SELF-IMAGE WITH PSYCHOSOMATIC DISORDERS IN TERMS OF VARIOUS PSYCHOLOGICAL THEORIES

Viktoriia Overchuk, Silviia Dimitriu

Annotation. Health today determines the specifics and situation of modern society, which is determined by the impact of socio-economic, environmental, geopolitical, and demographic crises and the state of mental and nervous tension, and prolonged stress, increasing the level of specific diseases. Health is increasingly recognized not only as the highest value but also as a social problem.

In the early nineteenth century, the term «psychosomatics» appeared in Anglo-American medicine, which was proposed in 1818 by J. Heinroth, who explained somatic diseases with psychogenic aetiology. Thus, for example, he considered the causes of tuberculosis, epilepsy and cancer because of anger, shame and sexual suffering. It took a hundred years for this term to be used by doctors.

In the modern world, the definition of the term «psychosomatics» should be given based on the meaning of its constituent words (Greek *psyche* - soul, *soma* - body). These are primarily functional disorders of internal organs or systems of the human body, the formation and course of which are associated with the peculiarities of the mental response of the personality, or those that develop because of stress, mental trauma and other psychological factors.

Over time, several psychosomatic theories have emerged in response to the needs of medical practice. Consequently, there is a dualistic consideration of bodily phenomena: on the one hand, they must be objectified in medical terminology, and on the other hand, medicine is unable to explain a significant part of them.

Keywords: «self-concept», «bodily self», psychosomatic disease, «body image» and «self-image».

The state of study problem. The development of psychosomatics as a scientific approach has a connection with several psychodynamic concepts: conversion mechanisms, which was considered by Freud; places of least resistance, according to Adler; personality profiles, F. Dunbar; specific conflicts of F. Alexander; experiences of loss of the object of M. Engel; alexithymia of N. Sifneoz. The psycho-emotional component in the development of somatic diseases is the subject of research by many domestic and foreign scientists. For example,

the influence of emotions on physiological processes was studied by I. Pavlov, the body's response in extreme conditions was considered by W. Cannon, G. Sellier introduced the concept and thoroughly described the general adaptation syndrome, B. Locke studied psychoneuroimmunology. The holistic approach is presented in the theoretical concepts of G. Bateson, R. Maturan, sociopsychosomatic models of V. Shafer, and G. Delius. The analysis of scientific works on psychosomatics allowed distinguishing two main approaches: general

in which attention is mainly paid to the study of psychological factors that have an impact on all psychosomatic disorders without exception; specific, in which each disease corresponds to its type of psychological characteristics, its own set of emotional manifestations, personality traits.

Also noteworthy is the contribution to the study of psychosomatic disorders of modern Ukrainian scientists O. Haustova, D. Kharchenko, K. Pronoz, L. Peretiatko, M. Teslenko, I. Hrytsiuk, I. Savenkova, A. Shevchuk, T. Yeremenko, T. Khomulenko and others.

However, the influence of self-image on the development of psychosomatic disorders still needs to be studied.

Presentation of the main material. The body is the centre of personality functioning, so the desires, impulses, and aspirations of a person often have somatic sources. Deviations in personality development often have psychosomatic causes. The body image can simultaneously exist as an ideal image, perception of one's appearance, reflected perception from other people, perception of one's health, physical abilities and age limitations. James U. is considered the founder of the doctrine of «bodily self» in the structure of the psyche. In somatic pathology, the body becomes its object of consciousness. Many scholars believe that corporeality metaphorically expresses the psychological problems of the individual. According to several well-known psychologists, such as R. Burns, S. Cohn, A. Nalchadjian and others, the attitude to one's own body shapes the attitude of a person toward his self. In psychology, there are different approaches to determining the place and role of the bodily self in the structure of the personality, from its almost complete exclusion from the structure of self-consciousness to the consideration of the «bodily self» as one of the leading factors in the organization of the psyche. There are also assumptions that the

development of the «bodily self» does not stop at an early age, it is corrected, supplemented and transformed throughout a person's life. The «bodily self» is the experience of the body as the embodiment of the Self, the core of identity. Ego-identity is the result of the synthesizing function of the ego, the system of conscious and unconscious ideas of a person about his self and relationships with others. For some authors, identity is one of the properties of the self-concept, for others – the self-concept is a conscious part of identity [1, c.234].

A significant contribution to the study of the self-concept belongs to R. Burns, who plays an important role in the formation of the self-concept of the body image. In his opinion, body image contains primarily an assessment of one's physical self. Thus, the imaginary idea of our appearance is not reduced to a mirror image and a greater or lesser extent corresponds to the real structure of our body. Being a psychological formation, body image includes our perception of ourselves in physiological and social terms. R. Burns identifies four factors that influence the structure of body image [2, c.23]:

- 1) Real subjective external perception of the body in terms of functional features in general.
- 2) Internalized psychological factors arising from emotional experiences and various life situations.
- 3) Sociological factors: reactions of others to the individual and his interpretation of these reactions.
- 4) An ideal body image that summarizes an individual's attitude to his or her body, resulting from specific observations, comparisons and identification with the bodily qualities of other people [3, c. 98].

The image-Self is influenced by the subject's attitude to his body, the image of the bodily Self.

Let us consider what is meant by the image of the bodily self. Thus, E.T.Sokolova identifies four main directions of the study of the image

of the bodily self:

1) The study of the boundaries of the body-self: within the framework of these studies, the interrelationships of the certainty of the boundaries of the body image and the peculiarities of the localization of psychosomatic symptoms; the certainty of the boundaries of the body with the peculiarities of the internalized system of relations with socially defined objects were studied.

2) The study of such body characteristics as «appearance», these studies is divided into two approaches:

- According to S. Fisher, the body is considered a carrier of personal, and social meanings, and values, that is, the emotional attitude to one's appearance is considered;
- R. Shons relies on the cognitive component, the understanding of «How accurately does the subject perceive his body?» and considers the body as an object with a certain shape and size.

3) The study of body image and its relationship with the self-concept in the framework of psychoanalytic theory. That is the consideration of the body and its functions as carriers of a certain symbolic meaning [4, c.189].

4) Research of body image from the point of view of neuropsychology: analysis of the activity of certain neural systems that form the body image, to understand the concepts of «body image» and «body schema» as independent phenomena. After all, the «body schema» is a stable awareness of a person's body, and the «body image» is defined as a situational mental representation of one's own body and is considered because of mental reflection [5, c. 79].

In our opinion, it is worth noting the understanding of the image of «self» in clinical neuropsychology. Thus, I.M. Tonkonohyi, A. Puante understand the «self-image» as

a virtual model of «self», which represents the subject and its relations in the physical and social world. The image of the body is concentrated in the allocentric and egocentric space of the physical world, and the social model performs a regulatory function of self-attribution in the social world [6, c.345-346].

In addition, scientists agree with Jaspers that the «image of the self» contains such formal features as:

1) Sense of activity - awareness of oneself as an active being;

2) Awareness of one's unity: «I am aware that I am one»;

3) Awareness of one's own identity in time;

4) The realization that «I» is different from the rest of the world, from everything that is not «I» [7, c.342].

It is important to note that Puante, I. M. Tonkonohyi point to the close connection of the «social model of the self» with the body image, which modern authors often include in the model of the «self» [6, c. 356].

Recent studies of the relationship between body image in terms of its boundaries and personality characteristics of a person, prove that the lower the degree of certainty of the boundaries of the body image, the weaker the autonomy, and the high level of protection and uncertainty in social contacts; and vice versa - the stronger the boundaries, the stronger the autonomy and the personality is better adapted to society [7, c.343]. Even S. Freud emphasized the close connection of the «self-image» with bodily experiences, pointed out the importance of social interaction between people and argued that all psychological acts originate from the biological nature of the body [8, c. 45-46]. Freud put forward the idea of conversion. Conversion is a shift of mental conflict and an attempt to resolve it through the body, which in turn reacts with various somatic symptoms. Freud Z. put forward the following concept that mental conflict acts in an organic costume and mental disorders

are played out on this stage. Gredok Georg had a slightly different opinion, he believed that not only hysterics can make themselves sick in the pursuit of their own goals; every person has this ability and can do it to the extent that we cannot even imagine. Freud appreciated and accepted Gredok's position and began to consider the disease in terms of personality behaviour [9, с.23-24]. Ammon G. proved that the Self is in close connection with somatic as it manifests itself bodily. The author takes into account the doctrine of Freud that the body, and above all its surface, is a place from which both external and internal sensations can come.

«Self» is first corporeal and at the same time a projection of the surface. «Self» can be considered as a mental projection of the body's surface, because it is the surface of the mental apparatus. Schylder expresses the diametric opposite of Freud's Z. regarding instinctive-psychological explanations of life processes. He believes that the instinct of the «self» is the desire for contact with the object (which brings pleasure), in contrast to Freud, who believes that the main instinct is the instinct of death, avoidance of contact and relief of tension. Ammon G. highlights the contribution of Max Schur, who, based on intensive research on the psychodynamics of skin diseases, put forward a general psychosomatic concept that puts psychosomatic diseases in the context of development. Schur spoke of resomatization as a step backwards where the soul and body reacted as one. Resomatization is possible with weakness or basic disturbance of the Self.

Modern views on psychosomatic diseases are based on Alexander's theory of emotional specificity, nonspecific theory and the theory of cortical-visceral connections, which is based on the research of I.P.Pavlov. Any psychosomatic disease corresponds to an unconscious inner personal conflict that causes anxiety, and autonomic dysfunction. The «self-image» of a person, as well as other components of the «self-

concept», has several structural components: «real self», «ideal self», and «mirror self» («self» through the eyes of others). The importance of these components varies depending on the context, and the life experience of the person under the influence of the situation. The study of self-consciousness has been particularly intense in recent decades. «Self-concept» is one of the most important personal formations, and its violation is an important factor in the development of psychosomatic disorders.

Conclusions. After analysing the theories and works of leading scientists who studied the self-image and self-concept, we decided in our further research of the self-image in people with psychosomatic disorders to adhere to the analytical theory and consider somatic illness as a specific form of disorders of the basic functions of the self. After all, the integrity of one's self-image forms the content of life and makes human behaviour individual; the self-concept is the centre of self-control and self-regulation of the inner world of the individual. We will consider the self-image in combination with such components as self-attitude, self-respect, self-esteem, and clarity of the self-concept; we will take into account the expression of the main functions of the personality (aggression, anxiety, internal and external separation and narcissism). We will also monitor the correlation of these indicators with the dermatological index of quality of life and the type of protective mechanisms.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бройтигам В. Психосоматическая медицина / Бройтигам В., Кристиан П., Рад М.; пер с англ. М.: ГЭОТАР Медицина, 1999. 373 с.
2. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. М.: Прогресс, 1986. 422 с
3. Дубінка М. М. (2022). «Я-концепція» як фактор професійного самовизначення особистості з позицій Р.

Бернаса. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, (205), 94-100. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-94-100>

4. Хириш М. Это мое тело... и я могу делать с ним что хочу. *Психоаналитический взгляд на диссоциацию и инсценировки тела*. Библиотека психоанализа. 2016. С. 381.

5. Подофеї С. О. «Я-концепція» людини як потенціал становлення її суб'єктності. *Молодий вчений*. № 10.2 (50.2). Жовтень. 2017. С.м79–86

6. Тонконогий И. Клиническая нейропсихология. СПб.: Питер, 2007. 528 с

7. Язвінська Е.С. Тілесний образ «Я» як об'єкт психологічного дослідження. *Збірник наукових праць психологічних наук*. Т. 2. Вип 10(91) 2013. С.342-346.

8. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции З. Фрейда; пер.с нем. Г. В.Баришниковой; под.ред.Е. Е.Соколовой, Т. В.Родионовой. М.:Азбука-Аттикус. 2011. 480 с.

9. Дідковська Л. І. Психосоматика: основи психодіагностики та психотерапії. Львів, 2010. 264 с.

REFERENCES

1. Broityham V. Psykhosomatycheskaia medytyna / Broityham V., Krystyan P., Rad M.; per s anhl. M.: НЭОТАР Медытсина,

1999. 373 s.

2. Berns R. Razvytye Ya-kontseptsyy u vospytanye. M.: Prohress, 1986. 422 s

3. Dubinka M. M. (2022). «Ja-kontseptsii» yak faktor profesiinoho samovyznachennia osobystosti z pozytsii R. Bernsa. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, (205), 94-100. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-94-100>

4. Khyrsh M. Etomotel... yuamohudelat s nym chto khochu. *Psykhoanalytycheskyi vzhliad na dyssotsyatsiyu y untsenyrovky tela*. Byblyoteka psykhoanaliza. 2016. S.381

5. Podofiei S. O. Ya-kontseptsii liudyny yak potentsial stanovlennia yii subiektnosti. *Molodyi vchenyi*. № 10.2 (50.2). Zhovten. 2017. S.79–86

6. Tonkonohyi Y. Klyncheskaia neiropsykhohohyia. SPb.: Pyter, 2007. 528 s

7. Yazvinska E.S. Tylesnyi obraz Ya yak obiekt psykhohohichnoho doslidzhennia. *Zbirnyk naukovykh prats. psykhohohichni nauky*. Т. 2. Vyp 10(91) 2013. S.342-346.

8. Freid Z. Vvedenye v psykhoanalyz: Lektsyy/ Z.Freid; per.s nem. H.V.Baryshnykovoi; pod.red.E.E.Sokolovoi, T.V.Rodyonovoi. M.:Azбука-Attykus. 2011. 480 s.

9. Didkovska L.I. Psykhosomatyka: osnovy psykhodiahnostyky ta psykhoterapii. Lviv, 2010. 264 s.

ЗВ'ЯЗОК ОБРАЗУ «Я» ІЗ ПСИХОСОМАТИЧНИМИ РОЗЛАДАМИ З ТОЧКИ ЗОРУ РІЗНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ

Вікторія Оверчук, Сільвія Дімітріу

Анотація. Здоров'я на сьогоднішній день визначає специфіку та становище сучасного суспільства, яке визначається впливом соціально-економічних, екологічних, геополітичних, демографічних криз та станом психічно-нервової напруги, тривалого стресу, внаслідок чого зростає рівень специфічних захворювань. Здоров'я дедалі більше усвідомлюється не тільки, найвища цінність, але й як соціальна проблема.

На початку ХІХ століття в англо-американській медицині з'явився термін «психосоматика», який запропонував у 1818 році J. Heiprath, який пояснював соматичні захворювання з психогенною етіологією. Так, наприклад, причинами виникнення туберкульозу, епілепсії

та раку він розглядав як результат переживання почуття злості, сорому та сексуальних страждань. Сто років було потрібно для того, щоби цей термін увійшов у вжиток лікарів.

У сучасному світі визначення терміну «психосоматика» слід надати виходячи зі значення складаючі його слів (грец. *psyche* – душа, *soma* – тіло) – це насамперед функціональні розлади внутрішніх органів або систем організму людини, формування та протікання яких пов'язані з особливостями психічного реагування особистості людини, або такі, що розвиваються внаслідок впливу стресу, психічної травми та інших психологічних чинників.

З часом сформувалася низка психосоматичних теорій, які виникли у відповідь на потреби медичної практики. В наслідок цього відбувається дуалістичний розгляд тілесних феноменів: з одного боку, вони мають бути об'єктовими у медичній термінології, а з іншого боку медицина не здатна пояснити значну їх частину.

Ключові слова: «Я-концепція», «тілесне Я», психосоматична хвороба, «образ тіла» та «Я-образ».

Відомості про авторів:

Вікторія Анатоліївна Оверчук, доктор економічних наук, кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

e-mail: vik.over030506@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

магістранка 2-го курсу спеціальності 053 Психологія, кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

e-mail: dimitriu.s@donnu.edu.ua

Information about authors:

Vikoriia Overchuk, Doctor of economics, candidate of psychological sciences, Professor, Head of Psychology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Silviia Dimitriu, 2nd year master's student, specialty 053 Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ольга Ткаченко

Анотація. Інклюзивне навчання сьогодні стає одним із пріоритетних напрямів української освітньої політики. На етапі її модернізації значно підвищився інтерес до інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітнє середовище. Сучасна система освіти повноцінно приймає лише тих, хто відповідає її певним вимогам, тобто, дітей зі стандартними можливостями, здатними навчатися за загальною для всіх програмою та досягати й демонструвати високі результати своєї успішності. Інклюзивна освіта дозволяє дітям з особливими освітніми потребами навчатися у звичайній школі чи дитячому садку. У спеціалізованих інтернатах діти не можуть спілкуватися вільно зі своїми однолітками та повноцінно розвиватися. Така форма навчання допомагає адаптувати навчальне середовище для людини з особливими потребами.

Інклюзивне освітнє середовище – це середовище, де всі здобувачі освіти незалежно від своїх освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, вдосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загальної спільноти. Кожна група дітей з особливими освітніми потребами має як загальні, характерні для всіх, обмеження життєдіяльності, так і особливі, притаманні лише їй і кожній дитині окремо. Створення соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти актуалізує іншу важливу проблему – підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів. У даній статті представлені різні аспекти вивчення соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища, охарактеризовано нормативно-правову базу інклюзивної освіти, обґрунтовано структурні складові освітнього середовища, його властивості й принципи побудови, проаналізовано показники психологічної безпеки освітнього середовища, специфіку його організації.

Ключові слова: інклюзивне освітнє середовище, інклюзивна освіта, соціально-психологічні умови інклюзивного освітнього середовища, інклюзивний освітній простір, психологічно безпечне освітнє середовище, безбар'єрний освітній простір.

Постановка проблеми. Активні інтеграційні процеси в сучасній системі освіти суттєво впливають на соціально-психологічний розвиток суспільства і держави в цілому. Інклюзивне навчання сьогодні стає одним із пріоритетних напрямів української освітньої політики. На етапі її модернізації значно підвищився інтерес до інтеграції дітей з особливими освітніми по-

требами в загальноосвітнє середовище.

Упродовж останніх кількох років у державі відбуваються різні процеси, з урахуванням нормативної бази, законодавчих аспектів, аби у всій системі освіти відбувся повноцінний перехід від поодиноких випадків успішної інтеграції до ширшого застосування такого підходу у навчанні та вихованні дітей з особливими освітніми потребами. Зважаючи на це,

питання створення соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища перебуває у полі зору багатьох сучасних науковців, оскільки вимагає наразі нових підходів до його розуміння, а також упровадження його для категорії дітей, котрі потребують спеціального корекційного навчання. Адже забезпечення інтеграції цієї категорії учнів у загальноосвітнє середовища вимагає від держави забезпечення не лише законодавчої бази, котра б чітко регламентувала усі ці аспекти, а й вирішення питання удосконалення соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що питання інклюзивного навчання та технології його впровадження в умовах сьогодення займається низка вчених, зокрема: В. Бондар[4], А. Колупаєва[9], Ю. Найда[10], Т. Сак, М. Семаго та ін., у дослідженнях яких розкриваються загальнотеоретичні проблеми інклюзивної освіти. Такі дослідники як А.Колупаєва[9], М.Сварник, В.Синьова, Н.Софій[10], А.Шевцова та ін. у своїх розвідках приділяють значну увагу питанню соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища, зокрема зазначають потребу у зміні підходів до організації надання освітніх послуг дітям з ООП та необхідності упровадження нових форм освіти, які сприятимуть їх інтеграції у суспільство через створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери освітнього середовища.

Мета статті – охарактеризувати ознаки інклюзивного освітнього середовища, особливості організації його соціально-психологічних умов в умовах закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти повноцінно приймає лише тих, хто відповідає її певним вимогам, тобто, дітей зі стандартними мож-

ливостями, здатними навчатися за загальною для всіх програмою та досягати й демонструвати високі результати своєї успішності. Разом з тим нерідко виходить, що діти з особливими освітніми потребами часто виявляються ізольованими від своїх здорових однолітків та випадають із загального освітнього процесу, оскільки для роботи з такими школярами не завжди у закладі створено відповідний освітній простір або педагоги установ загальної середньої освіти не володіють необхідними знаннями в галузі корекційної та спеціальної педагогіки, навичками роботи з особливими дітьми тощо.

Модель інклюзивного закладу освіти передбачає створення для дітей з особливими освітніми потребами безбар'єрного середовища, його облаштування відповідно до потреб та можливостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а також надання їм необхідної підтримки у процесі спільного навчання із однолітками з нормотиповим розвитком[12, с. 74].

У Концепції інклюзивної освіти ЮНЕСКО представлені ідеї щодо рівності навчальних умов та доступності освітніх закладів різного типу для всіх бажаючих здобути освіту незалежно від їх соціального та культурного стану, етнічної та релігійної приналежності, пізнавальних інтересів та здібностей. Такий підхід сприяє розширенню меж поширення інклюзії.

Інклюзивна освіта дозволяє дітям з особливими освітніми потребами навчатися у звичайній школі чи дитячому садку. У спеціалізованих інтернатах діти не можуть спілкуватися вільно зі своїми однолітками та повноцінно розвиватися. Така форма навчання допомагає адаптувати навчальне середовище для людини з особливими потребами.

Терміном «інклюзія» називають входження, включення до чогось, як частина цілого. У сфері освіти інклюзію розуміють

як процес реагування на різні потреби людей, які беруть участь у навчанні.

Мета інклюзії – вільне середовище навчання, в якому немає перешкод для дітей із особливими освітніми потребами. Тобто, інклюзивна освіта – це формат, який дозволяє кожній людині навчатися в загальноосвітніх установах, незалежно від наявних у неї особливостей [7, с. 49].

При цьому для учнів з особливими потребами створюють комфортні умови:

- перепланування класів та інших приміщень;
- впровадження нових методик у процесі навчання;
- перегляд навчального плану з урахуванням особливостей дітей;
- коригування методик оцінювання.

Інклюзивна освіта має свої переваги, які можна визначити так:

1) інклюзія в освіті стирає межі між системою освіти та системою допомоги дітям з особливими освітніми потребами;

2) допомагає батькам брати безпосередню участь у навчанні дитини;

3) у дітей з'являється можливість соціалізації, розвитку своїх інтересів та талантів;

4) діти можуть навчатися у професійних навчальних закладах та вузах;

5) школярі з особливими освітніми потребами спілкуються, дружать з однолітками у навчальному закладі та за його межами;

6) усі учні інклюзивного класу спокійно приймають відмінності між людьми.

Для учнів з особливими освітніми потребами розробляють індивідуальні плани розвитку, які включають заняття з вузькими фахівцями: психологом, логопедом [13, с. 68].

Так, у 2020 році в Україні вже налічувалося понад 13 тисяч інклюзивних класів, у яких навчалися майже 20 тисяч учнів із особливими освітніми потребами. Устано-

ви дошкільної освіти у 2020-2021 навчальному році відвідували понад 4500 дітей із особливими освітніми потребами. У вузах та професійно-технічних навчальних закладах навчалося понад 1300 студентів із особливими потребами.

Влітку 2021 року Рада безбар'єрності розробила план заходів на найближчі 2 роки для реалізації Національної стратегії створення безбар'єрного простору в Україні. Після втілення цього плану всі інклюзивно-ресурсні центри мають бути забезпечені сучасними методиками, щоб проводити комплексну оцінку дітей раннього віку [12].

Загалом заплановано 250 проєктів, реалізація яких сприятиме подальшому розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Нормативно-правова база з питань інклюзивної освіти регламентується:

- Конвенцією ООН про права дитини, Конституцією України;
- Законами: «Про повну загальну середню освіту»; «Про реабілітацію інвалідів в Україні»; «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»; «Про освіту» № 2145-VII від 05.09.2017 (із змінами); «Про дошкільну освіту» від 20.12.2001 (зі змінами); «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» (№2442-17 від 06.07.2010); «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів»; «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання», а також – кількома десятками Постанов КМУ та Наказами Міністерства освіти й науки.

За роки незалежності в Україні відбулася зміна освітніх моделей. Процес трансформації зумовив зміни законодавчої бази;

активізацію громадського руху, спрямованого на використання інклюзивної освіти; модернізацію управління освітою.

У контексті нашого дослідження є доцільним проаналізувати сутність поняття «інклюзивне середовище в закладі загальної середньої освіти» та охарактеризувати його структуру. Згідно із Законом України «Про освіту» [1], «інклюзивне середовище – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [7].

У науково-педагогічній літературі зустрічаємо наступні дефініції «інклюзивного освітнього середовища», яке пропонують провідні вчені. Так Т. Єжова вважає, що це – «середовище, в якому діти можуть взаємодіяти, спілкуватися і розвиватися відповідно до власних можливостей [13, с. 80].

На думку Г. Задіранової, це – «система різнопланових соціальних контактів і конструктивної співпраці учасників навчально-виховного процесу з динамічним розвитком його компонентів для забезпечення якісної освіти та соціалізації дітей і молоді з обмеженими фізичними потребами [5].

Зі свого боку І. Калініченко освітнє середовище розуміє як своєрідний простір, де всі учасники освітнього процесу, незалежно від своїх освітніх потреб, здатні вчитися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загального співтовариства [8, с. 120].

У структурі інклюзивного середовища науковці вирізняють три складники:

- просторово-предметний (безбар'єрна архітектура закладу освіти; наявність необхідних засобів,

які відповідають потребам дітей);

- змістовно-методичний (варіативність і гнучкість освітньо-виховних методик, форм, методів і засобів навчання, що відображено у змісті індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами, індивідуального навчального плану; застосування адаптації та модифікації);
- комунікативно-організаційний (створення команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами; взаємини між усіма суб'єктами освітнього процесу: батьками, дітьми, педагогами, асистентами вчителів, іншими спеціалістами; готовність педагогів до роботи в інклюзивному класі; сприятливий психологічний клімат у дитячому колективі; управління командною діяльністю фахівців) [10, с. 31].

Науковець І. Калініченко називає наступні ознаки інклюзивного освітнього середовища визначає:

- спланований і організований фізичний простір, у якому б діти мали змогу безпечно переміщатися під час групових та індивідуальних занять;
- наявність сприятливого соціального та емоційного клімату;
- створення умов для спільної діяльності дітей, надання допомоги одне одному [8, с. 122].

Цілковито очевидним є те, що у контексті навчання і виховання дітей з особливими потребами освітнє середовище набуває ще однієї значимої характеристики – воно прагне бути безбар'єрним. У цьому зв'язку цікавою є дослідницька позиція С. Гайдукевич, яка стверджує, що усвідомлення бар'єрів, які виникають на шляху дитини з

особливими потребами, а також їх профілактика й усунення – один із способів вирішення її освітніх проблем [12].

Центральним компонентом освітнього середовища є його соціально-психологічний компонент, а саме система взаємодії між учасниками педагогічного процесу. Найважливішим завданням сучасної освіти є створення адаптивного, психологічно безпечного освітнього середовища, стимулювання всебічного розвитку систем взаємодії педагогів та учнів.

Варто зауважити, що психологія безпеки – це новий напрямок в науці, яка вивчає соціопсихологічні процеси та явища, що виникають у ситуації загроз. Прояви психологічної безпеки особистості виражаються у здатності підтримувати стабільність у навколишньому середовищі з певними параметрами, в тому числі з психо-травматичними ефектами; ступінь стійкості до руйнівних внутрішніх та зовнішніх впливів та досвід їх захисту в певній життєвій ситуації.

Оскільки процеси інтеграції, що відбуваються в сучасній освіті, ще не мають певної стабільності та завершення, можуть мати певні ризики, запобігання яких вирішить створення психологічно безпечного освітнього середовища в умовах інклюзивної освіти.

Створення навчального середовища в умовах інклюзивної освіти, що характеризується вищезазначеними властивостями, оптимально вирішить проблему розвитку соціальної взаємодії між здобувачами освіти з різними фізичними, психічними, когнітивними та соціокультурними характеристиками. Щоб досягти ефективних результатів у створенні психологічно безпечного освітнього середовища в умовах інклюзивної освіти, необхідно враховувати і керувати певними принципами:

- принцип захисту особистості, що передбачає усунення психологіч-

ного насильства у взаємодії, шляхом «розвитку та реалізації його індивідуальних потенціалів»;

- принцип підтримки розвитку освіти, який пропонує керівництво щодо всебічного розвитку особистості (фізична, емоційна, інтелектуальна, соціальна та духовна сфери свідомості);
- принцип допомоги в соціально-психологічній майстерності, заснований на здатності людини вибирати свій життєвий шлях, незалежні рішення проблем, здатність аналізувати ситуацію, вибирати відповідну поведінку, яка не порушує свободи та гідності інших, виключаючи психічне насильство;
- принцип нормалізації, що передбачає рівність прав та можливостей усіх членів суспільства, незалежно від їх психічних та (або) фізичних характеристик;
- принцип активного включення до навчального процесу всіх його учасників передбачає активну взаємодію на гуманістичній основі всіх предметів навчального процесу, створюючи умови для взаєморозуміння та прийняття один одного [12].

Безпечне освітнє середовище в умовах інклюзивної освіти повинно мати певні характеристики, такі як пристосованість, відкритість, мобільність, інклюзивна ергономічність, нормативність (відповідність за віком та індивідуальними потребами), орієнтація на розвиток тощо.

Важливо підкреслити, що наразі існує низка суперечностей, що перешкоджають швидкій імплементації реформ у цьому напрямку, зокрема, це недосконала нормативно-правова база, недостатнє фінансове забезпечення інклюзивних закладів освіти, неготовність педагогічного персоналу до роботи в умовах інклюзії; відсутність у

штаті закладу освіти фахівців зі спеціальної освіти, перенасиченість навчальних програм, які важко адаптувати й модифікувати згідно з потребами дитини з особливими освітніми потребами.

Висновки. Інклюзивне освітнє середовище – це середовище, де всі здобувачі освіти незалежно від своїх освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, вдосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загальної спільноти. Кожна група дітей з особливими освітніми потребами має як загальні, характерні для всіх, обмеження життєдіяльності, так і особливі, притаманні лише їй і кожній дитині окремо. У зв'язку з цим організація освітнього середовища забезпечується на основі компетентнісної оцінки групових та індивідуальних можливостей дітей, адресного моделювання умов, оптимальних саме для них. Важливою необхідністю є підсилення психологічної складової усіх учасників інклюзивного середовища. А ще, необхідність окремих досліджень з вивчення соціально-психологічних умов ефективного інклюзивного середовища, хоча на даний момент в нашій країні вивчено і багато зроблено з організаційної складової інклюзивного середовища. Окрім того, створення соціально-психологічних умов інклюзивного освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти актуалізує іншу важливу проблему – підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів, які вмітимуть ефективно використовувати набуті знання, вміння та навички на практиці, активно розроблятимуть і впроваджуватимуть інноваційні методи роботи в умовах інклюзивного освітнього простору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про освіту: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145–VIII. URL: <https://cutt.ly/KfoyAz6>.
2. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання. Наказ МОН від 01 жовт. 2010 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0912290-10>
3. Про порядок комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах. Наказ МОНУ від 02.04.2015р. за № 1/9-169.
4. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Підна школа*. 2011. № 3. С. 10-14
5. Задіранова Г. В. Розвиток дитини з обмеженнями життєдіяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища. URL: <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=63>.
6. Інклюзивна освіта: основні положення. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»: веб-сайт. URL: http://ussf.kiev.ua/ie_inclusive_education (дата звернення: 17.03.2021).
7. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів : навчально-методичний посібник / Софій Н., Найда Ю., Маланчій В., Семко О. та ін. Київ, 2018. 174 с.
8. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. №9. С. 120-126.
9. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Видавництво «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
10. Нормативне забезпечення інклюзивного навчання / А. Колупаєва, Н. Софій, Ю. Найда, Л. Даниленко. *Директор школи*. 2011. берез.(№ 9). С. 26-32
11. Поліхроніди А. Г. Створення інклюзивного освітнього середовища в сучасних навчальних закладах. *Наука і освіта*. 2016. № 6. С. 82-85
12. Соціальна та освітня інклюзія: іс-

торія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні./ за ред. С.П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці: «Технодрук», 2021. 352 с.

13. Теорія і практика інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / упорядник К. М. Бондар; Вид. 2-ге, доп. Кривий Ріг, 2019. 170 с.

REFERENCES

1. Pro osvitu [About education] : Zakon Ukrainy vid 5 ver. 2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://cutt.ly/KfoYAz6>.

2. Pro zatverdzhennja Konceptiji rozvytku inkljuzyvnogho navchannja [On the approval of the Concept of development of inclusive education]: Nakaz MON vid 01 zhovt. 2010 r. # 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0912290-10>

3. Pro porjadok komplektuvannja inkljuzyvnykh ghrup u doskilnykh navchalnykh zakladakh [About the procedure for staffing inclusive groups in preschool educational institutions]: Nakaz MONU vid 02.04.2015r. za № 1/9-169 // Psykhologh dovkillja. – 2015. trav.(# 5). S. 4.

4. Bondar V. Inkljuzyvne navchannja jak socialjno-pedagoghichnyj fenomen / Vitalij Bondar [Inclusive education as a socio-pedagogical phenomenon] // Ridna shkola. 2011. № 3. S. 10-14

5. Zadiranova Gh. V. Rozvytok dytyny z obmezhenjamy zhyttjedijalnosti v umovakh inkljuzyvnogho osvithnjogho seredovyshha [Development of a child with disabilities in an inclusive educational environment] [Elektronnyj resurs]. URL: <http://koris.com.ua/other/3054/index.html?page=63>.

6. Inkljuzyvna osvita: osnovni polozhennja. Vseukrajinskyj fond «Krok za krokom» [Inclusive education: basic

provisions. All-Ukrainian Foundation «Step by Step»] URL: http://ussf.kiev.ua/ie_inclusive_education (data zvernennja: 17.03.2021).

7. Inkljuzyvne navchannja v zakladakh zagaljnoji serednoji osvity [Inclusive education in institutions of general secondary education]: kerivnyctvo dlja treneriv : navchaljno-metodychnyj posibnyk / Sofij N., Najda Ju., Malanchij V., Semko O. ta in. Kyjiv, 2018. 174 s.

8. Kalinichenko I. O. Osoblyvosti formuvannja inkljuzyvnogho osvithnjogho seredovyshha dlja zabezpechennja vsebichnogho rozvytku dytyny. [Peculiarities of forming an inclusive educational environment to ensure comprehensive development of the child] Aktualjni problemy navchannja ta vykhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy. 2012. №9. S. 120-126.

9. Kolupajeva A. A. Inkljuzyvna osvita: realiji ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects] : monoghrafija. Kyjiv : Vydavnyctvo «Sammit-Knygha», 2009. 272 s.

10. Normatyvne zabezpechennja inkljuzyvnogho navchannja [Normative provision of inclusive education]/ Alla Kolupajeva, Natalija Sofij, Julija Najda, Lidija Danylenko // Dyrektor shkoly. 2011. berez. (№ 9). S. 26-32

11. Polikhronidi A. Gh. Stvorennya inkljuzyvnogho osvithnjogho seredovyshha v suchasnykh navchalnykh zakladakh. [Creating an inclusive educational environment in modern educational institutions] Naukai osvita. 2016. № 6. S. 82-85

12. Socialjna ta osvithnja inkljuzija: istorija, suchasnistj, perspektyvy rozvytku: [Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects] kolektyvna monoghrafija u 2 chastynakh. Chastyna 1. Instytucijni ta osobystisni aspekty vprovadzhennja v Ukraini / za red.

S.P. Myronovoji, L. B. Platash. Chernivci: «Tekhnodruk», 2021. 352 s.
13. Teorija i praktyka inkljuzyvnoji osvity [Theory and practice of inclusive education]: navchaljno-metodychnyj posibnyk / uporjadnyk K. M. Bondar; Vyd. 2-ghe, dop. Kryvyj Righ, 2019. 170 s.

INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Olha Tkachenko

Abstract. *Today, inclusive education is becoming one of the priority areas of Ukrainian educational policy. At the stage of its modernization, interest in the integration of children with special educational needs into the general educational environment has increased significantly. The modern education system fully accepts only those who meet its certain requirements, that is, children with standard capabilities, who are able to study according to the general program for everyone and achieve and demonstrate high results of their academic performance. Inclusive education allows children with special educational needs to study in a regular school or kindergarten. In specialized boarding schools, children cannot communicate freely with their peers and develop fully. This form of education helps to adapt the learning environment for a person with special needs. An inclusive educational environment is an environment where all learners, regardless of their educational needs, are able to learn more effectively, improve their social competence, improve communication skills, and also feel part of the general community. Each group of children with special educational needs has both general, characteristic for all, limitations of life activities, and special, inherent only to it and to each child individually. Creation of socio-psychological conditions of an inclusive educational environment in a general secondary education institution actualizes another important problem - the training of highly qualified teaching staff who will be able to effectively use the acquired knowledge, skills and abilities in practice, actively develop and implement innovative methods of work in the conditions of an inclusive educational space. This article presents various aspects of the study of social and psychological conditions of inclusive educational environment, characterized the regulatory framework of inclusive education, substantiated structural components of the educational environment, its properties and principles of construction, analyzed indicators of psychological safety of the educational environment, specificity of its organization.*

Keywords: *inclusive educational environment, inclusive education, socio-psychological conditions of inclusive educational environment, inclusive educational space, psychologically safe educational environment, barrier educational space.*

Відомості про авторів:

Ткаченко Ольга Тимофіївна, аспірантка кафедри загальної та диференціальної психології, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна, e-mail: tkacenkoolga641@gmail.com

Information about authors:

Olha Tkachenko, Post-graduate student of the Department of General and Differential Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

УЯВЛЕННЯ ПОДРУЖНЬОЇ ПАРИ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ

Євгенія Скворчевська

Анотація. У статті розкрито особливості уявлення подружньої пари про сімейні ролі. Актуальність теми, тому що вибір шлюбного партнера є важливим етапом у житті особистості. Вибір шлюбного партнера залежить від підсвідомих установок, які закладаються з дитинства в батьківській родині та формують уявлення про шлюбного партнера. Родинне підсвідоме визначає вибір майбутнього шлюбного партнера, його особистісні та моральні якості. У шлюбі відбувається трансформація уявлень про сімейні ролі. Рольова структура сім'ї наказує членам сім'ї, що, як, коли й у якій послідовності вони мають робити, вступаючи один з одним у відносини. Невизначеність норм, які регулюють сімейні ролі, ставить перед сім'єю ряд соціально-психологічних проблем, що з проблемою «вибору» кожною сім'єю способу рольового взаємодії та формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки у сім'ї. Задоволеність шлюбом у подружньому житті пов'язана із багатьма факторами: стажем подружнього життя, основним мотивом шлюбу, кількості дітей. Відчуття задоволеності-незадоволеності шлюбом формує ставлення до різних сфер життя. З'ясовано, що існують відмінності у рольових очікуваннях і домаганнях в шлюбі у жінок та чоловіків. У жінок домінує емоційно-психотерапевтична та батьківсько-виховна сфера, а у чоловіків – соціальна активність. Визначено, що у більшості жінок переважає значна задоволеність шлюбом, а у чоловіків – часткова задоволеність шлюбом. Подружні партнери прагнуть до взаєморозуміння. Взаємовідносини один з одним приносять радість та задоволення. Виявлено, що у більшості подружніх пар дружина відповідає за виховання дітей, організацію сімейної субкультури, роль «господини», а чоловік – матеріальне забезпечення сім'ї. За емоційний клімат в сім'ї, сексуальні відносини та організацію розваг відповідають обидва партнери.

Ключові слова: сім'я, сімейні відносини, подружня пара, шлюб, сімейні ролі, рольові очікування, задоволеність шлюбом.

Постановка проблеми. Характер спілкування молоді, предшлюбна поведінка, прояв почуттів і вступ до шлюбу змінювалися протягом ХХ століття. Відповідно до цих поглядів стала іншою шлюбна поведінкова активність. Дана тема цікава й актуальна, тому що вибір шлюбного партнера є важливим етапом у житті особистості. Вибір шлюбного партнера залежить від підсвідомих установок, які закладаються з дитинства в батьків-

ській родині та формують уявлення про шлюбного партнера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження В.А. Вінс, Т.І. Дучимінської, Д.Є. Карпової, Ю.М. Кашпур, Т.М. Кузьменко, Л.І. Магдисяк, М.І. Мушкевич, Є.М. Потапчук, О.А. Столярчук, Р.П. Федоренко засвідчують, що у сучасного подружжя існують проблеми, щодо розподілу сімейних ролей та задоволеністю шлюбом. Також Н.В. Грисенко, К.Ю. Батаєва зазначають,

що задоволеність шлюбом у подружньому житті пов'язана із багатьма факторами: стажем подружнього життя, основним мотивом шлюбу, кількості дітей [2, с.60].

Згідно В.А. Вінс, Ю.М. Кашпур, Т.М. Кузьменко важливе значення в житті сім'ї відіграють міжособистісні взаємини. На якість цих взаємин між чоловіками і жінками у подружніх парах впливають такі індивідуально-психологічні особливості, як тип темпераменту кожного із подружжя [1, с. 45].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень у цій галузі та розробки проблеми сімейних відносин недостатньо вивченими залишаються питання уявлення подружньої пари про сімейні ролі.

Мета статті – вивчити уявлення подружньої пари про сімейні ролі.

Завдання:

1. Вивчити особливості рольових очікувань і домагань в шлюбі.
2. Виявити особливості задоволеності шлюбом.
3. Дослідити особливості розподілу

ролей у сім'ї в шлюбі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні сім'ї стикаються з різними проблемами: недостатність спілкування, непорозуміння партнера, неготовність до появи дітей, невміння розподіляти сімейні обов'язки, що призводить до конфліктів та незадоволеності шлюбом. Сімейні установки та очікування детермінують якість побудови нових стосунків у подружній парі, впливають на особливості розподілу ролей у сім'ї та задоволеність шлюбом.

Методи та організація дослідження уявлення подружньої пари про сімейні ролі.

Дослідження проводилось шляхом опитування подружніх пар. У дослідженні взяли участь 70 пар у віці від 25 до 35 років, з них 70 жінок і 70 чоловіків, загальна кількість 140 досліджуваних.

Вивчення особливостей рольових очікувань і домагань в шлюбі у подружніх пар проводилося за допомогою опитувальника «Рольових очікувань і домагань в шлюбі» (РОД). Результати представлені в таблицях 1 та 2.

Таблиця 1
Особливості рольових очікувань і домагань в шлюбі у жінок

№	Шкала	Рівень					
		Високий		Середній		Низький	
		кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%
1	Інтимно-сексуальна сфера	2	10	10	50	8	40
2	Особистісна ідентифікація	11	55	9	45	-	-
3	Господарсько-побутова сфера	10	50	8	40	2	10
4	Батьківсько-виховна сфера	14	70	5	25	1	5
5	Соціальна активність	7	35	11	55	-	-
6	Емоційно-психотерапевтична сфера	14	70	4	20	-	-
7	Зовнішня привабливість	12	60	8	40	-	-

Як видно із таблиці 1 аналіз рольових очікувань і домагань в шлюбі показав, що серед високих рівнів у більшості жінок переважає шкала «Емоційно-психотерапевтична сфера» та «Батьківсько-виховна сфера» 70%. Отримані результати свідчать про установку на емоційно-терапевтичну функцію шлюбу. Установка на батьківське виховання дозволяє розглядати фактор у якості основної сімейної цінності жінок народження та виховання дітей. Шкала «Зовнішня привабливість» 60%. Для жінок важливим фактором при виборі шлюбного партнера є зовнішня привабливість. Шкала «Особистісна

ідентифікація» 55%. Виявлена наявність спільних інтересів є важливою умовою створення надійних та довготривалих відносин. Шкала «Господарсько-побутова сфера» 50%. Жінки надають значення господарсько-побутовим відносинам у родині.

Серед середніх рівнів у більшості жінок переважає шкала «Соціальна активність» 55%. Отже, жінки приділяють увагу, як родині, так і професійної діяльності. Шкала «Інтимно-сексуальна сфера» 50%. Отримані результати вказують на значущість сексуальних відносин для задоволеності шлюбом

Таблиця 2

Особливості рольових очікувань і домагань в шлюбі у чоловіків

№	Шкала	Рівень					
		Високий		Середній		Низький	
		кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%
1	Інтимно-сексуальна сфера	10	50	4	20	6	30
2	Особистісна ідентифікація	8	40	10	50	2	10
3	Господарсько-побутова сфера	8	40	11	55	1	5
4	Батьківсько-виховна сфера	6	30	13	65	1	5
5	Соціальна активність	16	80	4	20	-	-
6	Емоційно-психотерапевтична сфера	10	50	8	40	2	10
7	Зовнішня привабливість	12	60	5	25	3	15

Як видно із таблиці 2 аналіз рольових очікувань і домагань в шлюбі показав, що серед високих рівнів у більшості чоловіків переважає шкала «Соціальна активність» 80%. Виявлено значущість прояви себе у професійній сфері як професіонала. Шкала «Зовнішня привабливість» 60%. Визначено важливість зовнішньої краси дружини. Шкала «Інтимно-сексуальна сфера» та «Емоційно-психотерапевтична сфера» 50%. Отримані результати вказують на значущість сексуальних стосунків для подружніх відносин.

Серед середніх рівнів у більшості

чоловіків переважає шкала «Батьківсько-виховна сфера» 65%. Отримані результати говорять про значущість ролі батька для чоловіка. Шкала «Господарсько-побутова сфера» 55%. Чоловіки виконують господарські функції, коли у них є на це бажання та вільний час. Шкала «Особистісна ідентифікація» 50%. Чоловіки мають установку на ідентифікацію зі шлюбним партнером.

Таким чином, порівняльний аналіз рольових очікувань і домагань в шлюбі у жінок та чоловіків показав, що у більшості жінок

переважає шкала «Емоційно-психотерапевтична сфера» та «Батьківсько-виховна сфера», а у чоловіків – «Соціальна активність».

Вивчення особливостей задоволеності шлюбом у подружніх пар проводи-

лося за допомогою теста-опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко). Результати представлені в таблиці 3 та 4.

Таблиця 3

Особливості задоволеності шлюбом у жінок

№	Рівень задоволеності шлюбом	Кіл-ть	%
1	Цілковита незадоволеність	9	12,85
2	Значна незадоволеність	9	12,85
3	Швидше незадоволеність, ніж задоволеність	6	8,57
4	Часткова задоволеність	18	25,71
5	Швидше задоволеність, ніж незадоволеність	6	8,57
6	Значна задоволеність	15	21,42
7	Цілковита задоволеність	7	10

Як видно із таблиці 3 проведений аналіз задоволеності шлюбом у жінок показав, що у більшості жінок переважає значна задоволеність шлюбом 34,28%. Прагнення жінок до взаєморозуміння з партнером.

Значна незадоволеність шлюбом виявлена 14,28%. Таким чином, жінки незадоволені партнером, вони соромляться його.

Цілковита задоволеність шлюбом 12,85%. Жінки цілковито задоволені своїм подружнім партнером.

Швидше задоволеність, ніж незадоволе-

ність шлюбом виявлена 11,42%. Отже, взаємовідносини не приносять жінкам позитивні емоції.

Цілковита незадоволеність та швидше незадоволеність, ніж задоволеність шлюбом виявлена 10%. Жінки незадоволені подружніми відносинами з чоловіком.

Часткова задоволеність та виявлена 7,14%. Отримані результати вказують на те, що жінки іноді не розуміють партнера, частково задоволені подружніми стосунками.

Таблиця 4

Особливості задоволеності шлюбом у чоловіків

№	Рівень задоволеності шлюбом	Кіл-ть	%
1	Цілковита незадоволеність	9	12,85
2	Значна незадоволеність	9	12,85
3	Швидше незадоволеність, ніж задоволеність	6	8,57
4	Часткова задоволеність	18	25,71
5	Швидше задоволеність, ніж незадоволеність	6	8,57
6	Значна задоволеність	15	21,42
7	Цілковита задоволеність	7	10

Як видно із таблиці 3 проведений аналіз задоволеності шлюбом у жінок показав, що у більшості чоловіків переважає часткова задоволеність шлюбом 25,71%. Чоловіки з одного боку задоволені поведінкою дружини, а з іншого – ні.

Значна задоволеність шлюбом 21,42%. Виявлено прагнення чоловіків до взаєморозуміння з партнером.

Цілковита незадоволеність та значна незадоволеність шлюбом виявлена 12,85%. Чоловіки незадоволені партнером, не відчувають сексуальну гармонію у відносинах.

Цілковита задоволеність шлюбом 10%. Отримані результати свідчать про задоволеність своїм подружнім партнером.

Швидше задоволеність, ніж незадоволеність шлюбом виявлена 8,57%. Чоловіки

прагнуть змінити характер свого подружнього партнера, оскільки не сприймають його таким, який він є.

Швидше незадоволеність, ніж задоволеність шлюбом виявлена 8,57%. Чоловіки мають бажання змінити щось у подружніх відносинах.

Таким чином, аналіз задоволеності шлюбом у жінок та чоловіків показав, що у більшості жінок переважає значна задоволеність шлюбом, а у чоловіків – часткова задоволеність шлюбом.

Вивчення особливостей розподілу ролей у сім'ї у подружніх пар проводилося за допомогою методики «Розподілу ролей у сім'ї» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська). Результати представлені в таблиці 5.

Таблиця 5
Особливості розподілу ролей у сім'ї у подружніх пар

№	Шкала	Рівень					
		Високий		Середній		Низький	
		кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%
1	Виховання дітей	14	70	5	25	1	5
2	Емоційний клімат в сім'ї	3	15	15	75	2	10
3	Матеріальне забезпечення сім'ї	6	30	4	20	10	50
4	Організація розваг	14	70	19	95	7	35
5	Роль «господаря», «господині»	10	50	6	30	4	20
6	Сексуальний партнер	9	45	10	50	1	5
7	Організація сімейної субкультури	10	50	4	20	6	30

Як видно із таблиці 5 аналіз розподілу ролей у сім'ї у подружніх пар показав, що у більшості подружніх пар серед високого рівня переважає шкала «Виховання дітей» 70%, шкала «Організація сімейної субкультури» 50%, шкала «Роль «господаря», «господині» 50%. Отримані результати свідчать про реалізацію даних подружніх ролей переважно дружиною.

У більшості подружніх пар серед середнього рівня переважає шкала «Емоційний

клімат в сім'ї» 75%, шкала «Сексуальний партнер» 50%, шкала «Організація розваг» 95%. Виявлена реалізація даних подружніх ролей обома подружніми партнерами.

У більшості подружніх пар серед низького рівня переважає шкала «Матеріальне забезпечення сім'ї» 50%. Отримані результати свідчать про реалізацію даної подружньої ролі чоловіком.

Таким чином, у більшості подружніх пар дружина відповідає за виховання дітей, орга-

нізацію сімейної субкультури, роль «господини», а чоловік – матеріальне забезпечення сім'ї. За емоційний клімат в сім'ї, сексуальні відносини та організацію розваг відповідають обидва.

Висновки. Результати дослідження показали наступне:

1. У більшості жінок переважає емоційно-психотерапевтична сфера та батьківсько-виховна сфера, а у чоловіків – соціальна активність.

2. У більшості жінок переважає значна задоволеність шлюбом, а у чоловіків – часткова задоволеність шлюбом.

3. У більшості подружніх пар дружина відповідає за виховання дітей, організацію сімейної субкультури, роль «господини», а чоловік – матеріальне забезпечення сім'ї. За емоційний клімат в сім'ї, сексуальні відносини та організацію розваг відповідають обидва партнери.

Перспективи подальших досліджень: у подальшому плануємо досліджувати особливості уявлення про сімейні ролі у подружніх пар з різним сімейним стажем: один рік, три роки та п'ять років подружнього життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вінс В. А., Кашпур Ю. М., Кузьменко Т. М. Гармонізація міжособистісних взаємин подружніх пар засобами психологічного консультування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 1. С. 42-46. DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.8>

2. Грисенко Н. В., Батаєва К. Ю. Роль різних форм благополуччя у задоволеності шлюбом осіб зрілого віку. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Психологія». 2016. Вип. 22. С. 51-61.

3. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя в реаліза-

ції основних сімейних функцій *Соціальна психологія. Юридична психологія*. 2021. Випуск 21. С.268-274. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.47>

4. Психологія молоді сім'ї [Текст] : монографія. / Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисяк Л. І., Дучимінська Т. І. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 235 с.

5. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

REFERENCES

1. Vins V., Kashpur Ju., Kuzjmenko T. Gharmonizacija mizhosobystisnykh vzajemyn podruzhnykh par zasobamy psykhologhichnogho konsultuvannja. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionaljnogho universytetu*. 2022. Vyp. 1. S. 42-46. DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.8>

2. Ghrysenko N. V., Batajeva K. Ju. [Rolj riznykh form blaghopoluchchja u zadovolenosti shljubom osib zrilogho viku] *Visnyk Dnipropetrovskogho universytetu*. Serija «Psykhologhija». 2016. Vyp. 22. S. 51-61.

3. Potapchuk Je. M., Karpova D. [Je. Modeli povedinky podruzhzhja v realizaciji osnovnykh simejnykh funkcij] *Socialjna psykhologhija. Jurydychna psykhologhija*. 2021. Vypusk 21. S.268-274. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.47>

4. [Psykhologhija molodoji sim'ji [Tekst] : monoghrafija]. / Mushkevych M. I., Fedorenko R. P., Maghdysjuk L. I., Duchyminsjka T. I. Lucjk : Vezha-Druk, 2018. 235 s.

5. Stoljarchuk O. A. [Psykhologhija suchasnoji sim'ji] : navch. posib. Kremenчук: PP Shherbatykh O. V., 2015. 136 s.

PERCEPTIONS OF THE MARRIED COUPLE ABOUT FAMILY ROLES

Yevheniia Skvorchevska

Abstract. *The article reveals the features of the representation of a married couple about family roles. The relevance of the topic, because the choice of a spouse is an important stage in the life of an individual. In marriage, there is a transformation of ideas about family roles. The role structure of the family prescribes to family members what, how, when and in what sequence they should do when entering into relationships with each other. The uncertainty of the norms governing family roles poses a number of socio-psychological problems for the family related to the problem of «choosing» by each family the method of role interaction and the formation of the attitude of family members to different aspects of role behavior in the family. Satisfaction with marriage in married life is associated with many factors: the length of married life, the main motive for marriage, the number of children. The feeling of satisfaction-dissatisfaction with marriage forms the attitude to different spheres of life. It was found that there are differences in the role expectations and claims in marriage for women and men. In women, the emotional-psychotherapeutic and parent-educational sphere dominates, and in men – social activity. It has been determined that the majority of women are dominated by significant satisfaction with marriage, while men have partial satisfaction with marriage. Relationships with each other bring joy and pleasure. It was revealed that in the majority of married couples, the spouse is responsible for raising children, organizing a family subculture, the role of a «mistress», and the husband is responsible for the financial support of the family. Both partners are responsible for the emotional climate in the family, sexual relations and the organization of entertainment.*

Keywords: *family, family relations, married couple, marriage, family roles, role expectations, marriage satisfaction.*

Відомості про авторів:

Скворчевська Євгенія Леонідівна, кандидат психологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
e-mail: eheniaskv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7647-2042>

Information about authors:

Yevheniia Skvorchevska, Candidate of psychology, Associate Professor, Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

УДК 159.964.2

DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).13

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОТЕРАПІЇ ОСОБИСТОСТІ У РОБОТІ ІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЮ ТРАВМОЮ

Ілона Калашник

Анотація. У статті здійснено аналіз проблеми використання психокорекційних методів у психології. Доведено, що мистецтво є відображенням внутрішнього стану автора, це сприяє пізнанню змісту несвідомого. Мистецтво є каталізатором вираження внутрішніх переживань та травматичних почуттів. У статті наголошено, що образотворчий продукт є віддзеркаленням внутрішнього світу автора, а образ має «особистісний зміст», декодування якого можливе самим художником або фахівцем.

У статті увага акцентується на ефективності психоаналітичного використання проєктивних методів які дозволяють об'єктивувати системні характеристики психіки. Наголошено на ролі психологічної травми у житті особистості та її зв'язок із світоглядом особистості.

Застосування творчих методів самовираження особистості сприяє каналізації розкриття травмівних осередків. Встановлено, що метафоричні засоби вираження дозволяють суб'єкту розкривати ті відчуття які є неусвідомлюваними та блокуються психологічними захистами. Встановлено, що формалізований шлях пізнання психіки може породжувати викривлення отриманої інформації. Важливим у психоаналітичному застосуванні творчих методів відповідність діагностичній процедурі та методологічного розуміння фахівцем власної діяльності.

Ключові слова: психокорекційні методи, проєктивні методи, глибинно-психологічне пізнання, системні характеристики психіки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної практики актуальним є віднаходження різних методів пізнання психіки особи. Поняття методів в психотерапії є розпливчатим та окреслюються у вигляді класифікації (динамічний напрям, біхевіоральний, гуманістичний та ін).

Аналіз останніх досліджень. Проблема методів психотерапії розкрито у дослідженнях М.Блейхер [2], Л.Ф. Бурлачук [3], Т. Линдсей [11], Б. Мурштейн [5], Е.Т. Со-

колова [10] Г. Ліндсе [18], Л.Ф. Бурлачук [3], Ю.С. Савенко [5], Л.Г. Терлецька [11], Е.Т. Соколова [10] Т.С. Яценко [13].

Словник довідник з психіатрії дає таке визначення «психотерапії» – «це вид лікування, при якому основним інструментом впливу на психіку хворого є слово лікаря. Психотерапія в широкому сенсі охоплює всю галузь спілкування лікаря і хворого [10]. С. Кратохвіл так окреслює психотерапію – «це цілеспрямована корекція розладів функцій організму пси-

хологічними засобами» [див. 6, с. 33]. За П. Жане психотерапія – «це використання психологічних знань для лікування різних хвороб»... «використання психологічних засобів для відновлення порушеної діяльності організму» [див. 7, с. 43]. П. Шнейдер пише: «психотерапія – це метод лікування психічних і соматичних розладів, викликаних нерозв'язаними інтропсихічними усвідомленими або неусвідомленими конфліктами, які вимагають від пацієнта участі та спільної роботи, бажання і вміння зав'язувати контакт, здатність налагодити психотерапевтичні відносини, які роблять можливим існування психотерапевтичного процесу, в якому основним способом комунікації є мова» [5, с. 21]. У науковій літературі визначають психотерапевтичні методи в яких використовується гіпнотичний вплив, та ті які не передбачають зміну свідомості суб'єкта. Так дана стаття зорієнтована на висвітлення методів які дозволяють здійснювати психотерапію без зміни свідомості суб'єкта.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Використання методів психотерапії особистості у роботі із психологічною травмою у вітчизняній психології досліджено не повною мірою.

Метою статті є розкриття особливостей застосування методів психотерапії у роботі з психологічною травмою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зосередимо увагу на найбільш розповсюджених підходах до корекції особистості. До методів які не використовують гіпнотичний вплив відносять психоаналіз, трансактний аналіз, екзистенційну, біхевіоральну, розмовну терапію та ін. Коротко окреслимо дані підходи. Метод психоаналізу спрямований на переведення несвідомих конфліктів суб'єкта у

свідомі та створення умов для їх повторного переживання з метою аналізу впливу цих переживань на психіку суб'єкта. В основі трансактного аналізу лежить розігрування типових ситуацій, що дозволяють визначити стани «Его». У біхевіоральній терапії позитивний ефект, заснований на феномені згасання реакції. Даний підхід застосовується у поєднанні з когнітивною формою раціональної терапії. Розмовна терапія – спрямована на надання допомоги суб'єкту у вербалізації емоційних переживань для усунення патологічної симптоматики.

Гештальт-терапія в основі якої лежить концепція про те, що особу сприймає зовнішній світ, конструюючи форми (фігури) – гештальти, тобто в образному вигляді. Екзистенційно-гуманістична терапія – суб'єкт потенційно здатен розширювати власну самосвідомість, що веде до подолання екзистенційної тривоги. До методів практичної корекції відносять: психодраму, ігротерапію, арттерапію, музикотерапію, бібліотерапію, танцювальну терапію, проєктивний малюнок, складання історій, сказкотерапія, куклотерапія, а також психогімнастичні методи та поведінкової корекції. Перелічені методи використовуються психологами у ракурсі парадигми в якій вони знаходиться [6, 9]. В основі перелічених вище методів лежать різні концепції щодо розуміння психіки особистості, різні прийоми які дозволяють об'єктивувати внутрішній світ особистості. Єдиним для вищезгаданих підходів є спрямованість на вирішення внутрішніх проблем особи.

Пошук методів які дозволили б здійснювати психотерапію несвідомі тенденції психіки, а з тим і здійснювати психокогнітивний вплив. У психоаналітичній літературі наголошується, що несвідомому притаманна активність до прояву у свідомості в символічному вигляді (малювання,

ліплення тощо). Такі прояви реалізуються у продуктах творчості, що передбачає спонтанність поведінки суб'єкта. У науковій літературі [2, 5, 7, 10, 12, 13] стверджується, що використання у процесі роботи психолога мало структурованого стимульного матеріалу актуалізує проєкції та дозволяє пізнавати фіксовані переживання суб'єкта. Тому умовою будь-якого проєктивного дослідження є невизначеність тестової ситуації, що нівелює тиск реальності та спонукає суб'єкта до актуалізації спонтанної поведінки. Пізнання внутрішнього світу особи передбачає виключення досліджень, умовою яких є виявлення загальних закономірностей та співставлення із «середньою особою», як у стандартизованих тестових методиках. Проєктивні методики дозволяють дослідити об'єктні відношення, адже суб'єкт перебуває у невизначеній ситуації та отримує свободу вибору.

Близькими до проєктивних методик є методи візуалізації. У психотерапевтичній енциклопедії [9] представлено опис методик візуалізації які спрямовані на відтворення і управління зоровими образами у внутрішньому, суб'єктивному просторі особи. Можливості застосування методик візуалізації визначаються теоретичною концепцією, в рамках якої розроблений основний психотерапевтичний метод. Образи візуалізації в психоаналітичній психотерапії розглядаються як одна з форм отримання матеріалу для аналізу. В гуманістичній психотерапії емоції, пов'язують з образом, та трактуються як повернення до повторного переживання емоційного психотравмуючого досвіду.

У гештальт-терапії взаємодію з відтвореним чином частини особи розглядається як важливий етап більшості психотерапевтичних процедур і експериментів. У сучасних екзистенціальних підходах, переживання емоцій, пов'язаних з мимовільними візуальними образами, виступає як істотний елемент екзистенціального досвіду і особового зростання в цілому.

У когнітивній психотерапії зорові образи є еквівалентами когніцій і разом з ними складають так званий план автоматизованого мислення, елементами якого може бути – мимовільне створення образу можливих, як правило негативних, наслідків [9]. Таким чином використання методів візуалізації не передбачають об'єктивування глибинно-психологічних механізмів. Такі, методи використовуються у напрямку повернення до повторного переживання, конструювання майбутнього, що не передбачають подальшу проробку та глибинний аналіз отриманого матеріалу.

У психоаналітичному словнику, проєкція окреслюється як – «сприйняття психічного образу як об'єктивної реальності». У психоаналізі стверджується що «проєкція є процес засобом якого імпульси, бажання, внутрішні об'єкти локалізуються уявою в будь-якому зовнішньому об'єкті по відношенню до індивіда» [8]. У традиційному застосуванні проєктивних методик («Будинок. Дерево. Людина», «Дерево», «Людина», «Малюнок сім'ї», «Піктограма», «Автопортрет», «Карта світу», «Вільний малюнок», «Неіснуюча тварина», «Родина тварин», «Красивий малюнок» та ін.) є заданість та ключ інтерпретації, що наближає таку роботу до тестової. Так тестові малюнкові методики завдяки критеріям оцінки рівня розумового розвитку, емоційних станів, особистісних показників (інтровертованість, екстравертованість), дозволяють виявити порушення у психічному розвитку на вікових етапах, асоціальні тенденції тощо [6, 9, 10, 12].

На сьогодні існують такі групи проєктивних методик: конститутивні (структуровані як приклад, тест Роршаха); конструктивні (створення з оформлених деталей осмисленого цілого див.

тест Світу); інтерпретативні (інтерпретація будь якої події, ситуації (див. тест тематической апперцепции); катартичне (здійснення ігрової діяльності у особливо організованих умовах («Психодрама»); експресивні (малювання на вільну або задану тему (див. тест тематичної апперцепції); імпресивні – перевага одних стимулів інших (див. тест Люшера); адитивні (завершення речень (див. методику незакінченні речення) [11, с. 167]. Діагностика здійснюється за окремими показниками (розмір малюнка, особливості його розташування на папері, реалістичність образів, використана кольорова гамма тощо) без діалогічної взаємодії з автором малюнку. Такі стандартизовані тестові інтерпретації спираються на поняття норми та відхилення.

У науковій літературі М.Блейхер [2], Л.Ф.Бурлачук [3], Т.Линдсей [18], Б.Мурштейн [див.: 5], Е.Т.Соколова [10] виокремлюють проєктивний малюнок як один із методів групової психотерапії. Проєктивний малюнок також може окреслюватися як проєктивна арт-терапія, що включає в себе не тільки малювання, а й ліплення, моделювання тощо. В науковій літературі стверджується, що у суб'єкта від народження закладена здатність до проєктування своїх внутрішніх переживань у візуальній формі. Образотворчий продукт виступає віддзеркаленням внутрішнього світу автора. Образ має «особистісний зміст», декодування якого можливе самим художником або фахівцем, який здатний тлумачити незрозумілий сенс спонтанної творчості.

Р.Б. Хайкін зазначає, що під час інтерпретації малюнку пріоритетності можуть набувати лінія, форма, колір, особливості оформлення особою композиції, перспективи, пропорції, штрихи, освітлення тощо [11]. Близької позиції дотримуються М.Е. Бурхліво та Дж. Аллан, Р. Ферс. Дослідники стверджують, що необхідно вра-

ховувати формально-стильові особливості зображення, їх частоту, значимість для автора. Дослідники наголошують, що символіка малюнків має універсальний зміст, так наприклад сонце уособлює теплоту, щирість, любов або ж авторитет значущої людини, страх [див.: 4]. Так дослідники наголошують на стандартизованому розумінні значення символіки психомалюнків, що нівелює індивідуальний підхід до розуміння психіки особи.

У дослідженнях В. Оклендера містяться інструкції, для роботи з проєктивними малюнками. Наведемо деякі з них: дайте можливість суб'єкту розповісти про свій твір та прокоментувати ті або інші частини малюнку; запропонуйте описати роботу від першої особи, та для кожного з елементів зображення; перше запитання психолога повинно бути більш «об'єкт»-зорієнтоване, друге, – більш «зго»-зорієнтоване, а відношення протагоніста до сказаного перевіряється як по вербальних, так і по невербальних реакціях; спонукайте клієнта фокусувати увагу на кольорі; прагніть фіксувати особливості інтонації, положення тіла, вираз обличчя, ритм дихання протагоніста; надайте протагоністу можливість працювати в зручному для нього темпі; виділяйте в роботах клієнта найбільш суттєві теми і образи. [цит. по: 14]. Отже у роботі В. Оклендера роль індивідуальної неповторності психіки суб'єкта також невраховується. Стверджується, що слідуючи рекомендаціям, психолог здатен здійснити діагностику та корекцію, від нього вимагається слідувати вищевказаним інструкціям. Стандартизоване тлумачення символів, урахування їх кольорової гами, частоти повторюваності тощо, звужує можливості пізнання глибинних аспектів психіки.

Проблеми психокорекції засобами проєктивного малюнку відображено у роботах Е. Ульмана, Ф. Кейна, М. Бетен-

ські. Дослідники наголошують що через зображення на малюнку суб'єкт виражає свої емоції і відчуття. В образотворчому продукті відбивається попередній емоційний досвід суб'єкта. Так П.Янішин окреслює специфічні особливості малюнкової проєкції:

1. Всі поведінкові маніфестації, що виявляються в графічній продукції або супутні малюванню, детерміновані і мають діагностичне значення.

2. Акт малювання розглядається як творчий, що припускає активність суб'єкта.

3. Об'єктом проєктивного дослідження є цілий спектр особливостей (зрілість, інтегрованість особи, «пряма» і компенсаторна форма самооцінки, наявність тривоги, страхів, агресивності, установок і так далі).

4. Метод (як вербально так і невербально дозволяє здійснювати цілісне бачення психіки особи.

5. Невербальна фаза майже повністю не структурована, що полегшує проєкцію.

6. Малюнок - полегшує самовираження суб'єкта.

7. Акт малювання часто провокує сильні емоції так, що в процесі або після малювання суб'єкт може візуалізувати пригнічений або частково витиснений матеріал.

8. Подальше обговорення можливо інтерпретувати, асоціювати з малюнком, тобто продовжити проєкцію далі [12].

Таким чином виокремлення дослідником таких особливостей малюнкової проєкції, дозволяє стверджувати, що використання проєктивного малюнку є можливим у пізнанні глибинно-психологічних детермінант психіки суб'єкта.

Проєктивні методики як інструмент дослідження несвідомого представлено у роботах Г.Ліндсе [18], Л.Ф.Бурлачук

[3], Ю.С.Савенко [5], Л. Г. Терлецька [11], Е.Т. Соколова [10] Т.С.Яценко [13]. Так Л. Г. Терлецька зазначає, що “зміст графічного зображення виявляється психологічно дуже складним – у ньому в єдиній, злитій формі представлені й образ, і відношення людини до світу, і особистісний досвід переживання суб'єкта”, тому інтерпретаційна робота психолога-практика “розглядається більше як мистецтво, ніж як професійно вивірені правила й алгоритми” [див.: 11, с. 97]. Близької позиції дотримується Л.Ф.Бурлачук він відзначає, що унікальний матеріал, який отримується дослідником при роботі з проєктивними методиками, є багатозаровим та дозволяє обрати різні рівні аналізу (що є неможливим при роботі з традиційними психометричними тестами) [3, с. 26]. Так дослідники наголошують на унікальності отриманого малюнкового матеріалу, наближеність його до індивідуальності суб'єкта. Тестовий підхід може породжувати артефакти через викривлення отриманої інформації, що призводить до нівелювання унікальності психіки особи.

На можливостях дослідження несвідомого за допомогою проєктивних методик наголошував Г.Мюррей. Створюючи методику тематичної апперцепції (одну з перших проєктивних методик), дослідник припускав, що з її допомогою можливо вивчити неусвідомлювані потреби, конфлікти, тенденції особи, а також неконвенціональні, пригнічені форми поведінки. Дослідник припускав, що зазвичай спостережувана поведінка неінформативна відносно дійсних спонук особи. Тому багатозначність стимулу, властива проєктивним методикам, розглядалася як одна з умов провокації несвідомих фантазій, в яких знаходили задоволення пригнічені бажання [12, с. 624]. Близької позиції дотримується Г.Ліндсей він наго-

лошує, що проектні методики є найбільш чутливим інструментом для виявлення невідомих аспектів поведінки суб'єкта [13].

Згідно Х.І.Айзенку, проектна техніка – це група психологічної техніки, яка претендує на розкриття прихованих базових структур особи і мотивації суб'єкта за допомогою організації ним відповідей або операції матеріалом або стимулами у вільній, необмеженій манері не оглядаючись на задалегідь запропоновану систему правильних або неправильних відповідей [11]. Г. М. Ферс, який зазначає, що одна із головних небезпек проективних методик є нівелювання індивідуальної неповторності кожної психологічної роботи з протагоністом, тобто зведення її до певних усталених параметрів (див.: [там само]). Таким чином проективним методикам властива багатозначність стимулів, вони визначаються як найбільш чутливий інструмент пізнання несвідомого

На можливостях глибинного дослідження психіки засобом психомалюнку наголошує Т.С. Яценко. Розроблений дослідницею метод комплексу тематичних психомалюнків дозволяє пізнавати базові форми захисту (логіку несвідомого) психіки. Психодинамічний аналіз комплексу тематичних психомалюнків забезпечує бачення логіки несвідомого які відрізняється від логіки свідомості. Дослідниця зазначає, що діалог з автором малюнків має яскраво виражену психодіагностичну спрямованість, наближає до прояснення логіки несвідомого. Т.С. Яценко зазначає: «Працюючи з вербально-невербальним матеріалом, психолог лише по-новому розставляє акценти, завдяки об'єктивуванню системних характеристик і логічних взаємозв'язків в матеріалі автора, виявляє спрямованість психіки [12, с. 126]. Дослідниця стверджує, що архетипи які виражають психічний зміст в образній формі, дають можливість досліджувати

алогічний і, часто, ірраціональний зміст психіки, що пов'язаний як правило з едіпальними залежностями.

Архетипи, за допомогою символіки, дозволяють прояснити глибинний зміст, доторкнутися до індивідуально-неповторної логіки несвідомого. Т.С. Яценко наголошує, «символ здатний суміщати в собі різні, іноді діаметрально протилежні значення, тому «символи не можна розуміти анатомічно - їх слід розуміти психологічно, як образи» [13, с.131]. Т.С.Яценко відмічає, що «архетипи – це не лише здатність психіки передавати зміст в образах, а й можливість пізнавати логічний зміст несвідомого» [13, с. 126]. Таким чином пізнання глибинних детермінант психіки суб'єкта є можливим завдяки застосуванню тематичних психомалюнків.

Висновки. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що стандартизована діагностика здійснюється за визначеними показниками без діалогічної взаємодії з автором малюнку, що само по собі виключає можливість пізнання взаємозв'язків між свідомим та несвідомим. Формалізований шлях пізнання підхід може породжувати артефакти через викривлення отриманої інфармації адже невраховується індивідуальність самого суб'єкта. Наголошується, що образотворчий продукт виступає віддзеркаленням внутрішніх станів які переживає автор, тому стандартизована інтерпретація звужує можливості пізнання глибинних аспектів психіки. Психодіагностичне застосування традиційних проективних методик передбачає відповідність діагностичної процедури вимогам цілісного розуміння психіки суб'єкта в єдності її свідомих і невідомих аспектів. Проективні методики у традиційному їх використанні не дають уявлення про системні характеристики психіки в єдності свідомих і невідомих аспектів. Так, при застосуванні методи-

ки Дім дерево людина, Малюнок сімі та ін, ставиться акцент на проєкції, коли включається діалог, що не сприяє розкриттю системних характеристик психіки. Увага зосереджується лише на зв'язку кольору з емоціями. У такій роботі психолог не торкається базових форм захисту, що унеможливорює основне спрямування аналізу яке дозволяє розкрити енергетичну спрямованість психіки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розкриття можливостей глибинно-психологічної допомоги засобами мистецтва особам, що мають психологічні травми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Блейхер В.М., Крук І.В. Патопсихологічна діагностика. Київ. 1986. 280 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Введення у проєктивну психологію. Київ. «Ніна-Центр», 1997. 126 с.
3. Гудман Р. Обговорення та створення дитячих малюнків. *Практикум з арт-терапії*. Київ. 2000. 154 с.
4. Ісуріна Г. Л. Механізми психологічної корекції особистості процесі груповий психотерапії у світлі концепції відносин. *Групова психотерапія*. Київ. 1990. 208 с.
5. Карвасарскій Б.Д. Клінічна психологія: підручник. Пітер, 2004. 960 с.
6. К'єл Р. Групова психотерапія. Київ, 2002. С. 216, 238.
7. Райкрофт Ч. Критичний словник психоаналізу. Київ., 2004. 288 с.
8. Рудестам К. Групова психотерапія. Психокорекційні групи: теорія та практика / Пер. з англ. / Загал. ред. та вступ. ст. Л. П. Петровський. М., 1993. 368 с.
9. Словник-довідник психіатричних термінів: навчальний посібник для студентів медичних вищих навчальних закладів ІV рівня акредитації / Г.М.Кожіна, Г.О. Самардакова, В.І. Коростій та ін. Харків. 2012. 162 с.
10. Терлецька Л. Психокорекція засоба-

ми малюнку: посібник. Київ. Головник. 2006. 154 с.

11. Шостром Е. Терапевтична психологія: основи консультування та психотерапії / Е. Шостром, Л. Браммер / Пер. з англ. В. Абабкова, В. Гаврилова. Харків, 2002. 624 с.

12. Юнг К. Г. Практика психотерапії/ Пер. А. А. Спектор. Київ., 2003. 384 с.

13. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Навч. посіб. Київ. 2006. 382 с.

14. Korner A.F. Theoretic consideration concerning the Scope and limitation of projective technique. *Handbook of projective techniques* / B.J. Murstein. London, 1965. P. 23

15. Lindzey Y. Projective techniques and gross- culture research. New York: Appleton, 1961. 45p.

REFERENCES

1. Bleikher V., Kruk I. Patopsykholohichna diahnostyka Kyiv. [Pathopsychological diagnostics.]1986. 280 s
2. Burlachuk L.F. Vvedennia u proektyvnu psykholohiiu. [Introduction to projective psychology.] Kyiv. «Nina-Tsentr», 1997. 126 s.
3. Hudman R. Obhovorennia ta stvorennia dytyachykh maliunkiv [Discussing that creation of baby babies] // Praktykum z art-terapii. Kyiv, 2000. 154 s.
4. Isurina H.L. Mekhanizmy psykholohichnoi korektsii osobystosti protsesi hrupovy psykhoterapii u svitli kontseptsii vidnosyn.[Mechanisms of psychological correction of the specificity of the process of group psychotherapy in the light concept of vision] / Hrupova psykhoterapiia. Kyiv. 1990. 208 s.
5. Karvasarskii B.D. Klinichna psykholohiia: [Clinical psychology] Pidruchnyk. Piter, 2004. 960 s.
6. Kiel R. Hrupova psykhoterapiia. [Group psychotherapy.] Kyiv, 2002. S. 216.
7. Raikroft Ch.. Krytychnyi slovnyk

psykhoanalizu. [Critical dictionary of psychoanalysis.] Kyiv., 2004. 288 s.

8. Rudestam K. Hrupova psykhoterapiia. Psykhokorektsiini hrupy: teoriia ta praktyka [Group psychotherapy. Psychocorrection groups: theory and practice] / Per. z anhl. / Zahaln. red. ta vstup. st. L. P. Petrovskiy. Moskva, 1993. 368 s

9. Slovnyk-dovidnyk psykhiatrychnykh terminiv [Dictionary of psychiatric terms]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv medychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv IV rivnia akredyatsii / H.M.Kozhina, H.O. Samardakova, VI. Korostii ta in. Kh. 2012. 162 s

10. Terletska L. Psykhokorektsiia zasobamy maliunku [Psychocorrection with a little help] : Posibnyk. Kyiv. Holavnyk. 2006. 154 s.

11. Shostrom E. Terapevtychna psykhohiia: osnovy konsultuvannia ta psykhoterapii [Therapeutic psychology: the basics of

counseling and psychotherapy] / E. Shostrom, L. Brammer / Per. z anhl. V. Ababkova, V. Havrylova. - Kharkiv, 2002. 624 s.

12. Yunh K. H. Praktyka psykhoterapii [The practice of psychotherapy] / Per. A. A. Spektor. Kyiv., 2003. 384 s.

13. Yatsenko T. S. Osnovy hlybynoi psykhokorektsii: fenomenolohiia, teoriia i praktyka [Fundamentals of clay psychocorrection: phenomenology, theory and practice] : Navch. posib. Kyiv. 2006. 382 s.

14. Korner A.F. Theoretic consideration concerning the Scope and limitation of projective technique // Handbook of projective techniques / B.J. Murstein. – London, 1965. P. 23.

15. Lindzey Y. Projective techniques and gross- culture research // New York: Appleton, 1961. 45p.

USE OF PERSONALITY PSYCHOTHERAPY METHODS IN WORKING WITH PSYCHOLOGICAL TRAUMA

Ilona Kalashnyk

Abstract. *The article analyzes the problem of using psychocorrective methods in psychology. It has been proven that art is a reflection of the inner state of the author; it contributes to the knowledge of the content of the unconscious. Art is a catalyst for expressing inner experiences and traumatic feelings. The article emphasizes that the artistic product is a reflection of the inner world of the author; and the image has a «personal meaning», which can be decoded by the artist himself or a specialist.*

The article focuses on the effectiveness of the psychoanalytical use of projective methods that allow objectifying the systemic characteristics of the psyche. Emphasis is placed on the role of psychological trauma in the life of the individual and its connection with the worldview of the individual.

The use of creative methods of personal self-expression contributes to the channeling of the disclosure of traumatic centers. It was established that metaphorical means of expression allow the subject to reveal those feelings that are unconscious and blocked by psychological defenses.

It has been established that the formalized way of knowing the psyche can cause distortion of the received information. Important in the psychoanalytic application of creative methods is the compliance with the diagnostic procedure and the specialist's methodological understanding of his own activity.

Keywords: *psychocorrective methods, projective methods, deep psychological knowledge, systemic characteristics of the psyche.*

Відомості про авторів: Ілона Вікторівна Калашник, Кандидат психологічних наук, доцент, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, <https://orcid.org/0000-0002-3797-2378>

Information about authors: Ilona Kalashnyk, Candidate of psychological sciences, associate professor, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, e-mail: ilona8394@gmail.com

КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІДЛІТКІВ У ПЕРІОД СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЯСІНЬ

Ганна Коваль, Ольга Грицик

Анотація. У дослідженні розглядаються поняття емоційного інтелекту і підходи до його вивчення в сучасній психології, а також розглядається розвиток емоційного інтелекту українських підлітків у період глобальних соціальних потрясінь. Контекст першої соціальної ситуації пов'язаний з обмеженнями, викликаними пандемією COVID-19. Контекст другий – з військовим станом в Україні та його наслідками для кожного мешканця країни через війну.

На першому етапі емпіричного дослідження за допомогою психологічних методик авторами виявлено та проаналізовано індивідуально психологічні якості і характеристики емоційного інтелекту підлітків. На другому етапі дослідження було розроблено та проведено цикл занять по формуванню розвитку ЕІ за допомогою сучасних психологічних технологій. Метою авторського тренінгу «Цей загадковий світ емоцій» було знайомство учасників з базовими та складними емоціями, освоєння прийомів саморегуляції, оцінки поточного психоемоційного стану та управління ним, формування навичок контролю власних емоцій і розвитку емоційної взаємодії з оточуючими. Також, увага приділялась практичним методам корегування емоційного стану в умовах соціальних потрясінь в Україні. На третьому етапі, з допомогою психологічних методик, було проведено контрольне дослідження. Його результати демонструють, що статистично значущі позитивні зміни у підлітків відбулися за параметрами: емоційна стабільність, моральні норми, внутрішньоособистісний ЕІ, розуміння своїх та чужих емоцій. Відзначено більш високий рівень розпізнавання таких емоцій, як радість, зневіра та здивування. Для розвитку перелічених вище складових емоційного інтелекту використані технології коучингу, МАК-карти та ін.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, коучинг, підлітки, індивідуально-психологічні якості підлітків, особливості розвитку емоційного інтелекту, корекція емоційного стану, пандемія, соціальна ситуація, військовий стан, адаптація підлітків.

Постановка проблеми. У 2019 году в Україні, як і в усьому світі, через пандемію COVID-19, актуалізувалися фактори, що призводять до негативних змін в емоційній сфері людини. У нещодавно опублікованих дослідженнях стосовно цієї соціальної ситуації описано початкові психопатологічні прояви дистресу, викликаного COVID-19 – симптоми тривоги: підвищена збудливість або нервозність з передчуттям небезпеки, що насувається; дратівливість та гнівливість; безсоння та нічні кошмари; гетеротематичні страхи: захворіти та померти, вимушено до-

тримуватися карантину (відсутність зв'язку з суб'єктивно значущими контактними особами), втратити близьких людей через епідемію та неможливість їх захистити, користуватися медичними послугами через можливість заразитися, переїдання та ін.

Наступним соціальним потрясінням став для України військовий стан, який був оголошений 24 лютого 2022 року. Через цю соціальну ситуацію, через воєнні дії на території країни, життя підлітків та їх батьків кардинально змінилось. Велика кількість сімей змушені біли покинути свої дома, мі-

ста, країну. Шкільне навчання в більшості шкіл продовжується, в основному, дистанційно, вже після двох років онлайн в умовах карантинних обмежень.

Обидві соціальні ситуації, пандемія та воєнний стан, призводять до негативних змін в емоційній сфері людини, а тем більше, підлітка. Крім симптомів тривоги, вчені відмічають зростання числа та виразності ознак депресії (плаксивість, зниження настрою; почуття безпорадності, нудьги, самотності та пригніченості через ізоляцію, зміни своїх звичок та способу життя; почуття провини і сорому через те, що «вижили», або «не змогли допомогти іншим»; розгубленість, емоційне заціпеніння або деморалізація через втрату деяких видів діяльності як під час навчання, так і у вільний час, включаючи спортивні заходи та фізичну активність; соціальну або комунікативну замкнутість), когнітивних розладів (дезорієнтація – у місці, часі, власній особистості; ступор або психомоторне збудження; нездатність зрозуміти причини обмежень, пов'язаних із правилами гігієни, та способів їх здійснення, у тому числі положення, обмежувальні поїздки та заходи на свіжому повітрі), а також порушень поведінки (самопошкодження та/або агресивна поведінка щодо об'єктів або іншим людям) [4, с. 395].

Підлітки досить активно спілкуються в соціальних мережах. Але це часто призводить до того, що вони мають велику кількість контактів, але, при цьому, здатність проявляти емпатію, усвідомлювати власні почуття, регулювати емоційну складову спілкування та свій емоційний стан - залишаються вкрай нерозвиненими. Безсумнівно, це тягне за собою труднощі в психологічній адаптації.

У соціальних ситуаціях, що склалися, вивчення проблематики знання і розуміння підлітками себе, регуляції відносин з іншими людьми, керування власними

емоціями (іншими словами, емоційного інтелекту) набуває особливо важливого значення. Це обумовлює необхідність у застосуванні новітніх сучасних технологій розвитку емоційного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення поняття емоційного інтелекту (EI) пов'язане з вивченням проблеми єдності емоційного і раціонального в людині, яке почалося ще в античні часи такими філософами, як Аристотель, Платон і Сократ. Дослідження емоційного інтелекту з'явилися на початку 1990-х років, і цей конструкт утвердився як психологічне поняття. Інтерес до нього пов'язаний як із прагненням цілісно оцінити здібності людини розуміти свої та чужі емоції, керувати ними, емоційно взаємодіяти з оточуючими, так і з можливостями передбачення результативності у різних видах діяльності (І.М. Андреева, Д. Гоулман, Д. Карузо, Д. В. Люсін, Дж. Мейер, П. Саловой та інші).

Термін «емоційний інтелект» (EI) вперше ввів у своїй дисертації В. Пейн в 1986 році. Основними підходами, що вивчають емоційний інтелект, є: модель Д. Карузо, Дж. Мейер та П. Саловейя (модель здібностей); змішана модель Д. Гоулмана та модель соціального та емоційного інтелекту Р. Бар-Она.

Емоційний інтелект виражає світ всередині особистості та її взаємодії між особистою поведінкою та зовнішнім світом. Кінцевим продуктом EI є усвідомлення рішень, які формуються на основі виявлення та осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що важливі мають внутрішнє значення в складних соціальних ситуаціях.

Існує різне розуміння даного феномена і вчені пропонують різні варіанти структури емоційного інтелекту, а також різні варіанти його вимірювання. Однак, в кожному з них можна виявити свої сильні і слабкі

сторони. Деякі дослідники відзначають, що на сьогоднішній день існує проблема «множинності теорій емоційного інтелекту», яка полягає в розмиванні і відсутності конкретизації поняття емоційний інтелект.

У дослідженнях Дніпропетровської наукової школи з'явилися перші праці українських учених, присвячені проблемі ЕІ Під керівництвом Є. Носенко розпочалося вивчення адаптаційних і стресопротекторних властивостей ЕІ. Значний внесок у вивчення цієї теми в Україні зробили також І. Аршава, Н. Ковріга, О. Власова [1, с. 312].

Багато даних свідчать про те, що люди, котрі розуміються на своїх емоціях і, також, розшифровують почуття інших людей, мають перевагу в будь-якій сфері життя. І, навпаки, ті, хто не вміє взяти свої емоції під контроль, змушені постійно перебувати в стані внутрішнього конфлікту, що вельми негативно позначається на працездатності і ясності мислення та загальному самопочутті.

Отже, емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати, адекватно виражати свої емоції і сприймати емоції партнера по спілкуванню, включати цю інформацію в загальний контекст міжособистісної взаємодії.

Розвиток емоційного інтелекту зводиться до формування чотирьох основних навичок:

- здатність усвідомити та ідентифікувати свою емоцію до того, як ви почнете діяти або говорити що-небудь під її впливом;
- здатність вибирати, як поводитися під впливом емоцій, щоб якомога ефективніше досягати своїх цілей, не завдаючи шкоди іншим;
- здатність розуміти емоції інших людей, визначати емоції, що лежать в основі взаємин з іншими;
- вміння правильно використовувати інформацію про емоційний

стан інших людей [5, с. 37-58].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день все більш гостро стає необхідність пошуку та розробки ефективних технологій розвитку емоційного інтелекту підлітків. Одним із таких методів може стати коучинг: метод навчання, в процесі якого людина, який має назву «коуч», допомагає клієнтові досягти якоїсь життєвої або професійної мети. Унікальність коучингу, на відміну від психотерапії, – він не торкається попереднього негативного досвіду, не фокусується на дитячих проблемах, які були у людини і стали причиною того, як вона живе, поводить і відчувається зараз. Коучинг сфокусований на досягненні чітко визначених цілей замість загального розвитку.

У роботі з підлітками коучинг здатний вирішити безліч проблем, запропонувавши їх у вигляді задач. Наприклад, підвищити успішність, налагодити взаємини з однолітками, навчитися грамотно розподіляти свій час, долати самотійно свої негативні емоції тощо. Освіта в такому підході допомагає учням повірити в свої сили, максимально розкрити і використати свій особистий потенціал. Застосування методів та інструментів коучингу для розвитку ЕІ підлітків може стати ефективним на всіх рівнях цього системного процесу. Оскільки коучинг і психотерапія мають площини, що взаємоперетинаються, можливий певний теоретичний і психотехнічний синтез цих практик.

Використання метафоричних асоціативних карт (МАК) в роботі з підлітками є ефективним інструментом, що допомагає швидко налаштувати діалог свідомого з несвідомим. В роботі з метафоричними асоціативними картами спеціаліст застосовує фактично коучинговий підхід. МАК карти – це набір картинок, найчастіше розміром з гральну карту. Вони не мають нічого спільного з картами для ворожіння, які ніби то передбачають майбутнє. У ви-

падку з МАК картами останнє слово належить самій людині. Психолог може лише задавати навідні запитання й ненав'язливо спрямовувати хід подальших роздумів у конструктивне русло. Клієнт сам робить інтерпретацію, більш того, він може навіть промовчати або сказати не все, щоб потім думати на самоті. Вважається, що метафоричні карти здатні запускати механізми самоцілення в душі людини.

Отже, незважаючи на значну кількість наукових робіт, в психологічній науці практично відсутнє цілісне теоретичне обґрунтування і практичне підтвердження використання інноваційних методів для розвитку емоційного інтелекту підлітків. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю використання потенціалу коучінгових технологій і можливістю їх застосування в рамках формування адекватного, з тенденцією до високого, рівня емоційного інтелекту у підлітків в умовах соціальних потрясінь.

Мета статті: вивчити вплив сучасних психологічних технологій на розвиток ЕІ підлітків. Їїго завдання:

- Виявити індивідуальні психологічні якості та характеристики ЕІ підлітків.
- Провести цикл тренінгових занять по формуванню ЕІ за допомогою сучасних технологій.
- Проаналізувати особливості розвитку ЕІ підлітків під впливом сучасних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів. На першому етапі були виявлені індивідуальні психологічні якості та характеристики ЕІ підлітків.

Для проведення психолого-діагностичного дослідження були використані наступні психодіагностичні методики: 14-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела; опитувальник когнітивної регуляції емоцій; опитувальник емоцій-

ного інтелекту «ЕІn» Д.В. Люсіна; тест на визначення емоцій по мікровиразам (обличчя доньки П. Екмана).

Всі заборані данні було зведено в таблиці Microsoft Excel 2013. Подальший аналіз був проведений за допомогою програми Statsoft STATISTICA 10. Для статистичної обробки даних використовувалося методи описової статистики: обчислення середнього арифметичного, дисперсії, розмаху варіації, медіана, мода, стандартне відхилення, асиметрія і ексцес, а також, Т-критерій Стьюдента.

Виборку склали 48 підлітків віком від 11 до 16 років – учні 5-9 класів середніх загальноосвітніх шкіл Одеси. Набір школярів для дослідження проводився за допомогою соціальних мереж. За допомогою зазначених вище методик було проведено першу частину емпіричного дослідження.

Аналіз даних основного психодіагностичного дослідження підлітків показав, що на низькому та дуже низькому рівнях у підлітків знаходяться наступні показники:

- серед когніцій – прийняття, позитивне перефокусування та позитивна переоцінка;
- серед індивідуально-психологічних особливостей – шизотомія, емоційна стабільність, стриманість, обережність, сором'язливість, групова залежність, самоконтроль та розслабленість;
- серед параметрів емоційного інтелекту – розуміння чужих емоцій, керування чужими емоціями, розуміння своїх емоцій, керування своїми емоціями та контроль експресії, що говорить про низький емоційний інтелект досліджуваних;
- серед параметрів розпізнавання емоцій – найменш розпізнаваним є страх.

На другому етапі було розроблено та проведено цикл тренінгових занять по

формуванню ЕІ за допомогою сучасних психологічних технологій: коучинг-технології. Метою тренінгу «Цей загадковий світ емоцій» було знайомство учасників з базовими та складними емоціями, освоєння прийомів саморегуляції, оцінки поточного психоемоційного стану та управління ним, формування довірчого і аутентичного ставлення до світу на підставі розвитку здібностей розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, формування навичок контролю власних емоцій і розвитку емоційної взаємодії з оточуючими. Програма розвитку ЕІ складалася з 9 тренінгових занять по 2 години кожний, упродовж 9 тижнів.

Нижче приведено деякі вправи для групової роботи, які добре зарекомендували себе в практичній роботі з підлітками впродовж пандемії та військового стану.

Наприклад, вправа «Знайомство з емоціями».

Кожен учасник витягає випадкову карту з набору «Азбука емоцій», розглядає зображення. Далі кожен по черзі розповідає про «свою» емоцію, відповідаючи всім на наступні запитання:

- Чи знайома мені ця емоція?
- Як ця емоція може бути проявлена?
- Які почуття викликає в мене ця емоція?
- Як я себе відчуваю, коли близькі люди проявляють цю емоцію?

Стосовно кожної емоції серед учасників хтось може підняти руку і висловити свою думку. Таким чином практично всі підлітки швидко вволікаються у процес. Ігровий формат допомагає зняти напругу серед дітей. Використання пісочного годинника допомагає слідкувати за таймінгом. На закінченні гри здійснювалися рефлексія та обговорення.

Також ефективними виявилися ігри

«Адвокати та прокурори», «Антипод», «Показуха».

Використовувані інструменти: роздруковані аркуші з зображенням «Колеса Емоцій»; різнокольорові олівці, ручки; аркуші чистого паперу; пісочний годинник (2 хвилини); ігровий набір «Азбука емоцій» А.Е. Колесникової, яка є автором вищенаведених ігор.

На третьому етапі було проведено контрольне психолого-діагностичне дослідження та проаналізовано особливості ЕІ підлітків.

Аналіз результатів за методикою Р. Кеттела позначив, що практично всі індивідуально-психологічні особливості респондентів перебувають на рівні, нижчому за норму. Після проведення другої частини емпіричного дослідження, статистично значущі позитивні зміни відбулися за параметрами «Емоційна стабільність» та «Моральні норми». Позитивні зміни даних чинників означає, що у досліджуваному віковому періоді навіть невелике зростання емоційної стабільності та моральної нормативності може вберегти підлітка від девіантної чи делінквентної поведінки та стати тригером психологічного балансу у міжособистісних стосунках із батьками, вчителями, однокласниками тощо.

Аналіз даних опитувальника когнітивної регуляції емоцій свідчить, що в основному дослідженні в групі підлітків на низькому рівні знаходяться 1,9%, на середньому рівні знаходяться показники 84,8% досліджуваних, на високому рівні – 13,3%. У контрольній частині дослідження, після проведення тренінгу, на низькому 18,8%; на середньому 51,5%; на високому когнітивному рівні знаходяться 29,7% досліджуваних. Отже, можна зробити висновок, що серед стратегій регулювання емоцій, які використовуються підлітками, загалом переважають ефек-

тивні стратегії, які дозволяють їм адаптуватися до несприятливих умов та стресів. Серед руйнівних найбільш вираженими були стратегії звинувачення себе у тому, що сталося, і примусове повернення до думок про подію.

Отримані за допомогою тесту ЕМІн - Люсіна дані свідчать, що в основному дослідженні емоційного інтелекту в групі підлітків на дуже низькому та низькому рівнях знаходяться 83,3 % досліджуваних, на середньому – 16,7%. У контрольній частині дослідження, після проведення тренінгу, на дуже низькому та низькому рівнях емоційного інтелекту знаходяться також 79,2 % досліджуваних, на середньому – 20,8%. Тобто, позитивні зміни зафіксовано у наступних параметрах – це внутріособистісний EI, розуміння своїх та чужих емоцій.

Розпізнання семи базових емоцій по мікроекспрессіям вибіркою перебувають на високому рівні при основному дослідженні. Аналіз контрольного дослідження показав, що позитивні зміни у респондентів відбулися у розпізнаванні таких емоцій як: радість 91,67%, смуток 87, 5% та подив 50%. Найменш розпізнаваним є страх лише 4,16% респондентів змогли отримати високий рівень [2, с. 193-197].

Висновки. Дослідження демонструє позитивну динаміку таких складових емоційного інтелекту, як моральні норми, внутрішньоособистісний EI, емоційна стабільність розуміння своїх та чужих емоцій. Відзначено більш високий рівень розпізнавання таких емоцій, як радість, зневіра та здивування. Програму тренінгу для розвитку емоційного інтелекту рекомендується використовувати у роботі з підлітками у школах, коледжах, ліцеях та інших закладах. Перспективами подальших розробок можуть стати: лонгітюдне дослідження стійкості покращених після тренінгу складових емоційного інтелекту

та пошук нових ефективних технологій роботи з емоційними станами підлітків, особливо необхідних у період соціальних потрясінь сучасної України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дерев'янка С. П. Феноменологія емоційного інтелекту: навчально-методичний посібник. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2016. 312 с.
2. Коваль Г. Ш., Грицик О. А. Розвиток емоційного інтелекту підлітків з використанням технологій коучингу. *Габітус*. № 32. 2021. С. 193-197
3. Brooks S., Webster R., Smith L., et al. The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence. *Lancet*. 2020 Mar 14; 395 (10227):912-20.
4. Ekman P. Facial Affect Scoring Technique (FAST): A first validity study. *Semeotica*. 1971. Vol. 3, No 1. P. 37- 58.

REFERENCES

1. *Derev'janko S.P. Fenomenologhija emocijnogho intelektu [Phenomenology of emotional intelligence]: navchaljno-metodychnyj posibnyk. Chernighiv: Vydavecj Lozovij V.M., 2016. 312 s.*
2. *Kovalj Gh.Sh., Ghrycyk O.A. Rozvytok emocijnogho intelektu pidlitkiv z vykorystannjam tekhnologhij kouchynghu [Development of emotional intelligence of teenagers using coaching technologies] «Ghabitus». № 32. 2021. S. 193-197*
3. *Brooks SK, Webster RK, Smith LE, et al. The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence. Lancet. 2020 Mar 14; 395 (10227):912-20.*
4. *Ekman P. Facial Affect Scoring Technique (FAST): A first validity study // Semeotica. 1971. Vol. 3, № 1. P. 37- 58.*

CORRECTION OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF ADOLESCENTS IN THE PERIOD OF SOCIAL SHOCKS

Hanna Koval, Olha Hrytsyk

Abstract. *The study examines the concept of emotional intelligence and approaches to its study in modern psychology, and also examines the development of emotional intelligence of Ukrainian teenagers during the period of social upheaval. The context of the first social situation is related to the restrictions caused by the COVID-19 pandemic. The second context is with the state of war in Ukraine and its consequences for every inhabitant of the country due to the war.*

At the first stage of the empirical research, with the help of psychological methods, the authors identified and analyzed individually the psychological qualities and characteristics of the emotional intelligence of adolescents. At the second stage of the research, a cycle of classes on the formation of EI development using modern psychological technologies was developed and conducted. The purpose of the author's training «This Mysterious World of Emotions» was to acquaint the participants with basic and complex emotions, mastering self-regulation techniques, assessing the current psycho-emotional state and managing it, forming skills to control one's own emotions and develop emotional interaction with others. Also, attention was paid to practical methods of correcting the emotional state in the conditions of social upheavals in Ukraine.

At the third stage, a control study was conducted using psychological methods. His results demonstrate that statistically significant positive changes in adolescents occurred in terms of parameters: emotional stability, moral norms, intrapersonal EI, understanding of own and others' emotions. A higher level of recognition of such emotions as joy, despair and surprise was noted. For the development of the components of emotional intelligence listed above, coaching technologies, MAK cards, etc. were used.

Keywords: *emotional intelligence, emotions, coaching, teenagers, individual psychological qualities of teenagers, peculiarities of the development of emotional intelligence, correction of emotional state, pandemic, social situation, martial law, adaptation of teenagers.*

Відомості про авторів:

Ганна Шамільівна Коваль, кандидат психологічних наук, доцент кафедри диференціальної та спеціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0291-7501>

Ольга Грицик, магістранка кафедри соціальної і прикладної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Information about authors:

Hanna Koval, Doctor of Psychology, associate professor of the department, Differential and special psychology, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

Olha Hrytsyk, Master's student of the Department of Social and Applied Psychology, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

Наукове видання

ВІСНИК
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Серія
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 1

Головний редактор
проф. Вікторія Оверчук

Комп'ютерна верстка
Павло Кушнір

Підписано до друку 21.11.2022 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Minion Pro.
Умов. друк. арк. 9,75.
Тираж 200 прим. Зам. № 639.

Віддруковано у друкарні
Центр оперативного друку
«Документ Принт»
на замовлення видавництва
ФОП Кушнір Юлія Володимирівна,
свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої
справи ДК №5909 від 21.12.2017 р.
м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, 1-й поверх, оф. 114.
Тел. 067 390 20 88, admin@docuprint.co.ua